

دکتر فریدون عبدلی فرد

تاریخ پست در ایران

از صدارت امیرکبیر تا وزارت امین الدوله
(۱۲۹۷-۱۲۶۷ ه.ق)

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

تاریخ پست در ایران

کتابخانه ملی
۹۶۲ - ۵۵۲۱ - ۷۰۳۴

A HISTORY OF POST IN IRAN (1880 - 1847)

BY
Dr. F. ABDOLIFARD

دکتر فریدون عبدلی فرد متولد سال ۱۳۲۰ هـ ش در محله سنگلج تهران. تحصیلات ابتدایی در دبستان خاقانی تحصیلات متوسطه تا اخذ دیپلم در مدرسه ایران و فرانسه (دبیرستان رازی) ورود به دانشکده پزشکی دانشگاه تهران در سال ۱۳۳۹ و اخذ درجه دکتری در طب عمومی در سال ۱۳۴۶ از همان دانشکده. کسب درجه فوق لیسانس در مدیریت بهداشت (M. P. H) از دانشکده بهداشت دانشگاه تهران.

بعد از گذراندن دوره خدمت وظیفه در سپاه بهداشت شهرستان گنبد کاووس و کامیاران (کردستان)

از سال ۱۳۵۰ ضمن استخدام در سازمان تامین اجتماعی و وزارت بهداشت و درمان به انجام خدمات پزشکی مشغول و در کنار آن از همان سال به تاسیس مطب در خیابان امین الملک (امام زاده حسن) سرگرم خدمت به طبقات محروم شد.

نامبرده به علت علاقه شخصی به تمبر که پیشینه آن به دوران دبیرستان می‌رسید همراه با جمع آوری و مطالعه روی تمبرهای کلاسیک ایران در دوره قاجاریه به کار پست و ارتباطات علاقه‌مند شد. حاصل این مطالعات تالیف چند کتاب بود:

- ۱- تاریخ پست در ایران
 - ۲- چاپارخانه‌ها و راه‌های چاپاری
 - ۳- تاریخچه پست از زمان تاسیس پست عمومی تا تشکیل وزارت پست (کتاب حاضر)
 - ۴- تمبرهای شیر و خورشیدی اولیه ایران
- در زمینه پزشکی
سیستم‌های ارائه خدمات پزشکی در ایران و جهان

تاریخ پست در ایران

از صدارت امیرکبیر تا وزارت امین الدوله

(۱۲۹۷-۱۲۶۷ هجری قمری)

از

دکتر فریدون عبدلی فرد

انتشارات هیرمند

۳۸۳ عبدلی فرد، فریدون،
 ۱۴۰۹۵۵ / تاریخ پست در ایران از صدارت امیر کبیر تا وزارت امین الدوله (۱۲۹۷ -
 ت ۴۱۴ ع ۱۲۶۷ هجری قمری) / از فریدون عبدلی فرد -. تهران: هیرمند، ۱۳۷۵.
 ۱۷۲ ص.: مصور، عکس، نمونه.
 کتابنامه: ص. ۱۴۷ - ۱۴۹؛ همچنین بصورت زیرنویس.

۱. پست و خدمات پستی - ایران - تاریخ. الف. عنوان.

HE
 ۷۱۹۸

د. ه. ا. کتابخانه های عمومی کشور

تاریخ پست در ایران

دکتر فریدون عبدلی فرد

حروفچینی آزاده

فیلم و زینگ: لیتوگرافی قاسملو

چاپ اول، ۱۳۷۵

تیراژ: ۳۰۰۰ نسخه

چاپ: چاپخانه حیدری

طراح جلد: فرزانه کرمانی نژاد

انتشارات هیرمند، تهران صندوق پستی ۴۵۹ - ۱۳۱۴۵

تلفن: ۶۴۶۱۰۰۷ - ۶۰۱۶۶۸۶

فهرست مطالب

پیش‌گفتار:

۷

فصل اول:

۸-۱۳

تشکیلات پستی قبل از ناصرالدین‌شاه

۸

۱. دوره آقا محمدخان

۸

۲. دوره فتحعلیشاه

۱۲

۳. دوره محمدشاه

فصل دوم:

۱۴-۳۵

تشکیلات پستی در دوره ناصرالدین‌شاه (بخش اول)

۱۴

- دوره شفیع‌خان چاپارچی‌باشی (بشیرالدوله اول)

۱۴

۱. زمان صدارت امیرکبیر

۲۰

۲. بعد از امیرکبیر

۲۲

- دوره محمد اسماعیل‌خان (بشیرالدوله دوم)

۲۶

- دوره حسین‌خان سرتیپ شاهسون (شهاب‌الملک)

۳۳

- دوره میرزا تقی‌خان چاپارچی‌باشی

۳۶-۵۹

تشکیلات پستی دوره ناصرالدین‌شاه (بخش دوم)

۳۶

- نوآوری‌های ناصرالدین‌شاه

۴۰

- داستان رواج تمبر

۵۰

- دوره اول ریاست میرزا علی‌خان (منشی حضور)

۵۴

- ریاست مهدی قلی‌میرزا

۶۰-۹۴

تشکیلات پستی دوره ناصرالدین‌شاه (بخش سوم)

۶۰

- دوره دوم ریاست میرزا علی‌خان (امین‌الملک)

۶۰

۱. پست در زمان تصدی ریدر

۶۲

اقدامات اولیه ریدر

۶۳

مقررات و نظامنامه پستی

۶۸

ایجاد سرویس‌های پستی خطوط داخلی

۷۱

تجهیز و نوسازی چاپارخانه‌ها

۱- سرویس پستی تهران - شمیران

۲- سرویس پستی تهران - تبریز

۳- سرویس پستی تهران - رشت

۴- سرویس پستی تبریز - جلفا

۵- سرویس پستی دوم تهران شمیران

۶- سرویس پستی دوم تهران - شیراز

- ۷۱ تغییر و تصحیح نرخ پستی
 ۷۲ سفارش و تهیه تمبر با تصویر ناصرالدین شاه
 ۷۳ سرویس پست‌های خارجه
 ۷۴ عضویت ایران در اتحادیه جهانی پست (UPU)
 ۷۷ نامه‌های ریدرر
 ۷۷ نامه اول
 ۸۰ نامه دوم
 ۸۲ خبر روزنامه اختر
 ۸۴ ریاست ریدرر بر اداره پست و چاپارخانه
 ۸۵ تشکیلات پست در دوره ریدرر
 ۸۶ ۲. پست در زمان تصدی اشتال
 ۸۷ وضع تمبر پست
 ۸۸ گسترش پست‌خانه
 ۸۹ خصوصیات اشتال
 ۹۰ ۳. تشکیل وزارت پست
 ۹۱ تشکیلات وزارت پست در بدو تأسیس
 ۹۱ اجزاء پست‌خانه دارالخلافه تهران
 ۹۳ آمار خدمات پستی
 ۹۴ نتیجه و خاتمه بحث

ضمائم :

- ضمیمه شماره ۱: تشکیلات چاپاری و پست ایران در سالنامه‌های پستی از سال ۱۲۹۱ تا ۱۳۱۱ ه.ق. ۹۵
 ضمیمه شماره ۲: بیوگرافی مسؤولین و رؤسای چاپارخانه و پست تا تشکیل وزارت پست ۱۱۴
 ۱۱۵ شفیع خان چاپارچی باشی (بشیرالدوله اول)
 ۱۱۷ محمد اسماعیل خان چاپارچی باشی (بشیرالدوله دوم)
 ۱۱۹ حسین خان یوزباشی (شهاب‌الملک)
 ۱۲۰ صادق خان یوزباشی
 ۱۲۱ میرزا سید حسین سر رشته دار
 ۱۲۱ محمد ناصر خان ظهیرالدوله
 ۱۲۴ میرزا یوسف مستوفی الممالک

۱۲۵	میرزاتقی خان یوزباشی (چاپارچی باشی)
۱۲۶	میرزا علی خان منشی حضور
۱۲۷	مهدی قلی میرزا (سهام الملک)
۱۲۸	گوستاو ریدر
۱۳۰	موریس مونوارد
۱۳۰	نیکلاس مینو
۱۳۳	الکساندر اشتال
۱۳۴	میرزا رحیم
۱۳۵	میرزا احمد خان مبشرالدوله
۱۳۶	میرزا علی خان منشی حضور (امین الملک - امین الدوله)
۱۴۳	ضمیمه شماره ۳: گاهنامه تطبیقی
۱۴۳	الف - تبدیل سال های قمری به شمسی و میلادی
۱۴۵	ب - جدول تبدیل بروج به ماه های ایرانی و مسیحی
۱۴۶	ج - جدول تبدیل سال های مغولی به سال های شمسی
۱۴۷	فهرست منابع
۱۵۰	فهرست اعلام

فهرست تصاویر

۱۷	صفحه	میرزاتقی خان امیرکبیر
۲۹	"	حسین خان سرتیپ (شهاب‌الملک)
۳۱	"	طرح روی جلد دفترچه قوانین چاپخانه
۳۲	"	صادق خان یوزباشی و میرزا سیدحسین سر رشته‌دار
۳۴	"	شهاب‌الملک در اواخر عمر
۴۱	"	امیرنظام در سفارت پاریس
۴۱	"	محمدحسن خان اعتمادالسلطنه و حاج‌محسن خان
۴۶	"	آقا باقر سعدالسلطنه
۴۷	"	دو نمونه پاکت‌های بدون تمبر
۴۸	"	سه نمونه پاکت در دوره رواج تمبر باقری
۶۱	"	دو نمونه پاکت با تمبر کاردی
۷۳	"	اولین پاکت چاپ شده با تمبر
۷۵	"	دو نمونه پاکت با تمبر ایران و تمبر روسیه
۷۶	"	تکه‌های دو نمونه از بارنامه امانات پستی
۸۸	"	دو نمونه تمبرهای نصفه مصرف شده
۹۲	"	قبض رسید و برگردان پاکت سفارشی
۹۳	"	قبض ملتمسه امانات
۱۲۰	"	صادق خان یوزباشی
۱۲۳	"	محمدناصرخان ظهیرالدوله
۱۲۵	"	میرزا یوسف مستوفی الممالک
۱۲۶	"	میرزا علی‌خان منشی حضور
۱۲۷	"	مهدی قلی‌میرزا (سهام‌الملک)
۱۲۸	"	گوستاو ریدر - موریس فون مونوارد - الکساندر اشتال
۱۳۱	"	نیکلا سمینو
۱۳۳	"	الکساندر اشتال
۱۳۵	"	میرزا احمدخان
۱۳۸	"	میرزا علی‌خان (رئیس چاپخانه - وزیر پست - صدراعظم) - معین‌الملک

پیش‌گفتار

دوره‌ای که در این کتاب مورد بحث ما است شامل سال‌هایی است که در طی آن پست ایران به تدریج از شکل سنتی خود، یعنی تشکیلات چاپاری دولتی با وظیفه ارسال اخبار و احکام از مرکز به ایالات و بالعکس، خارج شده و به صورت پست همگانی و مردمی که علاوه بر وظایف قبلی حامل مراسلات و مکاتبات مردم عادی نیز می‌شد، تغییر شکل پیدا کرد و با گسترش تدریجی، تدوین ضوابط و قوانین، ایجاد تمبر و تکمیل تشکیلات اداری به ایجاد وزارت پست انجامید.

این دوره که شامل زمانی سی ساله از ۱۲۶۷ هجری قمری یعنی از سال عمومی شدن پست تا ۱۲۹۷ هجری قمری یعنی تشکیل وزارت پست است در زمان سلطنت ناصرالدین شاه و از صدارت امیرکبیر شروع و به وزارت میرزا علی خان امین الدوله ختم می‌شود ولی قبل از این تاریخ نیز فعالیت‌های پستی در بین مردم وجود داشته منتها به صورت تشکیلاتی منسجم نبوده است. ارسال مراسلات مردم یا توسط پیک‌های خصوصی و ندرتا چاپارهای دولتی با گرفتن حق الزحمه انجام می‌گرفته است یا توسط کاروان‌ها و مکاری‌هایی که از شهری به شهر دیگر یا از ایران به کشورهای هم‌جوار سفر می‌کردند. لذا ما نیز در آغاز به طور مختصر از تشکیلات موجود قبل از ایجاد پست مردمی صحبت کرده، سپس به شرح چگونگی ایجاد تشکیلات پستی پرداخته و بالاخره بحث خود را به تشکیل وزارت پست و وضع آن ختم خواهیم کرد.

فصل اول

تشکیلات پستی قبل از ناصرالدین شاه

۱- دوره آقا محمدخان: در دوره آقا محمدخان به این سبب که مدت زمام داریش کوتاه بود و بیشتر صرف جنگ و ستیز با یاغی‌ها و مدعیان مختلف سلطنت شد، فرصتی برای ایجاد تشکیلات چاپاری منظم پیش نیامد و ارسال مراسلات بیشتر مخصوص دربار و اشراف و حکام ولایات بود که به وسیله پیک یا چاپارهای مخصوص انجام می‌گرفت. یک نمونه از این موارد که در تاریخ به ثبت رسیده است بابا یوسف شاطر است که خبر قتل آقا محمدخان را دوازده روزه (در حالیکه شبانه روز در حرکت بود و خوابش را نیز در حین راه رفتن انجام می‌داد) از شوشی به شیراز به باباخان (فتحعلیشاه بعدی) رساند.

۲- دوره فتحعلیشاه: قبل از ایجاد تشکیلات منظم پست که در زمان امیرکبیر پی‌ریزی شد، مکاتبات خصوصی مردم بین ایالات مختلف یا بین ایران با بعضی کشورهای دیگر وجود داشت که معمولاً این کار بوسیله چاروادارها، مسافرین کاروانها، قوافل، مکاری‌ها و یا ندرتا بوسیله پیک‌های خصوصی انجام می‌شد که این پیک‌ها نیز فقط در اختیار طبقات متمول و اشراف بود. در این ادوار پست و تشکیلات چاپاری دولتی نیز برای مبادله مکاتبات و مراسلات بین مرکز با ایالات مختلف یا ایالات با یکدیگر نیز بطور نامنظم وجود داشت که بقایای همان تشکیلات کهنه‌ای بود که از دوران‌های گذشته و از

زمان حکومت های مختلف ایرانی قبل و بعد از اسلام موجود بود. طبق برنامه ای که در این تشکیلات اعمال می شد، چاپارهای دولتی موظف بودند هر ماه یک بار به ایالت های مختلف رفته بعد از ابلاغ فرامین صادره از مرکز به حکام و گرفتن جواب های مقتضی و نیز با ضمیمه کردن گزارشی محرمانه از اتفاقات ماه قبل آن ایالت، بعد از مراجعت به مرکز آن ها را به اطلاع صدراعظم و از طریق وی به شاه برسانند.

مردم نیز برای انجام مکاتبات خصوصی خود ندرتا از این تشکیلات استفاده می کردند ولی این سرویس دارای نرخ مشخص و معینی نبود و نسبت به وزن محمولات، بُعد مسافت و بالاخره میل چاپارها تغییر می کرد و گاهی هم کرایه های گزاف برای مراسلات دریافت می داشتند.

غیر از این نوع ارتباط، بیشتر مکاتبات و مراسلات خصوصی مردم، تجار و بازرگانان با سایر ایالات و یا کشورهای دیگر در این دوران توسط عوامل کاروان ها انجام می شد به این صورت که نامه ها از مرکز توسط کاروان ها به بوشهر، بندرعباس و محمره در جنوب یا به ارز روم، تفلیس، عشق آباد، بازار مکاره نیزنی نووگراد (Nigni Novogorad) در شمال، یا به هرات در شرق و بالاخره به بغداد در غرب کشور برده می شد و از این شهرها نیز توسط سرویس های پستی که به تدریج توسط دولت های هندوستان، انگلستان، روسیه و عثمانی ایجاد شده بود به اقصی نقاط دنیا فرستاده می شد.

این تشکیلات پستی به تدریج از اواخر قرن هجدهم و اوایل قرن نوزدهم در منطقه خلیج فارس و اقیانوس هند دایر گردید و عامل اصلی ایجادکننده آن نیز عوامل انگلیسی کمپانی هند شرقی بودند که برای تسهیل در مبادلات تجاری و مکاتبات خود در منطقه به تشکیلات منظم حمل و نقل و ارتباط دریائی نیاز داشتند.

در آثار کتبی باقی مانده از آن روزگار که به صورت خاطرات و سفرنامه هائی در دسترس است از وجود این تشکیلات با خبر می شویم. از قدیمی ترین و معروف ترین این سفرنامه ها یکی "تحفة العالم و ذیل التحفه" تالیف "میر عبداللطیف خان شوشتری" است که مربوط به سال های ۱۲۲۰-۱۲۰۳ هجری قمری (۱۸۰۵-۱۷۸۸ میلادی) است و دیگری "مسیر طالبی" تالیف "میرزا ابوطالب خان" که مربوط به سال های ۱۲۱۸-۱۲۱۵ هجری قمری (۱۸۰۳-۱۸۰۰ میلادی) است، می باشد.

در تحفه العالم علائم و نشانه هائی از وجود مکاتباتی بین میر عبداللطیف که در کلکته و حیدر آباد ساکن بوده با اقوامش در بوشهر، بصره و شوشتر وجود دارد.

در مسیر طالبی نیز از وجود تشکیلات پستی انگلستان، هندوستان و عثمانی در منطقه خلیج فارس و وجود تشکیلات پستی دریائی و سرویس منظم حمل و نقل بین بنادر خلیج فارس با هندوستان آگاه می‌شویم.

از تشکیلات پستی موجود در روسیه و عثمانی نیز که رابط ایران با اروپا و سایر نقاط جهان بوده‌اند بوسیله کتب تاریخ و سفرنامه‌ها و خاطراتی که از آن روزگار باقی مانده آگاه می‌شویم، مثل سفرنامه‌های میرزا صالح به انگلستان، فرانسه و روسیه و سفرنامه خسرو میرزا به روسیه که از وجود این تشکیلات خبر داده‌اند همچنین در سفرنامه‌های باقی مانده از میرزا ابوالحسن شیرازی معروف به ایلچی که عبارتند از:

"حیرت نامه" که مربوط به سفر ایلچی در سالهای ۱۲۲۶ - ۱۲۲۴ هجری قمری (۱۸۱۰ - ۱۸۰۸ میلادی) به انگلستان است و دیگری "دلیل السفرا" که مربوط به سفر وی در سال ۱۲۲۹ هجری قمری (۱۸۱۴ میلادی) به روسیه است. در این دو سفرنامه ایلچی از وجود تشکیلات پستی ارز روم و تفلیس که رابط ایران با اروپا و روسیه بودند نام برده است. در این سفرنامه‌ها همچنین از تشکیلات پستی ایجاد شده توسط عباس میرزا در آذربایجان و بالاخره وجود سرویس‌های پستی مخصوص که توسط سفارتخانه‌های انگلیس، روسیه و فرانسه به تدریج در ایران دایر شده بود و به وسیله چاپارهای خصوصی اغلب در مسیر تهران به آذربایجان و از آنجا به تفلیس و ارز روم و بعد به اروپا می‌رفتند، یاد شده است.

فکر ایجاد تشکیلات پستی خصوصی برای مبادله مراسلات و مکاتبات مردم بین ایالات مختلف، قبل از امیرکبیر پیدا شده بود و شروع رواج این فکر را می‌توان به دوره فتحعلیشاه نسبت داد.

در زمان فتحعلیشاه با گسترش روابط ایران و روسیه و بعضی کشورهای اروپائی مثل انگلستان و فرانسه و ارتباطی که رجال دست اندرکار حکومت و مردم با نمایندگان فرستاده شده از این کشورها مثل هیات‌های فرستاده شده از انگلستان (هیات نمایندگی سرجان ملکم Sir John Malcolm و سرهارفورد جونز Sir Harford Jones و سرگوراوزلی Sir Gore Ouseley)، فرانسه (هیات ژنرال گاردان General Gardanne با هفتاد کارشناس و مهندس نظامی) و یا روسیه (هیات سفارت یرملوف Yermulof) داشتند، یا اشخاص و هیات‌هایی که از ایران عازم این کشورها می‌شدند مانند هیات عذرخواهی خسرو میرزا به روسیه به علت قتل سفیر آن کشور، گربایدوف Gheribaydoff، در ایران (که میرزا تقی خان امیرکبیر و میرزا صالح

نیز از همراهان این هیات بوده‌اند) یا سفارت میرزا محمدرضا قزوینی به دربار ناپلئون یا سفارت میرزا ابوالحسن خان ایلچی به انگلستان و روسیه و سایر کشورهای اروپائی و بالاخره سیاحانی که در آن روزگار به سفرهای اروپائی دست زدند مثل میرزا عبداللطیف شوشتری یا میرزا ابوطالب خان که هر کدام مشاهدات خود را به صورت نوشته یا شفاهی در دسترس هموطنان روزگار خود قرار می‌دادند به تدریج لزوم تحول در تشکیلات پستی اداری و ایجاد مؤسسات جدید دولتی مثل پست و امکانات ارتباطی بهتر مثل راه‌های شوسه و وسایل نقلیه احساس می‌شد ولی هر بار به علتی انجام این نیازها به تعویق افتاده به تدریج فراموش می‌شد. بهترین مثال در این مورد شرح ماجرائی است که در زمان سلطنت فتحعلیشاه بین او، میرزا ابوالحسن خان ایلچی و سرگوراوزلی اتفاق افتاده و در تاریخ ثبت است:

ماجرا مربوط به زمانی است که میرزا ابوالحسن خان بعد از مراجعت از سفر انگلیس و مشاهده تشکیلات پستی موجود در کشورهای اروپائی و روسیه، روزی موضوع ایجاد تشکیلات پستی در ایران را به فتحعلیشاه پیشنهاد می‌کند و حتی نتیجه ایجاد این تشکیلات را که بوجود آمدن منبعی برای عایدات بیشتر دولت و شاه بود گوشزد می‌کند ولی فتحعلیشاه به تصور این که ایلچی قصد تمسخر او را دارد فرمان تنبیه و قتلش را صادر می‌کند و اگر سرگوراوزلی در این موقع مانع نشده بود بیچاره ایلچی سر خود را در این راه برباد داده بود.^۱

سرگوراوزلی به دنبال این ماجرا شرحی از لزوم ایجاد پست در کشور و منافعی که از این راه نصیب دولت، شاه و مردم می‌شد، به اطلاع فتحعلیشاه می‌رساند تا اینکه شاه بالاخره دستور ایجاد پستخانه در ایران را صادر و به میرزا شفیع، صدراعظم وقت ابلاغ می‌کند ولی معلوم نیست به چه علت این کار پا نگرفته به دست فراموشی سپرده شده است.

در اینجا لازم است از تنها اقدامی که در زمینه تجدید خواهی و نوسازی تشکیلات لشگری و کشوری آن هم به صورت منطقه‌ای و در ایالت آذربایجان انجام شد یاد کرد که از اقدامات اصلاحی عباس میرزا نایب السلطنه بود و با کمک و همفکری قائم مقام

۱ - شرح کامل این ماجرا در سفرنامه جیمز موریه، تاریخ روابط سیاسی ایران و انگلیس تألیف ابولقاسم طاهری و بالاخره در مقاله "اولین کاروان معرفت" اثر مجتبی مینوی آمده است.

انجام گرفت. در همین دوره بود که تشکیلات چاپاری منظمی در آن منطقه ایجاد شد و سرویس های چاپاری دولتی و همچنین چاپارهای خصوصی سفارتخانه های انگلیس، فرانسه و روسیه به راحتی در این مسیر در حال تردد و استفاده از تسهیلات ایجاد شده بودند لذا در امر ارسال مراسلات ایران به اروپا منظمی برقرار شده بود.

منابعی که ما را از وجود این تشکیلات آگاه می کند روضه الصفای ناصری (جلد دهم فصل قاجاریه)، ناسخ التواریخ (جلد سوم قاجاریه) و مهم تر از همه مائرسلطانیه را می توان نام برد که مخصوصا این سومی به طور مفصل درباره اقدامات عباس میرزادر ایجاد تشکیلات جدید چاپاری در آذربایجان توضیح داده و درباره ایجاد چاپارخانه ها و راه های چاپاری و مهمانخانه های عرض راه اطلاعات زیر را در اختیار ما می گذارد:

”وضع چاپارخانه ها، وضع مهمانخانه ها: هر کسی از مُتَرَدِّدین از دربار سلطانی و سایر دول که از ولایات عبور می نماید خرجی و تحمیلی جداگانه برای عجزه و رعایای ولایت نیست. دواب و اسب چاپاری و اخراجات عرض راه و مصارف از آحاد مترددین تا به معارف از عابرین و قاصدین از ایلچیان روم و فرنگ که هر روز یکی می آید و یکی می رود و هرگز راه از مردم آگاه خالی نیست. تمامی اخراجات و مصارف عرض راه از سرکار شوکت مدار است و کسی را جرات آن نیست که توبره کاهی در راهی از رعیتی خواهد یا به شلتاق منکر جان ضعیفی را شکنجه و ظلم و تعدی کاهد.“

به دنبال ایجاد تشکیلات چاپاری در آذربایجان زمینه فراهم آمده بود که به تدریج با گسترش به سایر ایالات ایران و ایجاد برنامه ای منظم تشکیلات ارتباطی مفیدی برقرار شود ولی متاسفانه با فوت عباس میرزا پیشرفت آن متوقف و انتظام آن به تدریج از هم گسست.

۳- دوره محمد شاه: آگاهی های مردم و نفوذ افکار تجدد خواهی در زمان محمدشاه ادامه داشت و علت آن ادامه ماموریت های نمایندگان دُول اروپائی و سفر سیاحان متعددی بود که به ایران می آمدند مثل هیات سفارت کنت دوسرسی Conte de Sercey از فرانسه که اوژن فلاندن O. Flanden، بابن F. Babin و هوسی Fredric Houssey نیز از همراهان آن هیات بودند یا سفرهائی که مامورین انگلیسی مثل لایارد Sir Henry Layard، جیمزبیلی فریزر J. Baillie Fraser و هنری راولینسون Sir Henry Rawlinson به عنوان مختلف

به دور افتاده‌ترین ایالت‌های ایران مثل سیستان و بلوچستان، خوزستان و بختیاری انجام می‌دادند. علاوه بر این، سفر رجال و مأمورین دولتی ایران را که به عنوان سفارت یا سیاحت به ممالک مختلف انجام می‌شد نباید از نظر دور داشت مانند سفر رضاقلی میرزانايب الاياله و برادرانش به اروپا یا سفر هیات سفارت ایران به فرانسه به سرپرستی حسین خان مراغه‌ای (آجودان باشی) و بالاخره سفر میرزا محمدعلی خان شیرازی به دربار فرانسه.

بالاخره از عوامل دیگری که باعث آگاهی مردم به تشکیلات تمدنی جدید می‌شد بایستی از نشریاتی نام برد که از طریق جنوب ایران از هندوستان و یا از طریق شمال ایران از اروپا، روسیه و عثمانی وارد ایران می‌شد و به دست مردم می‌رسید.

اما متأسفانه در دوران محمد شاه اقدام مثبتی در زمینه تأسیس تشکیلات تمدنی جدید منجمله پست انجام نشد و آنچه نیز از زمان عباس میرزا ایجاد شده بود به تدریج از بین رفت و تأسیسات ساختمانی آن نیز در منازل بین راهی روبه ویرانی نهاد به طوری که در زمان محمد شاه فقط نامی از آن باقی مانده بود.

فصل دوم

تشکیلات پستی در دوره ناصرالدین شاه (بخش اول)

در آغاز سلطنت ناصرالدین شاه و صدارت امیرکبیر مجدداً به پست توجه شد و به دنبال آن باگسترش خدمات چاپارها، وظیفه ارسال مراسلات و مکاتبات خصوصی مردم نیز به آنان واگذار گردید و از همین زمان بود که پست عمومی در ایران پایه‌ریزی و دایر گردید. لذا آغاز فعالیت‌های پست در ارائه خدمات به مردم در ایران را به طور رسمی بایستی از اوایل سلطنت ناصرالدین شاه و صدارت امیرکبیر دانست.

دوره شفیع خان چاپارچی باشی (بشیر الدوله اول):

از ۱۲۶۶ تا ۱۲۷۰ ه.ق

۱ - زمان صدارت امیرکبیر: امیرکبیر از آغاز صدارت همراه با اقدامات اصلاحی که انجام می‌داد در فکر ایجاد امکاناتی نیز برای انتظام و گسترش ارتباطات بود. برای این کار ابتدا شروع به تصحیح و تکمیل وضع موجود ارتباطات دولتی نمود که در آن زمان تشکیلات آن در اداره‌ای به نام چاپارخانه کل، که فقط نامی از آن باقی بود، قرار داشت و در راس آن شخصی به نام شفیع خان چاپارچی باشی بود که از زمان محمدشاه انتخاب

شده بود.^۱ امیرکبیر در آغاز، با صدور دستورالعمل‌هایی شفیع خان را مجبور کرد تشکیلات چاپاری دولتی را منظم کند و راه‌های چاپاری را سر و صورت داده منازل بین راهی خراب شده را تعمیر نموده و مجدداً برنامه مرتبی برای چاپارهای دولتی تنظیم نماید. به دنبال این برنامه نیز جهت ایجاد سرویس پستی منظم برای استفاده عموم مردم در اواخر سال ۱۲۶۶ ه‍.ق دستور تجدید بنا و ساختن چاپارخانه‌های جدید را به تمام ایالات ابلاغ کرد که اجرای آن نیز از اوایل سال ۱۲۶۷ ه‍.ق در هریالتی شروع گردید. به همین دلیل است که در سفرنامه هرات که مربوط به سفر یکی از کارگزاران دولت در ماه رجب سال ۱۲۶۷ ه‍.ق به هرات است می‌خوانیم:

”روز پنجشنبه ۲۷ رجب در آهوان ... از آهوان تا سمنان هفت فرسنگ است و چاپارخانه هم بنا کرده می‌ساختند.“^۲

و باز در جای دیگر می‌نویسد:

”روزی‌کشنبه سلخ شهر رجب ... وارد ده ملا شدیم. چاپارخانه هم می‌ساختند، هنوز تمام نشده.“^۳

در همین زمینه در روزنامه وقایع اتفاقیه شماره ۷ که مربوط به هفدهم جمادی الاول سال ۱۲۶۷ هجری قمری است، خبری در مورد ساختن چاپارخانه‌های راه مشهد ذکر شده است:

”این روزها مشغول ساختن قراولخانه‌ها و چاپارخانه‌ها باشند.“^۴

لذا بایستی شروع برنامه ایجاد تشکیلات چاپاری را همان سال ۱۲۶۶ ه‍.ق دانست که این برخلاف نوشته ناسخ التواریخ است. در ناسخ التواریخ در شرح وقایع سال ۱۲۶۷ ه‍.ق می‌خوانیم:

”هم در این سال فرمان رفت تا در همه منازل و مسالک ممالک محروسه که از آن پیش، از بهر چاپاران منزلی لایق و باره‌بندی شایسته نبود چاپارخانه‌ها بنیان کنند از بهر

۱ - شفیع خان چاپارباشی رئیس چاپارخانه‌ها از دولت مردان عهد محمدشاه بود. در سفرنامه بارون دوبد نیز که مربوط به زمان محمدشاه است از این شخص نام برده شده، در زمان ناصرالدین شاه، شفیع خان در کار خود ابقاء شد و امیرکبیر توسط وی تشکیلات چاپاری را مجدداً دایر کرده گسترش داد. برای اطلاع بیشتر به بیوگرافی وی که در فصل آخر همین کتاب است مراجعه شود.

۲ - سه سفرنامه. سفرنامه اول (سفرنامه هرات) صفحه ۸

۳ - سه سفرنامه. سفرنامه اول (سفرنامه هرات) صفحه ۹

۴ - روزنامه وقایع اتفاقیه شماره ۷ جمعه هفدهم جمادی الاول ۱۲۶۷ ه‍.ق

آنکه ملازمان دولت بی‌کلفت خاطر در طی مسافت مسارعت توانند کرد و بر زیادت از این اگر مردم رعیت را کاری افتد و در انجام امر سرعت سیر لازم شود از چاپارخانه اسب بکری گیرند و با اسب چاپارخانه طی طریق نمایند.^۱

و باز در جای دیگر در شرح آثار برجسته چند سال اول پادشاهی ناصرالدین شاه می‌نویسد:

"و در تمامت ممالک محروسه در هر منزلی سرائی از برای چاپاران و مسرمان برآوردند، اسبهای رونده باز بستند تا چاپاران بلکه تمامت مختاران در طی مراحل استعجال توانستند کرد."^۲

در همین زمینه در "روضه الصفا" در شرح وقایع سال ۱۲۶۷ ه‍.ق می‌خوانیم:

"... مقرر آمد که در معابر اطراف بلاد و امصار چاپارخانه و اسکدار ساخته شود و در هر یک مراکب متعدده معین که هر کس را حاجت به ارسال مراسله یا فرستادن فرستاده شود تعطیل و تعویق ندهد و از قرار فرسنگی پانصد دینار اجرت و کرایه بیش مطالبت نرود و حکم شد که روزنامه وقایع امورات بلاد بعیده و قریه از اخبار و کردار هر کس از احکام و محکوم عالم و معلوم به دارالخلافه موصول و مرسل شود ..."^۳

شبهه همین خبر در "المائر و الآثار" و "حقایق الاخبار ناصری" نیز در شرح وقایع سال ۱۲۶۷ ه‍.ق آمده است ولی همان طور که گفتیم آغاز فعالیت ایجاد چاپارخانه‌ها را بایستی اواخر سال ۱۲۶۶ ه‍.ق دانست. برای روشن شدن و اثبات این مطلب شماره‌های اول و دوم روزنامه وقایع اتفاقیه را که به درج اخبار مربوط به برنامه حرکت چاپارها و تنظیم چاپارخانه‌ها پرداخته شاهد می‌آوریم، در شماره اول روزنامه وقایع اتفاقیه می‌خوانیم:

"قرار جدیدی که اولیای دولت قاهر گذاشتند این است که در اول ماه و پانزدهم، چاپارها از دارالخلافه به ممالک ذیل: آذربایجان، فارس، رشت، کرمان، استرآباد و مازندران، خراسان و کرمانشاه بروند و در چهاردهم و بیست و نهم، دو دفعه وارد شوند مگر کرمان چون که دور است ماهی یک چاپار در پنجم می‌روند. از اول ماه صفر قرار بر این شده است که در چاپارخانه‌ها اسب را فرسخی ده شاهی کرایه بگیرند و اسب بدهند. اگر از تجار و غیره بخواهند با اسب چاپاری به هر جا بروند با اذن و حکم دیوان در هر جا

۱ - ناسخ التواریخ جلد سوم صفحه ۳۶۸

۲ - ناسخ التواریخ جلد چهارم صفحه ۳۷۱

۳ - روضه الصفا جلد ۱۰ صفحه ۴۶۶

اسب به آنها می دهند و هر قدر اسب بخواهند حاضر است.^۱ در شماره دوم روزنامه وقایع اتفاقیه نیز در مورد انتظام امور چاپارخانه ها که قرار آن قبل از ربیع الثانی گذاشته شده بود آمده است:

”برای انضباط و انتظام امور چاپارخانه ها قرار شده بود که در دارالخلافه طهران و سایر شهرهای معظم ایران چاپارخانه های مختصی ساخته شود که به قاعده مستمره روز خروج چاپار هر یک از تجار و سایر مردم که خواسته باشند با چاپار کاغذ روانه نمایند به آن چاپارخانه آورده به مباشر چاپارخانه بپارند و در روز ورود چاپار هم آمده هر کس کاغذی داشته باشد از آنجا گرفته ببرند که از این جهت برای مردم در گرفتن و دادن کاغذ خودشان عسرت و زحمت حاصل نشود و رسانیدن کاغذ مردم به تعویق نیفتد و همچنین در جمیع منازل عرض راه برای استراحت مردم چاپارخانه ها بسازند. لکن به جهت کثرت برف و

برودت هوا به تعویق ماند که بعد از خوب شدن هوا از اول حوت ساخته شود.^۲”

بنابراین همانطور که گفته شد شروع برنامه ایجاد تشکیلات چاپاری را بایستی اواخر سال ۱۲۶۶ هـ در نظر گرفت در حالی که کارهای ساختمانی آن از سال ۱۲۶۷ هـ شروع شده بود.

به تدریج با تکمیل شدن چاپارخانه ها در راه های چاپاری و تنظیم برنامه حرکت و تعیین نرخ مرسولات برای چاپارها، تشکیلات اداری آن نیز شکل

میرزاتقی خان امیرکبیر بانی پست عمومی ایران

۱ - روزنامه وقایع اتفاقیه شماره ۱ (بانام روزنامه چه اخبار دارالخلافه تهران) مورخه جمعه ۵ ربیع الثانی ۱۲۶۷ هـ

۲ - روزنامه وقایع اتفاقیه شماره ۲ مورخه جمعه ۱۲ ربیع الثانی ۱۲۶۷ هـ

گرفته برای فعالیت های پستی برنامه مشخصی تنظیم گردید به طوری که در آخر شوال سال ۱۲۶۷ هـ ق برنامه ایجاد تشکیلات چاپاری تکمیل شده بود. در این باره روزنامه وقایع اتفاقیه می نویسد:

"امنای دولت علیه در باب چاپارخانهها اهتمام فرموده بودند که منتظم باشد در این روزها کسانی که با اسب چاپارخانه آمده اند همگی تعریف از انتظام چاپارخانه ها می کنند، خصوص از منازل عرض راه که در هر یک چاپارخانه به ترکیب قلعه خوش طرح ساخته شده و اسبهای خوب نگاه داشته اند که چاپار دولت انگلیس از اصفهان تا تبریز پنج روزه رفته است و چاپار دیگر از دولت مزبور در دو شبانه روز از اصفهان به تهران آمده است و نسبت به سابق امر چاپارخانه ها بسیار بهتر شده است و امید هست که اگر مسافت منازل را کمتر قرار بدهند که منزلی از چهار یا پنج فرسخ بیشتر نباشد از این هم انتظامش بیشتر بشود که هم چاپار دیوانی و سیاح و غیره زودتر به مقصد می رسند و هم اسب کمتر تلف می شود و مخارج دیوانی کمتر خواهد شد. ممالک ایران وسیع است و در هر طرف آن چاپارخانه مضبوط بستن بسیار مشکل است و لکن از برای هر دولتی لازم است که در ولایت خود چاپارخانه را بطوری ببندد که در رسیدن احکام و غیره هیچ معطلی حاصل نشود و انشاء الله در دولت علیه ایران گمان هست که روز به روز به اهتمام امنای دولت قوی شوکت به کوتاه کردن منازل و خوب نگاه داشتن اسب چاپاری از سرحد تا سرحد این ولایت چاپار و سیاح بدون معطلی آمد و رفت نمایند."^۱

به دنبال این برنامه، در جهت تکمیل وضع موجود، راه چاپاری فارس نیز با پانزده باب چاپارخانه تکمیل شد که این کار به همت فیروز میرزا نصرت الدوله انجام گردید.^۲

بالاخره در آغاز سال ۱۲۶۸ هـ ق برای مراسلات پستی نرخ تعیین گردید که این نرخ تا بیست سال بعد نیز پابرجا و نافذ بود. در این باره در روزنامه وقایع اتفاقیه می خوانیم: "از آنجا که اولیای دولت قاهره رفاه و آسایش عموم رعایا و برابری را منظور دارند لهذا از عالیجاه شفیع خان چاپارچی باشی التزام گرفتند که در رساندن نوشتجات عموم مردم، اگر چاپاران ولایات مساهله نمایند دیوانیان عظام مؤاخذه از آنها نکنند و قرار دادند که عموم ناس از تجار و غیره هر کس خواسته باشد با چاپاران کاغذ بفرستد یک کاغذ سربسته را پنج شاهی رایج دیوان و پاکت را که تا پنج کاغذ یا بالاتر باشد یک هزار دینار حق القدم به

۱- روزنامه وقایع اتفاقیه شماره ۳۰ پنج شنبه سلخ شوال ۱۲۶۷ هـ ق

۲- در شرح وقایع سال ۱۲۶۸ هـ ق در المائر و الانار، منتظم ناصری و مرآت البلدان

چاپار بدهند که کاغذها درست و بی عیب برسانند و با چاپار دیگر جواب از مباشر چاپارخانه آن ولایت بخواهند و اگر چاپاران با گرفتن وجه کاغذ کسی را نرسانند صاحب کاغذها باید کیفیت را به مباشرین روزنامه دارالخلافه طهران ابلاغ و حالی نمایند که به کدام چاپار کاغذ داده است و دیوانیان لازمه مواخذه را از او خواهند نمود.^۱

بعد از مدتی کتابچه‌ای نیز تهیه و بین ایالات توزیع شد که در آن، صورت چاپارخانه‌ها و مسافت هر کدام قید شده بود. لذا با گرفتن التزام از شفیع خان چاپارچی باشی در اندک زمانی ارسال مراسلات و مکاتبات خصوصی مردم بین مرکز، و ایالات و شهرهای مهم شکل گرفته، مرتب شد و مامورین اعم از مباشرین راه‌ها و چاپارها نیز ملزم به اجرای دقیق و صحیح برنامه شدند که آن را بایستی از نفوذ عجیب امیرکبیر در مردم و مدیریت صحیح وی دانست. در این مورد دکتر پولاک، پزشک ناصرالدین شاه که در این سال‌ها در ایران بوده، در سفرنامه‌ای که از خود به یادگار گذاشته در مورد پست جوان ایران می‌نویسد:

”اداره پست نیز مانند چند مؤسسه بسیار مفید دیگر از جمله اقدامات امیر نظام است که متأسفانه خیلی زود دستش از اداره امور مملکت کوتاه شد ...“^۲

یکی از خصوصیات امیرکبیر پی‌گیری اقداماتی بود که دستور آن‌ها را صادر می‌کرد و تداوم کنترل اقداماتی بود که انجام می‌داد. در مورد تشکیلات پست و چاپار که در اوایل سال ۱۲۶۸ ه‍.ق به طور منظم کار خود را انجام می‌داد نیز این امر صادق بود و به همین جهت مجدداً روزنامه وقایع اتفاقیه ضمن خبری در مورد مرتب بودن وضع چاپارخانه‌ها مژده اقداماتی را داد که بایستی در آینده با گسترش راه‌های چاپاری و چاپارخانه‌ها این تشکیلات به شهرهای کوچک نیز بسط پیدا کند. در این مورد در روزنامه وقایع اتفاقیه می‌خوانیم:

”در سال گذشته امنای دولت علیه قرار دادند که در اکثر راه‌های بزرگ ممالک ایران چاپارخانه‌ها به جهت تردد چاپار و سیاح در رساندن نوشتجات خلق بسته شود بطوریکه هم حرکت چاپار و سیاح به سرعت باشد و زودتر به مقصد برسند و هم آسودگی برای آنها و برای کسانی که نوشتجات می‌فرستند باشد. و در حقیقت این کار خوب قرار گرفته است و در این اوقات یک چاپار از دارالخلافه تهران به اصفهان روانه شده در سه شبانه

روز رفته و مراجعت کرده است و ده ساعت در خود اصفهان توقف کرده است، در وقت غروب از تهران روانه شده بود و آن شب و روزش و شب دیگر رفته صبح وارد اصفهان شده بود و تا غروب در آنجا مانده و وقت غروب از آنجا روانه شده و شب و روز و شب دیگر راه آمده صبح وارد دارالخلافه گردیده و در منازل عرض راه هم چاپارخانه‌ها را بسیار خوب بسته‌اند به جهت توقف چاپار و سیاح و غیره حقیقتاً در این کار بسیار نظم خوب داده شده است اما به جهت شهرهای کوچک که از راههای چاپارخانه کنار و دورند هنوز قرار درستی گذاشته نشده در این باب هم امنای دولت علیه قراری خواهند گذاشت.^۱

توضیح این که در این تاریخ شهرهائی که در مسیر راه های چاپاری ایران قرار داشتند و امکان ارتباط مکتوب و استفاده از تسهیلات پستی موجود برای آنها وجود داشت عبارت بودند از:

اهواز، اراک، آستارا، استرآباد (گرگان)، تبریز، قزوین، بندر گز، بروجرد، شاهرود، دامغان، شیراز، رشت، همدان، اصفهان، کاشان، مشهد (ارض اقدس)، کرمان، کرمانشاه، سنندج، قم، ساری، سمنان، سیستان، یزد، زنجان.^۲

متأسفانه عمر صدارت امیرکبیر کوتاه بود و با معزول شدن و تبعید وی در تاریخ ۲۸ ماه محرم ۱۲۶۸ هـ ق (بعضی منابع ۲۵ محرم و در بعضی ۱۸ ذکر شده)^۳ به کاشان، در روز ۱۸ ربیع الاول ۱۲۶۸ هـ ق در حمام فین به قتل رسید، به طوری که خود موفق به دیدن آخرین خبری که در مورد وضع پست و چاپارخانه صادر کرده بود، نشد.

۲ - بعد از امیرکبیر

بعد از برکناری امیرکبیر و قتل وی، پیشرفت تشکیلات پستی و چاپاری نیز به تدریج کند و بالاخره متوقف و بعد از چندی رو به ویرانی نهاد. ظل السلطان فرزند ناصرالدین شاه در کتابی که از خود باقی گذاشته نظرش را در مورد امیرکبیر به صورت زیر منعکس کرده است:

۱ - روزنامه وقایع اتفاقیه شماره ۴۳ مورخه سوم صفر ۱۲۶۸ هـ ق

۲ - م. حسن بیگی، تهران قدیم، صفحه ۲۲۸، مؤلف نامبرده از مآخذی که این لیست را از آنجا تهیه کرده نامی نبرده است.

۳ - در منتظم ناصری و مرآت البلدان تاریخ عزل روز ۲۵ محرم و در گزارش ایران اثر مخبرالسلطنه هدایت روز ۱۸ محرم ذکر شده است.

"میرزا تقی خان امیرنظام در اوائل دولت مدرسه برپا کرد و ترتیب قشون داد، در شهرها قراولخانه‌ها ساخت و چاپارخانه‌ها دایر نمود، روزنامه به راه انداخت و سرش را بیچاره در این راه داد."^۱

سرعت ویرانی تشکیلات ایجاد شده به حدی زیاد بود که در همان اوانی که میرزا آقاخان نوری به جای امیرکبیر صدراعظم شد دستور مجددی صادر و از شفیع خان چاپارچی‌باشی مجدداً از نظر مراقبت در امور چاپارخانه و رعایت نرخ‌های تعیین شده التزام گرفت^۲ ولی فایده‌ای نبخشید و تشکیلات پستی به تدریج از هم گسیخته و هرج و مرج در آن حاکم شد. به طوری که دکتر پولاک از وضع پست و تشکیلات چاپاری در سال‌های صدارت میرزا آقاخان شدیداً انتقاد کرده و از نبودن اسب در چاپارخانه‌ها و توزیع نامرتب و مغشوش نامه‌های پستی گله کرده است.^۳

در اوایل سال ۱۲۶۹ هجری قمری در ادامه برنامه تجهیز چاپارخانه‌ها و راه‌های چاپاری چاپارخانه‌های ساری و اشرف ساخته شد.^۴

با موقوف شدن اعزام مامورین به ولایات جهت ارسال و مرسل حکام یا اعزام آن‌ها از ولایات به مرکز، انجام این کار به چاپارهای پست محول گردید:

"چون رفاه و آسایش کافه عباد و عامه مساکین امصار و بلاد همواره منظور نظر اعلیحضرت پادشاهی است و از قراریکه به عرض خاکپای همایون رسید از ماموریت محصلین به حکام جزو و رعیت ولایات ممالک محروسه آزار و اذیت میرسد و اخراجات محصلین موجب پریشانی رعایا می‌گردد لهذا مقرر فرمودند که کلیه ماموریت محصل خواه از دربار همایون به ممالک محروسه و خواه از حکام ممالک محروسه به ولایات ابوالجمعی خود موقوف و متروک باشد و در این باب بر حسب امر همایون به هریک از حکام احکام صادر شد باین قسم که اگر حکمی از جانب دیوان از قبیل فرستادن قسط مالیات و قشون یا سایر مهمام بشود اولیای دولت علیه حکم آنرا با چاپار خواهد فرستاد و همینقدر آن حاکم باید جواب اولیای دولت علیه را بنویسد که فلان حکم را فلان چاپار در فلان تاریخ رساند و این حکمی که مقرر شده بود تا فلان روز انجام داده خواهد شد یا

۱- تاریخ مسعودی صفحه ۳۱۴

۲- روزنامه وقایع اتفاقیه شماره ۵۱ پنجشنبه سلخ ربیع الاول ۱۲۶۸ ه‍.ق

۳- سفرنامه پولاک صفحه ۳۱۷

۴- الماثر و الآثار و منتظم ناصری و مرآت البلدان وقایع سال ۱۲۶۹ ه‍.ق

بالفرض شخصی از دست کسی به اولیای دولت علیه عارض شده بر طبق عرض او حکم از دیوان صادر گشت که حاکم آن ولایت امر او را انجام دهد یا مدعی او را تنبیه کند یا فلان قاتل مقصر را بگیرد بفرستد اولیای دولت علیه حکم آنرا بدست خود آن شخص عارض خواهد داد. بعد از رسیدن حکم به حاکم اگر عارض عرض خلاف نموده حکم صادر کرده است حاکم یا چاپاری که میاید به اولیای دولت علیه نوشته معلوم دارد که فلان حکم را در فلان وقت فلان شخص آورد و رساند باین دلیل این شخص عرض خلاف کرده است تا بعد از اولیای دولت علیه بهر نحو حکم ثانی صادر شد از آن قرار معمول دارد و اگر آن شخص در عرض خود صادق بوده است حاکم ولایت باید مدعی علیه او را حاضر کرده حکمی که از دیوان اعلی داده شده است انجام داده و نوشته از آن شخص که حکم از دیوان اعلی صادر کرده است گرفته با چاپار خدمت اولیای دولت علیه بفرستد...^۱

در همین سال به علت چرخش بهتر امور به شفیع خان چاپارچی باشی نیز لقب و خلعت داده شد:

”نظر به حسن خدمات و شایستگی عالیجاه محمد شفیع خان چاپارچی باشی دربار همایون و خدمات او از نظم چاپارخانه و کمال صداقت او که مستحسن رای مبارک شاهنشاهی آمد او را به لقب بشیرالدوله ملقب فرمودند و فرمان همایون نیز بافتخار او شرف صدور یافته و یک ثوب جبه ترمه خلعت به او مرحمت شد.“^۲

دوره محمد اسماعیل خان (بشیرالدوله دوم) از ۱۲۷۰ تا ۱۲۷۴ ه.ق

عمر شفیع خان چاپارچی باشی به استفاده از لقب بشیرالدولگی زیاد کفاف نداد و درست یک سال بعد در ذیقعه ۱۲۷۰ هجری قمری وفات یافت و پسرش اسماعیل خان به جای او مسئولیت چاپارخانه‌ها را به عهده گرفت. در این باره روزنامه وقایع اتفاقیه می‌نویسد:

”در این اوقات که مرحوم شفیع خان بشیرالدوله فوت گردید عالیجاه محمد اسماعیل خان پسر او در انتظام امر چاپارخانه‌ها سعی و اهتمام تمام دارد چنانچه در این روزها چاپار در سی ساعت از اصفهان به تهران آمده.“^۳

۱ - روزنامه وقایع اتفاقیه شماره ۱۰۹ پنجشنبه ۲۲ جمادی الاول ۱۲۶۹

۲ - وقایع اتفاقیه شماره ۱۳۳ پنجشنبه ۲۲ ذیقعه ۱۲۶۹ ه.ق

۳ - وقایع اتفاقیه شماره ۱۸۴ پنجشنبه، ذیقعه ۱۲۷۰ ه.ق منتظم ناصری و مرآت البلدان وقایع سال ۱۲۷۰ ه.ق

و یک ماه بعد باز جهت دلگرمی اسماعیل خان، چاپارچی باشی گری دربار به او اعطاء و حقوق پدرش به وی منتقل شد:

"نظر به ظهور شایستگی عالیجاه اسمعیل خان ولد مرحوم بشیرالدوله محض مرحمت ملوکانه در این روزها او را به منصب چاپارچی باشی گری دربار همایون سرافراز و یک ثوب قبا و یک طاقه شال به رسم خلعت به مشارالیه عنایت شده فرمان مبارک شرف صدور یافت که مواجب و جیره علیق مرحوم بشیرالدوله در حق او برقرار و مواجب سابق او در حق سایر اولاد بشیرالدوله مرحمت شود و درین اوقات عالیجاه مشارالیه اهتمام تمام در انتظام امور چاپارخانه‌ها دارد و چاپاران دولتی در زود رفتن و آمدن و رساندن نوشتجات و مکاتیب به سبب مراقبت مشارالیه سعی زیاد دارند و اسبهای تازه خوب در چاپارخانه‌ها بسته شده است از جمله چاپاری که درین روزها مژده فتح کلات را آورده بود به جهت انتظام چاپارخانه‌های راه خراسان شش روزه از خراسان به دارالخلافه تهران آمده بود."^۱

در همین سال بود که به میرزا سیدحسین مباشر چاپارخانه نیز مبلغ بیست تومان اضافه مواجب داده شد^۲ ولی تشویق‌هاکاری از پیش نبرد و نتوانست هرج و مرجی را که در برنامه‌های چاپاری و خرابی چاپارخانه‌ها شروع شده بود بر طرف سازد به طوری که دولت مجبور شد در آغاز سال ۱۲۷۱ هجری قمری هشدار می به مسئولین چاپارخانه‌ها بدهد. در این باره در روزنامه وقایع اتفاقیه می‌خوانیم:

"چون منظور امنای دولت علیه اینست که امور چاپارخانه‌های ممالک محروسه خوب و منظم باشد لهذا اعلام می‌شود که از دارالخلافه طهران هر کسی امانتی بجائی بخواهد بفرستد به خود عالیجاه اسمعیل خان چاپارچی باشی یا به عالیجاه میرزا سیدحسین، مباشر چاپارخانه داده، نوشته بگیرد و جواب آنرا موافق به نوشته از آنها بخواهد و همچنین از سایر ولایات محروسه نیز هر کسی امانتی به جائی بخواهد روانه نماید نایب چاپار مقیم در هر ولایتی سوای چاپار مامور و متردد هست به همان نایب چاپار مقیم آن ولایت سپرده نوشته بگیرد و موافق نوشته از او مطالبه جواب نماید. سابقا بعضی از مردم به خود چاپار امانت می‌دادند و بی‌نظمی در وصول و حصول آن گاهی اتفاق می‌افتاد و از این جهت اعلام می‌شود که بعد از این صاحبان امانات به نحو مقرر معمول دارند و

۱- وقایع اتفاقیه شماره ۱۸۸ پنجشنبه ۱۳ ذیحجه ۱۲۷۰ ه‍.ق

۲- وقایع اتفاقیه شماره ۱۷۰ پنجشنبه ۷ رمضان ۱۲۷۰ ه‍.ق

همچنین مکاتیب و نوشتجات را نیز به خود اشخاص مزبور داده از آنها جواب بخواهند.^۱

در این میان کرمان نیز به علت این هرج و مرج، خرج خود را از مرکز جدا کرده و به اطلاع رسانید که در محدوده ایالت خودش مسئولیت تنظیم امور چاپارخانه‌ها و دخل و خرج آن را به عهده می‌گیرد. در این مورد در شرح وقایع کرمان روزنامه وقایع اتفاقیه می‌نویسد:

“... دیگر نوشته بودند که در باب انتظام امر چاپارخانه‌های آن ولایت و سرحدات آنجا امیرالامراء العظام سردار نهایت اهتمام را معمول داشته آنچه متعلق به خاک کرمان است خود مضبوط نموده‌اند و به جانب سردار کهندل خان و عالیجاه علی خان نیز نوشته‌اند که چاپارخانه‌های متعلق به خاک خود را مضبوط نمایند که به جهت چاپار و وصول و ایصال مکاتیب و غیره معطلی حاصل نشود.”^۲

ولی شاه برای دلگرمی اسماعیل خان و این که در کار خود بیشتر جدیت بکند باز وی را مورد تشویق قرار داد:

“چون عالیجاه محمد اسماعیل خان چاپارچی باشی در انجام خدمات دیوانی و انتظام امر چاپارخانه سعی و اهتمام خود را ملحوظ و مشهود خاطر امنای دولت علیه داشته بود لهذا در این اوقات خدمات او مقبول و مستحسن خاطر ملوکانه افتاده از جانب سنی الجوانب همایون به جهت مزید استقلال و دلگرمی او در خدمات محوله به خود یک طاقه شال کشمیری باو خلعت مرحمت گردید.”^۳

و در ماه بعد نیز مواجب وی اضافه شد:

“نظر به حسن خدمتگذاری و مراتب قابلیت عالیجاه محمد اسماعیل خان چاپارچی باشی در هذه السنه توشقان ثیل مبلغ دوست تومان بر سیصد تومان مواجب سابق او علاوه مرحمت شد و فرمان همایون شرف صدور یافت و چون به جهت هر یک از چاکران دربار همایون از اهل نظام و غیره علامت و نشانی مرحمت شده بود که سبب تشخیص هر یک علی قدر مراتبهم بوده باشد و در میان چاکران غلام چاپاران بدون نشان بودند و در بیابانها جهت شناختن چاپار دولتی گاهی از جماعت قطاع الطريق صدمه به

۱- وقایع اتفاقیه شماره ۱۹۳ پنجشنبه ۱۹ محرم ۱۲۷۱ ه‍.ق

۲- وقایع اتفاقیه شماره ۲۰۵ پنجشنبه چهاردهم ربیع الثانی ۱۲۷۱ ه‍.ق

۳- وقایع اتفاقیه شماره ۲۱۶ پنجشنبه سوم رجب ۱۲۷۱ ه‍.ق

آنها ميرسيد لهذا مقرر شد كه عاليجاه چاپارچي باشي بموجب نقشه و طرحي كه جناب جلالت ماب اشرف ارفع صدراعظم مشخص نمودند پنجاه قطعه نشان براي غلام چاپاران بسازند كه در كلاه آنها نصب نمايند و عاليجاه مشاراليه حسب الامر مشغول ساختن نشانها مي باشند.^۱

و از همين زمان بود كه چاپارها نيز مثل ساير كارمندان دولت داراي نشاني بر روي كلاه خود شدند.

در ادامه بر نامه تشويق، باز هم شاه در سال ۱۲۷۲ هـ ق اسماعيل خان را مورد لطف خود قرار داد، در اين مورد در روزنامه وقايع اتفاقيه آمده است:

"از قراريكه حكام و مباشرين ولايات نوشته اند عاليجاه اسمعيل خان چاپارچي باشي در اين اوقات همه منازل را اسبهاي تازه خوب خريداري نموده و بسته است و چاپارخانه را منتظم داشته كه از براي هيچيك از مترددين معطلی حاصل نشده و نميشود چنانكه در اين روزها چاپاري از اصفهان دو روز و نصف آمد و چاپار كرمانشاه سه روزه و راه خراسان با اينكه از جانب ديوان حكم شده است شش اسب بسته شود مكرر مامورين دولتي شش هفت اسب برداشته اند و چاپاران كه از آنطرف به اين طرف مي آمده اند دو اسب برمي داشته اند و در يك منزل به همدگر برخورده اند كه در يك مرتبه ده اسب در ذهاب و اياب از يك منزل برداشته مي شد و براي هيچ يك معطلی حاصل نشده همگي را اسب خوب داده روانه مقصد نموده اند بدون حالت معطلی عليهذا نظر به حسن خدمات عاليجاه چاپارچي باشي و كمال مرحمت ملوكانه درباره مشاراليه كه خاطر اوليای دولت قاهره را از حسن خدمات خود راضي داشته در اين اوقات يك طاقه شال ترمه و يك ثوب قبای زري به رسم خلعت به عاليجاه مشاراليه مرحمت شد كه به مراحم ملوكانه اميدوار بوده روز بروز به حسن خدمتگذاري خود بيفزايد."^۲

و در سال ۱۲۷۳ نيز يك بار ديگر اسماعيل خان و مباشر چاپارخانه ميرزا سيد حسين مورد تشويق قرار گرفتند:

"چون امور چاپارخانه در اين اوقات خوب و منظم است و نوشتجات زود و بي عيب ميرسد چنانچه مژده فتح هرات را يازده روزه به طرابوزان رسانده بودند، لهذا در اين روزها يك ثوب جبه ترمه كرمانی به عاليجاه اسمعيل خان چاپارچي باشي و يك طاقه

۱- وقايع اتفاقيه شماره ۲۲۳ پنجشنبه ۲۳ شعبان ۱۲۷۱ هـ ق

۲- وقايع اتفاقيه شماره ۲۸۴ پنجشنبه هفتم ذيقعد ۱۲۷۲ هـ ق

شال ترمه کرمانی به عالیجاه میرزا سید حسین مباشر چاپارخانه خلعت مرحمت شد.^۱ در ادامه این تشویق ها به محمد اسماعیل خان چاپارچی باشی در سال ۱۲۷۴ هجری قمری لقب بشیر الدوله نیز دادند^۲ (لقب پدرش) ولی واقعیت نشان دهنده خرابی وضع موجود بود به طوری که بالاخره شاه مجبور شد وی را برکنار کند و کسی را که مژده فتح هرات را برای وی آورده بود و فکر می کرد مرد این میدان نیز هست در راس امور چاپارخانه ها قرار دهد. این شخص حسین خان یوزباشی بود که به تازگی درجه سرتیپی نیز گرفته بود. در روزنامه وقایع اتفاقیه در این باره می خوانیم:

"چون انتظام و انضباط امور چاپارخانه های ممالک محروسه را اولیای دولت علیه از عمده مهمات دولت می دانند که از مجاری حالات سرحد و ثغور نزدیک و دور از جزئی و کلی یوما فیوما مطلع و مستحضر بوده اختلال اتفاقیه امورات را به مراقبات کافیه و تدبیرات شافیه تدارک و اصلاح نماید لهذا عالیجاه مقرب الحضرت الخاقانیه حسین خان سرتیپ شاهسون را که به وفور صداقت و کفایت و کاردانی موصوف و معروف است برای نظم چاپارخانه ها مامور نمودند که صاحب منصبان و غلامان چاپار و امور چاپارخانه ها علاوه بر سایر ابواب جمعی که داشت ابواب جمع او باشد و یک ثوب جبه کرمانی خوب نیز از صندوقخانه مبارکه به او خلعت مرحمت گردید."^۳

از این زمان تا سال ۱۲۸۸ هجری قمری که با محول شدن امور چاپارخانه ها به میرزا علی خان منشی حضور مجدداً از محمد اسماعیل خان بشیر الدوله دعوت به همکاری می شود از وی خبری نیست.

دوره حسین خان سرتیپ (شهاب الملک) از سال ۱۲۷۴ تا ۱۲۸۳ هـ ق حسین خان سرتیپ (شهاب الملک بعدی) به مجرد این که در راس کار قرار گرفت به علت گزارش های متعددی که از وضع بد راه و چاپارخانه های خط آذربایجان به مرکز رسیده بود شخصی را مامور رسیدگی و اصلاح وضع آن نمود. در این مورد روزنامه وقایع اتفاقیه می نویسد:

"... دیگر نوشته اند که امور چاپارخانه های عرض راه آذربایجان و دارالسلطنه تبریز

۱ - وقایع اتفاقیه شماره ۳۰۹ پنجشنبه چهارم جمادی الاول ۱۲۷۳ هـ ق

۲ - منتظم ناصری و مرآت البلدان وقایع سال ۱۲۷۴ هـ ق

۳ - وقایع اتفاقیه شماره ۳۶۴ پنجشنبه پنجم جمادی الثانی ۱۲۷۴ هـ ق - منتظم ناصری و مرآت البلدان وقایع سال ۱۲۷۴.

اغتشاش و پریشانی بهم رسانده بود بعد از آنکه اولیای دولت علیه امور چاپارخانه‌های ممالک محروسه را به مقرب الحضرت الخاقانیه حسین خان سرتیپ محول نمودند عالیجاه مشارالیه شعبانعلی بیگ پنجاه باشی را مامور انتظام چاپارخانه نموده و بقدر کفایت منازل بخصوص اسب از دارالخلافه خریده و فرستاده بود مشارالیه پس از انضباط امور چاپارخانه‌های عرض راه در ۱۵ جمادی الثانی وارد دارالسلطنه تبریز شده اسبهای خوب قوچاق در چاپارخانه آنجا بسته و به هیچ وجه معطلی و اذیت برای چاپاران دیوانی و غیره که با اسب چاپاری خواسته باشند بروند هر قدر باشند نخواهند شد چنانچه مقرب الخاقان داودخان سرتیپ و مترجم اول دولت علیه که این اوقات با اسب چاپاری آمده بود مذکور می‌داشت که آن روزی که در منزل صفر خواجه منزل کرده بودم خود دیدم که متجاوز از سی راس اسب مترددین اطراف از چاپارخانه منزل مزبور سوار شدند و هیچکدام از آنها یکساعت و نیمساعت به جهت اسب معطل نشدند.^۱

در همین زمان به دنبال صدور دستور العمل دولت مبنی بر تعیین لباس فرم برای کارمندان لشگری دولت و همچنین فراشان و چاپاران و عمله اصطبل و نسقچیان و جارچیان و یساولان، برای اولین بار لباس فرم برای چاپارها تعیین و مقرری لباس نیز برای آن‌ها مشخص شد. وقایع اتفاقیه در این مورد می‌نویسد:

«سواد حکم نظامی در مورد لباس فرم (مقرری لباس)»

کلاه جمیع اشخاص مفصله فوق باید دو رویه باشد مثل کلاه خراسانی. از صاحب منصبان و رؤسا از دو تومان و پنجهزار زیاده‌تر قیمت نداشته باشد کمتر را مختارند. از تاین و آحاد افراد از دو تومان باشد الی سه هزار دینار. کلبه زمستانی و بهاری کلاً می‌باید ابره آنها غیر از برک و ماهوت چیز دیگری نباشد، بکلی کلبه ترمه کشمیری و کرمانی را موقوف دارند. تاین کلبه قدک و لنگه پیوشد لاغیر. قبای صاحب منصبان و رؤسا دارائی و صوف یزدی و قدک در تابستان و در زمستان ماهوت و برک باشد لاغیر، از تاین عموماً قدک باشد که ملبوس نظامی ماهوت که از دیوان اعلی داده می‌شود ...

... قرار مفصله مزبور فوق را از حال تحریر لغایت مدت یکماه در جمع ممالک محروسه معمول و مجری دارندند.^۲

حسین خان به دنبال مرتب و مجهز کردن راه چاپاری آذربایجان و متحد الشکل کردن

۱- وقایع اتفاقیه شماره ۳۷۰ پنجشنبه ۱۷ رجب ۱۲۷۴ ه‍.ق

۲- وقایع اتفاقیه شماره ۳۷۱ پنجشنبه ۲۴ رجب ۱۲۷۴ ه‍.ق

لباس چاپارها دست به اقدامات اصلاحی دیگری زد به طوری که در اواخر سال مورد تشویق قرار گرفت:

«از روزیکه نظم عمل چاپارخانه‌های ممالک محروسه به مقرب الحضرت الخاقانیه حسینخان سرتیپ واگذار شده است روز بروز بر نظم چاپارخانه و خوبی و زیادی اسبان چاپارخانه افزوده و جد و جهد کافی بعمل آورده هر کجا سابقا چاپار ده روزه و پانزده روزه میرفت و میامد حالا هفت روز و شش روز می‌رود و میاید و نوشتجات ولایات مردم بی عیب و نقص می‌رسد و در هر یک از چاپارخانه‌ها دو مساوی سابق اسبان قوچان بسیار خوب گذاشته است از جمله در چاپارخانه تهران چهل و پنج راس اسب بسیار خوب گذاشته است. چند روز قبل حسب الامر جناب اشرف امجد ارفع صدر اعظم عالیجاهان میرزا رضای کدخدا و علی مددبیک پیشخدمت خاصه خود را مامور فرمودند عدد اسبها و رنگ و سال و قیمت آنها را مشخص کرده صورت نوشته به حضور جناب معظم آورد. از شصت تومان الی ۲۵ تومان اسب خریده در چاپارخانه‌ها گذاشته‌اند. خاطر اقدس همایون نیز به ملاحظه اسبان مزبور مایل شده در مراجعت از میدان اسب دوانی اسبان چاپارخانه را با جل‌های شال کرمانی و جاجیمی خوب در زیر سربازخانه بیرون دروازه دولت بنظر مبارک رسانده عالیجاه مشار الیه مورد تحسین و التفات گردید چون مراتب اهتمامات عالیجاهان میرزا حسین سر رشته‌دار چاپارخانه‌ها و آزادخان نایب چاپارخانه تهران را معروض خاکپای همایون داشت لهذا به هریک، یک طاقه شال کرمانی خوب خلعت مرحمت گردید.»^۱

در ماه محرم سال ۱۲۷۵ ه‍.ق میرزا آقاخان نوری صدراعظم به علت عدم کفایت در اداره امور مملکت از کار برکنار شد و تشکیلاتی به صورت مجلس شورای دولتی با شش وزیر کارها را در دست گرفت تا زیر نظر مستقیم شاه انجام وظیفه نمایند.^۲

در این زمان به علت رضایتی که از کار حسین خان یوزباشی وجود داشت وی همچنان در راس تشکیلات چاپاری پابرجا ماند و انجام کارهای اصلاحی خود را ادامه داد به طوری که در این سال تجدید چاپارخانه‌های خوی و بقیه عرض راه آذربایجان تا مرز انجام شد^۳ و حسین خان نیز دو بار در ماه‌های ربیع الاول و شوال مورد تشویق قرار گرفت:

۱- وقایع اتفاقیه شماره ۳۷۸ پنجشنبه ۱۴ رمضان ۱۲۷۴ ه‍.ق

۲- حقایق الانصار ناصری صفحه ۲۴۲، همچنین منتظم ناصری و مرآت البلدان وقایع سال ۱۲۷۵ ه‍.ق

۳- المائر و الاثار و مرآت البلدان وقایع سال ۱۲۷۵ ه‍.ق

«عالیجاه مقرب الخاقان حسینخان سرتیپ شاهسوند که ناظم امور چاپارخانهای ممالک محروسه شاهانه است در خدمت محوله به خود سعی و مراقبت بعمل آورده و در روز عرض سان غلامان ابوابجمعی عالیجاه محمد صادق خان یوزباشی که سپرده مشارالیه است خدمات او در خاکپای همایون اعلیحضرت شاهنشاهی موقع قبول یافته به اعطای یک ثوب جبه ترمه کرمانی سرافراز و مفتخر گردید.»^۱

شهاب الملک در زمان ریاست چاپارخانه‌ها

مأخذ: روزنامه دولت علیه ایران

ایضاً:

«نظم چاپارخانها این اوقات بسیار خوب است و از مراقبت حسین خان سرتیپ همه جا اسبهای خوب موجود است و در این مدت که موکب همایون به صفحات قم و عراق تشریف داشتند نظر به اینکه مال مکاری کم دست میداد و عموم مردم را رجوع به اردوی همایون بود اکثر مردم با اسب چاپاری به اردو رفتند از داخله و خارجه و صاحب منصب و آحاد و افراد برای هیچیک معطلی حاصل نشد.»^۲

و به دنبال این تشویق‌ها در سال ۱۲۷۶ ه‍.ق به نامبرده لقب شهاب‌الملکی نیز اعطا گردید که در این باره در روزنامه وقایع اتفاقیه می‌خوانیم:

«نظر به اینکه حسن خان سرتیپ به هر خدمتی که مامور گردیده است منتهای کفایت و صداقت از او به ظهور رسیده است در این مدت هم که مراقبت و نظم چاپارخانهای ممالک محروسه به عهده مشارالیه محول است امر چاپارخانها در نهایت انتظام و انتساق بوده است لهذا سرکار اقدس همایون شاهنشاهی خلد الله ملکه و سلطانه او را به لقب

۱- وقایع اتفاقیه شماره ۴۰۳ پنجشنبه ۱۳ ربیع‌الاول ۱۲۷۵ ه‍.ق

۲- وقایع اتفاقیه شماره ۴۳۵ پنجشنبه ۲۹ شوال ۱۲۷۵ ه‍.ق

شهاب الملک سرافراز فرموده قرین عز امتیاز داشتند.^۱

حسین خان شهاب الملک در ماه جمادی الثانی همین سال بود که کتابچه دستور العملی نیز برای چاپارخانه‌ها تهیه و به تمام ایالات و چاپارخانه‌ها فرستاد و به دنبال آن چندی بعد اصلاحیه‌ای نیز برای نرخ کرایه امانات و نوشتجات تهیه و منتشر کرد.^۲ ولی اقدامات حسین خان به صورتی بود که فقط دولت و دربار را راضی می‌کرد، به طوری که در سال ۱۲۷۷ هـ.ق به منصب سرتیب اول نیز مفتخر شد.^۳ ولی این اقدامات در واقع بزرگ کردن بیمار رو به موت بود و کسانی که در این زمان از نزدیک با این تشکیلات سروکار داشتند بهتر توانسته‌اند واقعیت را مجسم و وضع خراب و مغشوش تشکیلات چاپاری را ثبت کنند، دلیل این مدعا وجود سفرنامه و خاطرات سفرا و مامورین خارجی و سیاحانی است که از این تشکیلات در این سال‌ها اطلاعاتی به ما می‌دهند.

کاپیتان چارلز فرانسیس مکنزی Capitan C.F. Makenzie کنسول انگلیس در رشت - که در سال ۱۲۷۶ هـ.ق سفری از کناره دریای خزر به استرآباد نموده وقتی به اشرف می‌رسد می‌نویسد:

"چاپارخانه جدیدی ساخته بودند ولی طبق معمول اسب نداشت. رئیس چاپارخانه مانند همکارانش در سایر نقاط سالی ۵۰ تومان حقوق دریافت می‌کند و یک خروار جو، رئیس کل چاپارخانه‌ها در تهران (که همین حسین خان شهاب الملک است) بقیه حقوق آنها را بقول ایرانیان "میخورد" در نتیجه مامورین دولت که توسط وسایل نقلیه عمومی سفر می‌کنند معطل میمانند تا رئیس چاپارخانه‌ها از دهات اطراف اسب کرایه کند. در ایران بخاطر حماقت کارمندان همه اصلاحات نو با عدم موفقیت روبرو می‌شود."^۴

در سایر سفرنامه‌های مربوط به این دوره نیز که در دست است مثل سفرنامه کنت دوگوبینو Conte de Gobineau، سفرنامه ایستویک Edward B. Eastwick، سفرنامه هینریش بروگش Heinrich Brugsh و غیره از وضع موجود پست و چاپارخانه انتقاد شده ولی جالب‌ترین متنی که در دست است نامه‌ای است از میرزا جعفرخان مشیرالدوله، نامبرده در زمانی که تولیت آستان قدس رضوی را داشته در طی نامه‌ای به پاشاخان منشی

۱ - وقایع اتفاقیه شماره ۴۵۱ پنجشنبه ۷ ربیع الثانی ۱۲۷۶ هـ.ق

۲ - متن کامل این کتابچه و اصلاحیه در کتاب چاپارخانه‌ها تألیف نگارنده درج شده است.

۳ - منتظم ناصری و مرآت البلدان وقایع سال ۱۲۷۷ هـ.ق

۴ - چارلز فرانسیس مکنزی، سفرنامه شمال صفحه ۱۳۴

مخصوص و امین شورای دولتی در تاریخ ۱۶ ذیحجه ۱۲۷۸ هجری قمری از وجود ناامنی و ویرانی راه‌ها و چاپارخانه‌ها و مهمانخانه‌های بین راهی اظهار تاسف کرده و از نبودن مراقبت مامورین دولت برای حفظ نظافت شکایت نموده است. وی در قسمتی از نامه خود می‌نویسد:

"میگفتند سالی ۳۰ تومان به هر چاپارخانه به صیغه تعمیرات برات می‌گذرد. دوستدار باین مرتبه افراط و تفریط شدید باور نکرد. اگر سالی پنج تومان برای اندود و تعمیرات جزئی به هر چاپارخانه حقیقتاً صرف شود، بحق خدا همه آباد میمانند. چگونه میشود که سالی سی تومان بگیرند باز در هیچ جای چاپارخانه در و پنجره پیدا نشود و در بعضی از آنها نصف طوبله خوابیده باشد. نواب حسام السلطنه بنا گذاشته‌اند که در اول قلمرو خود تا شریف آباد در پهلوی هر چاپارخانه یک مهمانخانه که مشتمل به جمیع اسباب زندگانی باشد، جو و کاه و سایر ماکولات و اسباب چائی

مترددین در همان منزل فروخته شود. اگر انجام برسد ثواب و منفعت آن به

طرح روی جلد دفترچه قوانین چاپارخانه‌ها

که در سال ۱۲۷۶ ه‍.ق منتشر شده است.

مأخذ: کتاب خانه مجلس شورای اسلامی

عامه مترددین کمتر از کاروانسراها خواهد شد، خلاصه یک دقت و قرار بامعنی، برای نگاهداشتن چاپارخانه‌ها از طرف دولت لازم است. این یادگاری از میرزا تقی خان مرحوم

مانده است حیف است با مرور بکلی منهدم بشود.^۱

حسین خان شهاب الملک اداره امور چاپارخانه‌ها را تا سال ۱۲۸۳ هجری قمری که مجدداً طرز اداره امور مملکت تغییر نمود (مثل تشکیل دارالشورا و ایجاد وزارتخانه‌های جدید) به عهده داشت فقط در مواقعی که به دستور شاه برای انجام ماموریتی به ایالات مختلف مثل خراسان (در سال ۱۲۷۶ ه‍.ق) یا به عربستان (خوزستان امروز) در سال ۱۲۷۸ ه‍.ق، می‌رفت در غیاب وی برادرش صادق خان یوزباشی و میرزا سید حسین، سر رشته‌دار چاپارخانه اداره امور چاپارخانه را به عهده می‌گرفتند به همین جهت بود که در آغاز سال ۱۲۷۷ ه‍.ق به علت صدور دستور العملی که باعث اضافه شدن مسئولیت شغلی چاپاران می‌شد صادق خان را نیز مورد تشویق قرار دادند.

صادق خان یوزباشی و میرزا سید حسین سر رشته‌دار

مأخذ روزنامه دولت علیه ایران

”چون منظور نظر مبارک غور رسی و رفع ظلم و اجحاف از ضعفا و مظلومین است لهذا هر کس در ولایات بعیده باشد و دسترسی به دربار همایون نداشته باشد باید عرض خود را در عریضه نوشته سرش را بسته سر به مهر به ضابط چاپار همایون ولایت بسپارد که او هم بی آنکه کسی مطلع شود سر بسته عریضه آن کس را به چاپار بدهد که در جزو

۱ - یادداشت‌های میرزا جعفرخان مشیرالدوله (خطی) به نقل از امیرکبیر و ایران اثر فریدون آدمیت چاپ دوم

نوشته‌جات ولایات به عرض خاکپای همایون برسد و موافق عدل و انصاف حکم شود...^۱ و در همین شماره باز می‌خوانیم:

"نظر به آنکه صادق خان یوزباشی در نظم امور چاپارخانه‌های ممالک محروسه و سرعت سیر چاپاران مامور و سایر خدمات مرجوعه در رکاب همایون اهتمام تمام بعمل آورده حسن خدمتگذاری خود را در پیشگاه حضور مبارک ظاهر ساخته است یک ثوب جبه ترمه کرمانی به رسم خلعت در حق او مرحمت گردید."^۲

در همین زمینه وقتی شهاب الملک (در سال ۱۲۷۸ ه‍.ق) مامور خوزستان می‌شود صادق خان و میرزا حسین مسئول اداره چاپارخانه‌ها شده به علت حسن خدمت مورد تشویق قرار می‌گیرند که در روزنامه دولت علیه ایران ضمن چاپ عکس نامبردگان می‌نویسد:

"چون شهاب الملک که مامور عربستان شد خدمات محوله به او رجوع به صادق خان یوزباشی برادرش و میرزا حسین، سر رشته‌دار چاپارخانه‌های ممالک محروسه شد به جهت حسن خدمات مشارالیه‌ها و ظهور مرحمت ملوکانه درباره آنها و استحکام و انتظام امورشان در حق هر یک، یک ثوب جبه کرمانی خلعت مرحمت و عنایت گردید."^۳ ریاست شهاب الملک بر امور چاپارخانه‌ها تا ماه صفر سال ۱۲۸۳ هجری قمری ادامه داشت و در این فاصله به منصب امیر تومانی نیز مفتخر شد.

دوره میرزا تقی خان چپرچی‌باشی از سال ۱۲۸۳ تا ۱۲۸۸ ه‍.ق

در سال ۱۲۸۳ هجری قمری ضمن تغییر در وضع اداره کشور قرار شد کارهای دولتی تقسیم و مسئولیت هر قسمت را وزارتخانه‌ای عهده‌دار شود. در همین زمینه وزارت دربار و منصب ایشیک آقا سی باشی گری همراه با مسئولیت چند اداره منجمله چاپارخانه‌ها به محمد ناصر خان ظهیر الدوله واگذار گردید و این مسئولیت باستثناء چاپارخانه‌های راه آذربایجان بود که اداره آن همراه با مسئولیت چند اداره دیگر ضمیمه وزارتخانه‌ای جدید به نام وزارت دار الخلافه به میرزا محمدحسین خان فراهانی ملقب به دبیر الملک واگذار شده بود.^۴

۱- وقایع اتفاقیه شماره ۴۷۱ پنجشنبه ۲۸ محرم ۱۲۷۷ ه‍.ق

۲- همان مأخذ همان شماره

۳- روزنامه دولت علیه ایران شماره ۵۱۲ پنجشنبه ۲۲ رجب ۱۲۷۸ ه‍.ق

۴- روزنامه دولت علیه ایران شماره ۵۸۹ پنجشنبه ۲۱ صفر ۱۲۸۳ ه‍.ق و منتظم ناصری و مرآت البلدان

بعد از این تغییرات شهاب الملک نیز به دنبال فوت وکیل الملک حاکم کرمان، به عنوان جانشین وی تعیین و به کرمان روانه شد^۱ و در سال بعد میرزا سیدحسین سر رشته دار را نیز با اجازه شاه به عنوان پیشکار خود به کرمان فرا خواند.^۲

با کنار رفتن خانواده یوزباشی (حسین خان شهاب الملک و صادق خان یوزباشی) و میرزا سیدحسین سر رشته دار از تشکیلات چاپاری و واگذاری آن به شخصی که ضمن داشتن مسئولیت های متعدد (محمدناصرخان ظهیرالدوله) فاقد قدرت لازم بدنی و فکری برای اداره آن ها بود، وضع تشکیلات چاپاری از آنچه بود بدتر شد.

در سال ۱۲۸۴ هجری قمری شاه عازم سفر خراسان شد، جالب است که در این سفر اغلب مسئولین قبلی و آینده تشکیلات چاپاری جزو ملتزمین رکاب بوده اند مثل محمداسماعیل خان بشیرالدوله، حسین خان شهاب الملک امیرتومان، محمدناصرخان ظهیرالدوله و میرزا علی خان منشی حضور (امین الدوله بعدی).

شهاب الملک در اواخر عمر

منابع: مجموعه عکس های کتابخانه مرکزی دانشگاه

بعد از رفتن شاه اداره امور دارالخلافه تهران به میرزا یوسف خان مستوفی الممالک سپرده شد لذا با رفتن ظهیر الدوله به سفر، اداره امور چاپارخانه ها نیز به وی سپرده شد و از اختیار ظهیر الدوله خارج گردید. به خصوص که با رسیدن شاه به مشهد، میرزا محمدخان قاجار (سپهسالار اعظم) فوت شد و شاه مجبور شد به طور موقت ظهیر الدوله را به وزارت خراسان منصوب کند.^۳

احتمالاً در فاصله همین سال ۱۲۸۳ تا ۱۲۸۴ هرق است که میرزا تقی خان نامی به عنوان مسؤل چاپارخانه ها انتخاب و در راس این تشکیلات قرار می گیرد. این انتخاب یا

وقایع سال ۱۲۸۳

۱- روزنامه دولت علیه ایران شماره ۶۱۰

۲- روزنامه دولت علیه ایران شماره ۶۱۱ پنجشنبه ۸ شعبان ۱۲۸۴ هرق

۳- روزنامه دولت علیه ایران شماره ۶۰۶

انتصاب یا توسط خود ظهیرالدوله در موقع سفر خراسان انجام گرفته یا بعد از رفتن او توسط میرزا یوسف مستوفی الممالک به عمل آمده است.

از میرزا تقی خان مسؤول چاپارخانه در هیچ یک از متون تاریخی زمان قاجاریه به استثناء الماثر و الاثار، نامی برده نشده. در این کتاب نیز فقط نام وی به صورت میرزاتقی خان چاپارچی باشی به عنوان چهارمین مسؤول چاپارخانه‌ها بعد از شهاب‌الملک یاد شده است.^۱

در هر صورت از سال ۱۲۸۳ ه‍.ق تا سال ۱۲۸۸ ه‍.ق که زمان شروع تصدی میرزا علی خان منشی حضور بر امور چاپارخانه‌ها است دیگر نامی از تشکیلات چاپاری در هیچ یک از متون این دوره یا روزنامه دولت علیه ایران نیست. گوئی چنین دستگاهی در این مملکت وجود نداشته است و جالب این است که درست در همین فاصله زمانی است که هیاتی برای اصلاح امور پستی و تهیه تبر پستی و طرز به کار بردن آن از ایران به پاریس رفته کلیشه تبرهای شیر و خورشیدی اولیه را تهیه و به ایران آورده و در پست رایج کرده است.

۱ - در مورد لقب این شخص مرحوم محبوبی اردکانی در کتابی که به عنوان حاشیه و توضیحات بر الماثر و الاثار نوشته، بدون ذکر مآخذ لقب وی را یوزباشی قید کرده و او را یکی دیگر از برادران شهاب‌الملک ذکر نموده است. در کتاب تاریخ پست و تلگراف نیز مرحوم پژمان از وی به صورت میرزا تقی خان نائینی یاد کرده است.

تشکیلات پستی در دوره ناصرالدین شاه

(بخش دوم)

نوآوری‌های ناصرالدین شاه:

چنان‌که مشاهده کردیم در فاصله سال ۱۲۶۸ هجری قمری یعنی برکناری امیرکبیر و سال ۱۲۸۸ هجری قمری یعنی سالی که میرزا علی خان منشی حضور چاپارخانه‌ها را تحویل گرفت این تشکیلات روز به روز خراب‌تر و اسف‌بارتر شد به طوری که در سال‌های آخر این دوره حتی دیگر نامی از آن برده نمی‌شد.

در طی همین دوره بیست ساله بود که ناصرالدین شاه هر چند سال یک بار به فکر تغییر و reform در تشکیلات اداری مملکت می‌افتاد و چون این کار فقط در حد هوس‌های شاهانه و دستورهائی بدون برنامه و پشتوانه بود، بعد از گذشتن مدتی مجدداً رشته امور از هم گسیخته و برنامه‌های جدید فراموش می‌شد.

عللی که محرک شاه در ایجاد تغییرات و reform‌های اداری، بخصوص ایجاد تشکیلات پستی جدید و دستور تهیه تمبر پست به سبک اروپا که مورد بحث ما است، شد متعدد است که در این جا از چند علت مهم آن نام می‌بریم:

۱- ایجاد تشکیلات جدید پستی در کشور عثمانی و استفاده از تمبر پست در مراسلات از تاریخ ۱۲۸۰ هجری قمری (۱۸۶۳ میلادی)

۲- آشنا شدن مردم با تمبر پست و سرویس‌های پستی انگلستان در اثر دایر شدن تشکیلات پستی هند و انگلیس در خلیج فارس که به صورت ایجاد دفاتر پستی در کلیه

بنارد حوزه خلیج فارس از جمله بنادر جنوبی ایران مثل بندرعباس و بوشهر ... و برقراری سرویس مرتب هفتگی بین کلیه بنادر و استفاده از تمبرهای مستعمراتی هند و انگلیس در ارسال مراسلات بین آنها که البته این کار بدون اجازه و کسب امتیازی از طرف دولت ایران انجام شده بود.

۳ - نفوذ افکار اروپائی و انعکاس پیشرفت های آنها توسط ایرانیان و محصلین بازگشته از اروپا در جوامع مختلف ایرانی (از محصلینی که مربوط به این دوره بوده و در رواج این فکر مؤثر بودند می توان از محمدحسن خان اعتماد السلطنه و حکیم الممالک نام برد).

۴ - نوشته ها و نظریات میرزا ملکم خان چه به صورت کتبی که به نظر شاه می رسید و چه به صورت شفاهی که به شاه و درباریان گفته و به آنها القاء می کرد.

ملکم خان بعد از مراجعت از سفر اروپا در فاصله سال های ۱۲۷۵ تا ۱۲۷۶ هجری قمری دست به نوشتن رساله ای در جهت بهبود وضع ادارات و تشکیلات دولتی زد و در آن از تشکیلات دولتی صحیح سخن به میان آورد. این رساله که ملکم آن را "کتابچه غیبی" نامیده بود شامل پیشنهادهایی است در جهت اصلاح امور دولتی، تشکیل ادارات جدید و انجام اموری در جهت بهبود وضع ارتباطات که بعد از تدوین توسط میرزا جعفرخان مشیرالدوله به استحضار ناصرالدین شاه رسید. ملکم در آغاز این رساله به شرح کاستی ها و علل عقب ماندگی ها پرداخته و می نویسد:

"... ایران نظم پذیر هست، سهل است اسبابی که برای ترقی ایران فراهم آمده است در هیچ ایام برای هیچ ملتی میسر نبوده است ...

... جمع اسباب ترقی برای ایران فراهم است ...

... امروز شاه ایران وزرای خود را به زور رو به تنظیمات می برد.

... در سایر دول کالسکه های آتشی روزی سیصد و پنجاه فرسخ راه می روند و در ایران چاپارهای دولتی اغلب اوقات نصف منازل را پیاده طی می کنند ...

... خبط کلی صدارت میرزا آقاخان این بود که عهد خاقان مغفور را میزان آئین مملکت داری قرار داد ...

... سرکار وزیر! آن وقتی که شما در آسیا بطور دلخواه خود سلطنت می کردید، آنوقت

کسی دویست فرسخ راه را در ده ساعت طی نمی کرد...^۱

به دنبال این انتقادات ملکم به شرح انواع حکومت پرداخته سپس شرحی درباره تشکیلات دولتی، که از دو دستگاه اجرایی و دستگاه تنظیم تشکیل شده، داده، از اغتشاش این دو دستگاه در ایران نوشته و در تایید این نابسامانی به شرح مثالی از تشکیلات چاپاری ایران می پردازد:

"هرگاه پادشاه حکم بکند که چاپارخانه دولت را نظم بدهند چون اجرای این حکم مایه مرارت وزیر داخله و وزیر مالیات خواهد بود، یا این حکم را به هزار دلیل باطل خواهند کرد یا اینکه در اجرای آن صد قسم موانع خواهند تراشید.

اما اگر دستگاه تنظیمات نظم چاپارخانه را فقره به فقره مشخص نمایند و شروط نظم این عمل را به حکم پادشاهی بر عهده مجلس اجرا گذارند آن وقت هر وزیری که این عمل به او تعلق دارد یا باید حکم پادشاه را موافق شروط دستگاه تنظیمات نقطه به نقطه مجری بدارد یا اینکه از منصب وزارت استعفا کند."^۲

ملکم در آخر رساله پیشنهادات خود را به شکل خواب و رؤیائی که دیده و به صورت ایجاد تشکیلات دولتی جدید با هشت وزارتخانه عدالت، امور خارجه، امور داخله، جنگ، علوم، تجارت و عمارت، مالیات و بالاخره دربار ارائه داده تشکیلات چاپاری را ضمن شرح وزارت امور داخله جزو آن تشکیلات شرح می دهد و برای اداره هر چه بهتر آن و تشکیل اداره پست به صورت جدید می نویسد:

"تا ده روز دیگر یک نفر صاحب منصب قابل مامور فرانسه خواهد شد که شش نفر مهندس طرق و دو نفر ناظم چپرخانه برای خدمت در دولت ایران اجیر نماید. یک سال بعد از ورود مهندس باید بار تجارت از بندر ابوشهر با عراده در بیست روز به او اجیق و از مشهد در بیست روز به بغداد برسد ...

... شش ماه بعد از ورود دو نفر ناظم چپرخانه باید از پایتخت ایران به چهار سمت سرحدات ایران اقلا هفته ای یک دفعه در یک دقیقه معین پوسته [منظور پست است] راه بیفتد ... پوسته باید رویهم رفته اقلا ساعتی دو فرسخ طی نماید ..."^۳

۵- مکاتبات غیرمستقیم امیر نظام گروسی (حسن علی خان) با شاه از طریق وزارت

۱- محیط طباطبائی، مجموعه آثار ملکم خان انتخاب و خلاصه شده از ص ۴- ۸

۲- محیط طباطبائی، مجموعه آثار ملکم خان صفحه ۲۰

۳- محیط طباطبائی، مجموعه آثار ملکم خان صفحه ۴۸ و ۴۹

خارجه و میرزا سعید خان وزیر خارجه

حسن علی خان امیر نظام گروسی در طی مدتی که با هیاتی که بعضی از آن‌ها را افرادی مثل حاجی محسن خان سرتیپ (مشیرالدوله بعدی)، محمد حسن خان سرتیپ (صنیع الدوله و اعتماد السلطنه بعدی) و حکیم الممالک تشکیل می‌دادند، به عنوان وزیر مختار و ایلچی دولت ایران در فرانسه به سر می‌برد چون نامبرده مردی روشنفکر و آگاه بود با مشاهده پیشرفت‌های اروپا بخصوص فرانسه و انگلیس شاه را در جریان این تحولات و تغییرات جدید اجتماعی قرار داده او را ترغیب و تشویق به ایجاد این تشکیلات در ایران می‌کرد و این جریان را به خوبی می‌توان از بیشتر مکاتباتش با وزارت خارجه که اغلب آن‌ها به نظر شاه نیز می‌رسید دریافت^۱

به طور کلی امیر نظام و هیات سفارتش تشکیل تیمی را داده بودند که رابط ایران و دولت و شاه با مظاهر تمدن جدید در اروپا بود و از سال ۱۲۷۶ هجری قمری تا سال ۱۲۸۳ هـ ق فعالیت‌هایی در زمینه خرید بعضی وسائل (مثل اسلحه، وسائل درودگری جدید، کشتی، وسایل آبیاری و کشاورزی، وسایل چاپ تذکره و کتاب، تخم گل‌های زینتی، نهال‌های میوه‌جات ... و غیره) و مطالعه در بعضی زمینه‌ها (مثل ایجاد تشکیلات راه‌آهن، امکانات راه‌سازی، چینی‌سازی و بالاخره تشکیلات پستی ... و غیره) از کارهای این هیات بود و هر چند ماه یک بار یکی از اعضاء هیات با مراجعت به ایران و آوردن وسائل خریداری شده جدید و کسب دستورات، مجدداً به محل مأموریت خود در فرانسه مراجعت می‌کرد.

به دنبال عللی که گفته شد، شاه در طی این سال‌ها مجبور شد در اداره امور مملکتی تغییراتی هر چند جزئی و سطحی ایجاد نماید و اقداماتی در جهت بهبود اوضاع اجتماعی مردم انجام دهد که اهم آن‌ها عبارت است از:

- تهیه اوراق دولتی مخصوص با نشان شیر و خورشید برای کلیه احکام و اسناد دولتی^۲
- فرستادن دانشجو به اروپا
- استفاده از جوانان در اداره امور مملکت

۱ - قسمتی از این نامه‌ها در مجموعه‌ای به نام "امیر نظام در سفارت فرانسه و انگلستان" به چاپ رسیده است.

- کشیدن خطوط تلگراف

- ایجاد راه های جدید پستی و چاپاری و ازابه رو

- تغییرات جدید در دولت و دادن اختیارات به وزرا

- ایجاد صندوق عرایض و رسیدگی مستقیم به شکایات مردم به کمک تشکیلات چاپاری موجود در کشور

- شرکت در نمایشگاه بین المللی پاریس^۱

- تهیه و بکار بردن تمبر پستی در تشکیلات پستی

داستان رواج تمبر:

چون ایجاد تشکیلات پستی جدید و رایج شدن تمبر پست در ایران مورد بحث ما است به شرح آن می پردازیم:

به دنبال تصمیم جدی شاه برای مدرن کردن پست ایران حسن علی خان امیر نظام گروسی وزیر مختار ایران در پاریس احضار شد. علی که شاه را وادار کرد از حسن علی خان در این کار استفاده کند متعدد بود:

اولا امیر نظام در فرانسه به علت معاشرت با امپراطور (ناپلئون سوم) و وزراء از اعتبار و احترام خاصی برخوردار و فردی شناخته شده بود لذا دسترسی وی به کارشناسان وزارت پست و ضرابخانه فرانسه و در نتیجه به متخصصین تهیه کلیشه و چاپ تمبر آسان بود. ثانيا تهیه کلیشه تمبر توسط امیر نظام به علت داشتن سابقه این کار خیلی بهتر و راحت تر انجام پذیر بود زیرا به طوری که از متن یکی از نامه های وی معلوم می شود نامبرده در انجام این کار سابقه داشته قبلا نیز برای استفاده در تذکره جهت وزارت خارجه مهرهائی تهیه کرده بوده است.^۲

امیر نظام در اوایل سال ۱۲۸۲ هـ با بعضی از اعضاء سفارت از جمله با حاجی محسن خان سرتیپ نایب اول سفارت (که بعدها به معین الملک و مشیر الدوله نیز ملقب شد) خود را به تهران رسانیدند و بعد از کسب دستورات لازم احتمالا در مورد بررسی وضع سرویس های پستی فرانسه و چگونگی تهیه تمبر پست (تهیه طرح مناسب و وسایل لازم برای چاپ) برای استفاده از آن در پست ایران، مجددا در آخر شوال همان سال به

۱ - منتظم ناصری و مرآت البلدان شرح وقایع سال ۱۲۷۶ تا ۱۲۸۳ هـ

۲ - سفارت امیر نظام در فرانسه و انگلستان صفحه ۹۱، ۱۷۸، ۱۷۹

فرانسه مراجعت کردند.^۱

سمت راست محمدحسنخان (اعتمادالسلطنه) وابسته نظامی

ایران در سفارت پاریس ۱۲۸۲

سمت چپ حاج شیخ محسن خان (معین الملک) مستشار نظامی سفارت پاریس

ماخذ: سیاستمداران دوره قاجار

امیر نظام در سفارت پاریس

ماخذ: رجال نامی ایران

در مورد ورود این هیات به پاریس در مرآت البلدان و منتظم ناصری فقط با اشاره‌ای مبهم به ذکر ورود سفرای مبارک به پاریس قناعت کرده^۲، از تاریخ دقیق ورود هیات به پاریس و اعضای آن چیزی ننوشته‌اند ولی در مجله‌ای متعلق به موزه پست پاریس به نام "کلکسیونر تمبر پست" La Collectionneur De Timbres Poste که هر پانزده روز یک بار در

۱ - منتظم ناصری و مرآت البلدان وقایع سال ۱۲۸۲ ه‍.ق - روزنامه دولت علیه ایران شماره ۵۷۶

۲ - منتظم ناصری و مرآت البلدان وقایع سال ۱۲۸۲ ه‍.ق

پاریس منتشر می شد در شماره ۱۴ مورخه پانزدهم اوت ۱۸۶۵ میلادی نوشته است: "بر طبق نامه رسمی که در دست ماست آقای «سرتیپ محسن خان هادی» مامور مخصوص اعلیحضرت شاهنشاهی ایران در پاریس دستور تهیه تمبرهای پستی را داده اند که به زودی خواهیم دید."^۲

به هر جهت با مشخص شدن این نکته که نام صحیح "محسن خان سرتیپ هادی" حاجی محسن خان سرتیپ نایب اول سفارت است، معلوم می شود که هیات تهیه تمبر پست همان هیات سفارت در فرانسه به سرپرستی امیر نظام و عامل اجرای برنامه تهیه تمبر پست نیز حاجی محسن خان سرتیپ بوده است و از کسان دیگری که احتمالاً در این هیات بوده در مورد تهیه تمبری مناسب برای پست نظر داده اند بایستی از حکیم الممالک و محمد حسن خان (اعتماد السلطنه بعدی) نیز نام برد.

هیات ایرانی اعزامی پس از ورود به پاریس مستقیماً با خبرگان وزارت پست و سایر مؤسسات مربوط به تهیه تمبر پست در کشور فرانسه مثل ضرابخانه، برای تهیه طرحی مناسب برای چاپ تمبر وارد مذاکره شد.

اولین کسی که با این هیات تماس گرفت شخصی بود بنام ریستر A.M.Riester. نامبرده بدون این که قبلاً اجازه و موافقت هیات را کسب نماید فوراً شروع به تهیه کلیشه‌هایی با سلیقه شخصی خود کرده از روی آن‌ها تمبرهایی به الوان مختلف برای مصارف پستی آماده و به هیات ایرانی ارائه کرد.^۳

کلیشه‌ها و نمونه تمبرهای تهیه شده توسط ریستر به ایران فرستاده شد ولی در ایران

۱ - سرتیپ محسن خان هادی همان سرتیپ حاجی محسن خان است. که در ترجمه به فرانسه اشتباهاً به صورت هادی نوشته شده است و علت این اشتباه نیز تحریر حرف «ج» در فرانسه به صورت مخصوص (Dj) است. حاج شیخ محسن خان معین الملک در ۱۲۳۵ ه‍.ق متولد شد. در ۱۲۷۲ ه‍.ق لقب خانی گرفت. در ۱۲۷۵ با درجه سرهنگی و نایب اول سفارت همراه با حسن علی خان امیر نظام به پاریس رفت و در ۱۲۸۰ ه‍.ق، بعد از مراجعت به ایران و گرفتن منصب سرتیپی همراه با محمد حسن خان سرتیپ (اعتماد السلطنه بعدی) به عنوان نایب اول و دوم سفارت به فرانسه مراجعت کردند. در ۱۲۸۳ ه‍.ق به ایران مراجعت نمود و به سمت شارژ دافر سفارت ایران به لندن رفت. در ۱۳۰۹ ملقب به مشیرالدوله شد. در ۱۸ ربیع‌الثانی ۱۳۱۷ درگذشت. وی از دوستان نزدیک امین‌الدوله (میرزا علی خان) بود و دختر خود را نیز به پسر امین‌الدوله (محسن خان) داد.

۲ - جلال‌الدین شریفیان: "تمبرگران بهائین کاغذ جهان" مجله کهکشان شماره ۳

۳ - در مورد مشخصات تمبرهای ریستر در کتاب تمبرهای کلاسیک رسمی و غیر رسمی ایران صحبت شده است.

مورد قبول مسئولین واقع نشد و کلیه کلیشه‌ها و نمونه‌ها را همراه با نامه‌ای تند به وی برگرداندند.

ریستر این نمونه‌ها را چندی بعد در نمایشگاه هنری که در سال ۱۸۶۶ میلادی در پاریس دایر شده بود به معرض نمایش و فروش گذاشت. هیات ایرانی پس از بررسی‌های زیاد بالاخره با کلیشه‌هایی که توسط آقای آلبرت بار^۱ کارمند ضرابخانه پاریس تهیه شده بود موافقت کرد^۲. علت این موافقت را احتمالاً بایستی

۱ - Albert Barre: آلبرت بار فرزند ژان ژاک بار (Jean Jacque Barre) حکاک عمومی ضرابخانه بعد از فوت پدر در سال ۱۸۵۸ میلادی کار وی را دنبال کرد نامبرده در کنار فعالیت در ضرابخانه پاریس کار خصوصی خود را نیز دنبال می‌نمود و به علت علاقه‌ای که به بهتر شدن کیفیت کار چاپ داشت در کارگاهش به تحقیقاتی در این زمینه ادامه داد به طوری که در آن زمان در هنر خود معروف گردید.

از کارهای مشهور او تهیه طرح و کلیشه تمبرهای اولیه یونان و رومانی است که در سال ۱۸۷۱ میلادی با همکاری شخصی به نام Meyer در چاپخانه خصوصیشان انجام شده است، هم‌چنین تهیه تمبرهای امپراطوری فرانسه (ناپلئون سوم) است که در ضرابخانه دولتی و با همان مواد اولیه موجود در انبار انجام شده است. امروزه کلیشه پنج فرانکی این طرح در موزه پستال پاریس در معرض دید تماشاگران می‌باشد.

متأسفانه در کتاب شرح حال موسیو بار (Desir Albert Barre) که به وسیله "Le Clube Francais de la medaille" نوشته و در پاریس چاپ شده است، با این که تهیه کلیشه تمبرهای ناپلئون سوم و تمبرهای اولیه یونان ذکر شده است ولی درباره تهیه کلیشه تمبرهای شیر و خورشیدی ایران چیزی نوشته نشده است (به نقل از مقاله تمبر نوشته "جلال‌الدین شریفیان" از شماره ۳ مجله کهکشان)

۲ - در تاریخ آگوست ۱۹۷۶ در بولتن شماره ۳۵ انجمن فیلاتلیک تمبر ایران در لندن نامه‌ای از یکی از کلکسیونرهای تمبر ایران بنام آقای ژاک مورن (Jacques Morin) چاپ شد که به آقای فریزر اسمیت (Fraser Smith) نوشته شده بود. در آن نامه آقای مورن به دنبال ارائه دلایلی مدعی شده که تهیه کننده کلیشه‌های تمبرهای شیر و خورشید اولیه ایران علیرغم تصور فیلاتلیست‌ها آلبرت بار نبوده بلکه شخص دیگری به نام شارل تروتن (Charles Trotin) می‌باشد.

آقای مورن در این نامه می‌نویسد که نمونه‌هایی از تمبرهای شیر و خورشیدی را از کلیشه‌های اولیه در اختیار دارد که آقای آندره تروتن آرشیوتکت نیز مشابه آن‌ها را در کلکسیون خود دارد که از پدر بزرگش شارل تروتن به وی رسیده است.

آقای شارل تروتن متولد ۲۳ سپتامبر ۱۸۳۳ میلادی در پاریس که حکاک گراور بود در سال ۱۸۶۰ میلادی عضو کمیسیون سلطنتی سکه‌ها و مدال‌های فرانسه می‌شود. از بین شاهکارهای فراوان او می‌توان از تهیه مدال یاد بود افتتاح برج ایفل در سال ۱۸۸۹ میلادی و هم‌چنین از کلیشه آرم مهمانخانه‌های پستی تهران (آرم چاپارخانه‌ها) که دارای نشان شیر و خورشید بوده نام برد. با توجه به تحقیقاتی که آقای مورن به همراه آندره تروتن در آرشیوهای ضرابخانه پاریس بعمل آورده‌اند و هیچ‌گونه اثری از سفارش تمبرهای شیر و خورشیدی ایران بدست نیآورده‌اند و هم‌چنین با توجه به دلایلی که آقای مورن در مورد اختلاف موجود بین نوع و جنس

در طرح و زمینه ظریف شرقی آن و وجود شیر و خورشید در وسط و طرح اسلیمی اطراف و اعداد فارسی که جمعا یک ظاهر ایرانی و ملی به آن می داد جستجو کرد.

کلیه اعضاء هیات بعد از تهیه شدن کلیشه ها و نمونه های الوان چاپی در سال ۱۲۸۳ هـ.ق به ایران مراجعت^۱ و نمونه ها را نیز برای تصویب شاه و دولت با خود به ایران آوردند.^۲ بعد از آوردن کلیشه ها و نمونه های بار به ایران جریان استفاده از تمبر پست در مراسلات باز هم به علتی نامعلوم حدود یک سال و نیم به بوته فراموشی سپرده شد تا اینکه بالاخره در اواسط سال ۱۲۸۵ هـ.ق مسئولین پست بعد از انجام تغییراتی جزئی در کلیشه ها (کم کردن یک کلیشه از هر سری پنج تائی قیمت) آن را از تصویب شاه گذرانیده اجازه چاپ و تکثیر و توزیع آن را به مسؤولین چاپخانه دادند.

در مورد زمان رایج شدن تمبر در پست ایران بین کارشناسان اختلاف نظر بود ولی با توجه به نامه هایی که فقط دارای مهر پستی است (بدون تمبر) و هم اکنون در آلبوم کلکسیونرها و موزه های پستی دنیا موجود و تاریخ آن ها تا آخر سال ۱۲۸۴ هجری قمری را نشان می دهد لذا شروع تهیه و مصرف تمبرهای پستی باقری بایستی بعد از این تاریخ باشد. مرحوم دکتر دادخواه در این باره می نویسد:

"قدیمیترین سند در مورد مصرف آن (تمبر باقری) پاکتی است که در موزه بریتانیا وجود دارد و تاریخ روی آن جمادی الثانی ۱۲۸۵ هجری قمری را نشان می دهد که مطابق با سال ۱۸۶۸ میلادی می باشد."^۳

نظر دکتر دادخواه در کتاب "تمبرهای کلاسیک جهان" "The Word of Classic Stamps" اثر James A. Mackay، مورد تایید قرار گرفته چون در این کتاب که به شرح تاریخ شروع

کلیشه های شیروخورشیدی با بقیه کارهای آقای آلبرت بار (مثل تمبرهای یونان، رومانی و تمبرهای دوره امپراطوری ناپلئون سوم مثل تمبر ۵ فرانکی) دارد و بالاخره اختلاف آن زمان آقای "Hulot" رئیس ضرابخانه پاریس با آقای آلبرت بار به خاطر کیفیت بد تهیه تمبر ۵ فرانکی ناپلئون، به نظر می رسد که حداقل بایستی روی این باور که طراح و تهیه کننده تمبرهای شیروخورشیدی ایران آلبرت بار بوده، شک کرد و حل مسئله را به روزی محول نمود که تحقیقات مفصل تری در این زمینه انجام شود.

۱ - منتظم ناصری و مرآت البلدان وقایع سال ۱۲۸۳ هـ.ق - روزنامه دولت علیه ایران شماره ۶۰۲ چهارم محرم ۱۲۸۴ هـ.ق

۲ - در مورد مشخصات تمبرهای بار در کتاب تمبرهای کلاسیک رسمی و غیر رسمی ایران صحبت شده است.

۳ - دکتر دادخواه، تمبرهای اولیه شیر و خورشیدی ایران، صفحه ۹

مصرف تمبر پست و تمبرهای کلاسیک کشورهای مختلف جهان پرداخته در ضمیمه شماره ۱ خود انتشار اولین تمبر پستی در ایران را تاریخ ژانویه ۱۸۶۸ میلادی قرار داده است. لذا با توجه به دو نظریه فوق تاریخ شروع استفاده از تمبرهای باقری را در حال حاضر بایستی همان جمادی الثانی ۱۲۸۵ ه.ق قرار داد تا روزی که پاکتی با تمبر باقری و تاریخی قدیمی تر پیدا شود.

در اینجا لازم است توضیح داده شود که در کاتالوگ گیبونز و مجله پست و تلگراف (شماره ۲ سال ۱۳۰۴ شمسی) مشخصات اولین تمبر پستی مصرف شده در ایران را تمبر دو شاهی سبز از نمونه بار و در همان سال ۱۲۸۵ ه.ق ذکر کرده اند که این نظر غلط بوده و اولین تمبر پستی استفاده شده همان سری تمبرهای باقری است.

تمبرهایی که در این سال تهیه و بین ماموران اداره پست و نایب‌های چاپارخانه‌ها توزیع گردید بعدها به سری باقری معروف شد^۱ و مدتی که این تمبرها در پست هر چند به طور نامرتب استفاده می شد هفت سال (تا اواسط سال ۱۲۹۲ ه.ق) است. علت معروف شدن این سری به باقری دقیقاً معلوم نیست ولی به نظر می رسد یکی از دلایل زیر باشد:

۱- ممکن است چاپخانه تهیه کننده تمبرها به چاپخانه باقری یا نامی شبیه آن معروف بوده باشد چون از وجود چنین چاپخانه‌ای هم در آن زمان اطلاعی در دست داریم، چنان که چاپخانه‌ای به نام کارخانه "آقا میر باقر تهرانی" وجود داشته که سفرنامه اول ناصرالدین شاه به خراسان را، که حکیم الممالک نوشته است، در سال ۱۲۸۶ ه.ق به طریق چاپ سنگی طبع کرده است.

۲- ممکن است نام اجاره کننده و یا تهیه کننده تمبرهای پستی فوق باقر بوده که به تدریج تمبرها به نام وی منسوب و به باقری معروف شده باشد. در مورد این باقر احتمالی از کسی که در آن زمان در تشکیلات دولت و دربار بوده است و امکان دارد این کار توسط وی انجام شده باشد می توان از آقا باقر (سعد السلطنه بعدی) برادر زاده زن میرزا ابراهیم خان امین السلطان نام برد که در آن زمان در دستگاه امین السلطان بوده و بعدها ساختن راه تهران قزوین نیز به وی محول شده به دنبال آن چندی نیز حاکم قزوین، زنجان و ساوجبلاغ مکرری بوده است.

۱- در مورد مشخصات تمبرهای باقری در کتاب تمبرهای کلاسیک رسمی و غیر رسمی ایران صحبت شده است.

با توج به این که تمبرهای باقری نیز در شهرهای تبریز، میانه، زنجان، قزوین و تهران مصرف شده لذا احتمال معروف شدن تمبرها به نام این آقا باقر زیاد است.

در مورد آقا باقر سعد السلطنه در کتاب خاطرات احتشام السلطنه مطلبی نوشته شده که گمان بالا را تقویت می کند. احتشام السلطنه می نویسد:

باقر سعد السلطنه

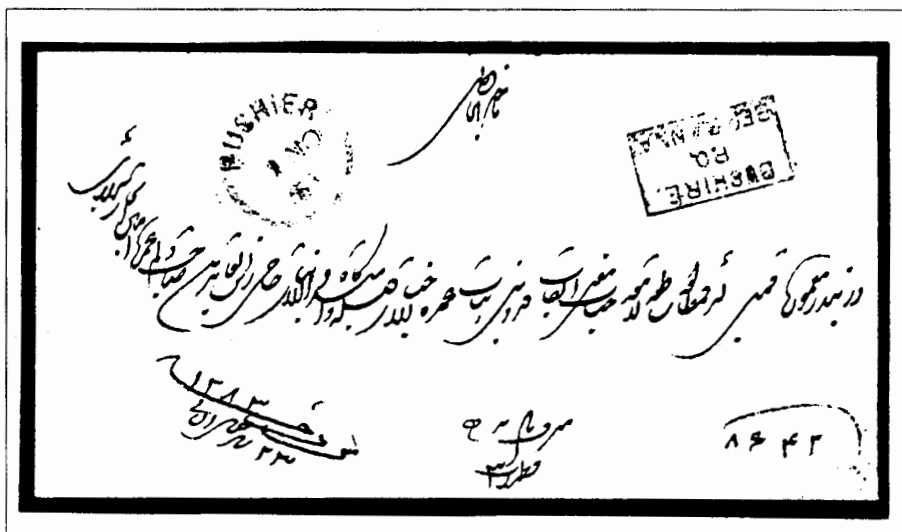
"آقا باقر سعد السلطنه پسر دائی میرزا علی اصغر خان اتابک بیش از چهل سال متصدی راه قزوین و حاکم قزوین و گیلان مکرری و زنجان بود مشاغل و ماموریت های متعدد دیگر داشته است از مامورین لایق و کارآمد دولت در عصر قاجاریه بود که در سایه تصدی مشاغل نان و آب دار اندوخته و ثروت فراوان هم پیدا کرد."^۱

با توجه به نزدیکی امین السلطان و اطرافیانش به شاه و این که چاپارخانه ها نیز از سال ۱۲۸۳ هـ جزو تشکیلات وزارت دربار بوده احتمال اجازه و تهیه این سری تمبر توسط آقا باقر سعد السلطنه زیاد غیر منطقی نیست.

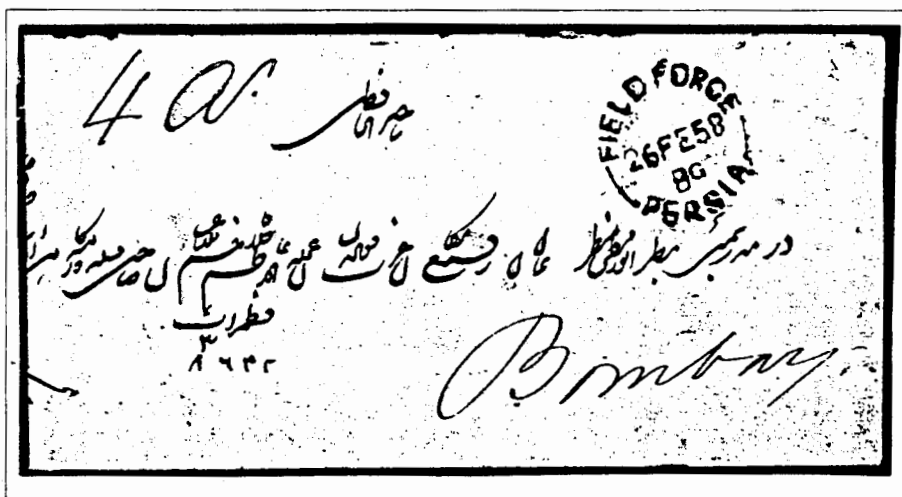
چنان که گفته شد شروع استفاده از تمبر پست و سرویس های پستی به سبک اروپائی در ایران را فعلا همان تاریخ اوائل سال ۱۲۸۵ هـ قرار داده اند که احتمالا به علت عدم مدیریت صحیح و سوء استفاده

اجاره کنندگان تشکیلات پستی در چاپ تمبر، بعد از چندی مجددا دچار از هم گسیختگی شد. در این مورد لرد کرزن در کتاب خود "ایران و قضیه ایران" شرحی نوشته، قسمتی از جریانات این سال های فترت را که در مراجع ما مطلبی از آن نیست، روشن کرده است. کرزن می نویسد:

"تا سال ۱۸۷۴ میلادی (۱۲۹۱ هجری قمری) وضع پستی ایران در دست چاپارچی باشی ها بود که سرویس پست را از وزیر طرق اجاره می کردند و نامه رسانی برای این افراد منبع درآمدی بشمار می رفت ... از قرار اطلاعی که به من رسیده است در ضمن همین سرویس بدوی یک نوع ترتیب پستی هم به رسم اروپا با استفاده از تمبر

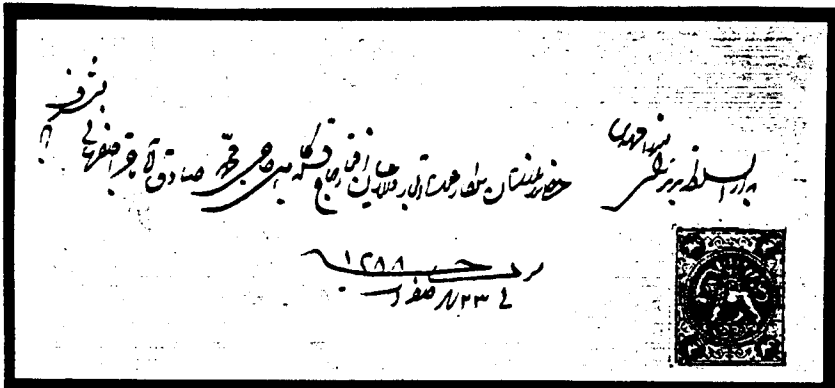
نمونه یکی از پاکت‌های بدون تمبر که با مهر نماینده دفتر پست پوشهر (سرویس پستی انگلیسی در خلیج فارس) مهرور شده است.

نمونه دیگری از پاکت‌های بدون تمبر

* رسم نوشتن اعداد ۸۶۴۲ یا ۲۴۶۸:

در گذشته رسم بر این بود که اغلب کاتبین نامه در پشت پاکت‌نامه بعد از مشخص کردن آدرس و تاریخ اعداد ۸۶۴۲ یا ۲۴۶۸ را نیز می‌نوشتند و معتقد بودند که با نوشتن این اعداد نامه زودتر و بدون عیب به مقصد می‌رسد زیرا بعد از مطابقت اعداد فوق با حروف ابجد کلمه «بدوح» بدست می‌آید (ب=۲، د=۴، و=۶، ح=۸) «بدوح» نام حافظ نامه‌هاست (دهخدا). چون نام او را بر پشت‌نامه و پاکت نویسند زودتر به مقصد رسد. مسافری که این کلمه را همراه داشته باشد می‌تواند شب و روز بی‌خستگی سفر کند (فرهنگ معین) این کلمه برای ایجاد عشق نیز بکار می‌رود.

شروع ولی بزودی متروک شد زیرا که مباشر این کار صد هزار تمبر محرمانه برای سود شخصی چاپ کرده بود که از همان قبیل ماجراهایی است که ذکر آن قبلاً بیان شده است.^۱

در همین زمینه از سیاحی به نام جیمز باست James Bassette که در آن سال ها در ایران بوده مطلبی که در دفتر خاطرات خود بنام "ایران سرزمین امامها" ذکر کرده شاهد می آوریم. جیمز باست می نویسد:

"سیستم پستی جدید ایران در سال ۱۸۷۵ میلادی (۱۲۹۲ هـ) با ورود این کشور به اتحادیه پستی بین المللی آغاز شد و در همین سال بود که ایران با قبول عضویت اتحادیه پستی مجبور به برقراری و رعایت نرخ های بین المللی تعیین شده از طرف اتحادیه گردید. ولی خدمات پستی ایران سال ها قبل از این تاریخ آغاز شده بود که به علت نداشتن نظم ادامه نیز نیافت. چند سال قبل از این تاریخ دولت با یکی از رجال خود قراردادی نسبتاً بزرگ برای تهیه تمبرهای پستی منعقد میکند و برنامه ای نیز از طرف شاه طرح ریزی و مقدار تمبری را که بایستی وی چاپ می کرده مشخص می کند (تمبرهای باقری)، ولی بعدها مشخص شد که این شخص تعدادی حدود یک صد هزار عدد تمبر اضافه برای نفع شخصی خودش مخفیانه چاپ و منتشر کرده است لذا به مجرد روشن شدن این سوء استفاده تمبرهای مزبور باطل و از دور خارج شد.

این نمونه بارزی بود از سوء استفاده های رجال در مقابل برنامه های ارائه شده از طرف شاه و به همین جهت اعتماد عمومی از برنامه های جدید و خدمات عمومی مثل جاده سازی، تلگراف، ایجاد ابنیه و کارهای ساختمانی و غیره ... سلب شده بود و امکانات موجود نیز بعد از چند سال کار کردن به تدریج فرسوده شده و از نظر اداری به فساد کشیده می شد و این به علت عمومیت داشتن رشوه خواری در دستگاه های دولتی بود.^۲

در دوره ای که تمبرهای باقری رایج بود، تمبرها در اختیار و انحصار اجاره دار پست و چاپارخانه ها بود و مردم امکان خرید تمبر و استفاده و مصرف آن را در مواقع مورد نیاز و

۱ - ایران و قضیه ایران، جلد اول صفحه ۶۰۴ و ۶۰۵

۲ - این تاریخ اشتباه است تاریخ صحیح ورود ایران به اتحادیه پستی سال ۱۲۹۴ هـ ق (۱۸۷۷ میلادی) است.

۳ - ترجمه از کتاب James Bassette, "The Land of The Imames"

بطور شخصی برای مکاتبات خود نداشتند بلکه موظف بودند پاکت های خود را به پستخانه ببرند و در آنجا کارمند دفتر یا اداره پست یا نایب چاپارخانه که تمبرها را در اختیار داشت با گرفتن وجه تعرفه، تمبرها را شخصا روی پاکت بچسباند. به همین جهت است که امروزه تمبرهای باطل نشده این سری بسیار کم و شکل ورق آن نیز نامشخص است.

تعرفه پستی نیز تا این تاریخ همان تعرفه ای بود که در زمان امیرکبیر برقرار و معمول شده بود و این تعرفه بعد از استفاده از تمبر پست نیز تا تاریخ ۱۲۸۸ هجری قمری برقرار بود، که عبارت بود از پنج شاهی برای پاکت حاوی یک نامه و یک ریال (یک هزار دینار) برای پاکتی که حاوی ۲ تا ۵ نامه باشد.

ریاست میرزا علی خان منشی حضور

(دوره اول از سال ۱۲۸۸ تا ۱۲۹۰ هـ.ق)

این جریان تا آخر سال ۱۲۸۷ هجری قمری ادامه داشت تا این که بالاخره در آغاز سال ۱۲۸۸ هـ.ق (۱۸۷۱ میلادی) به فرمان ناصرالدین شاه میرزا علی خان منشی حضور وزیر رسائل خاصه به ریاست چاپارخانه ها نیز برگزیده شد.^۱ در این باره در شماره اول روزنامه ایران می خوانیم:

"اداره چاپارخانه های کل ممالک محروسه به میرزا علی خان منشی حضور همایون تفویض شد."^۲

میرزا علی خان بعد از مامور شدن به اداره امور چاپارخانه ها، تشکیلات مزبور را از میرزا تقی خان چپرچی باشی (یا نائینی یا یوزباشی) تحویل گرفته بلافاصله برای اداره امور این تشکیلات از محمد اسماعیل خان بشیر الدوله دعوت کرد که با وی همکاری نماید و بعد از اندک زمانی توانست با کمک و به مباشرت وی تحولی در اداره امور چاپارخانه ها ایجاد نماید به طوری که برای چاپاران لباس و نشان مخصوص تهیه کرده، راه های پستی را مرتب نموده، گسترش داد و چاپارخانه ها را مرمت نمود. در این باره در روزنامه ایران می خوانیم:

"اخبار رسمی داخله: امر چاپارخانه های ممالک محروسه بواسطه اقدامات کافیه میرزا علی خان منشی حضور و مواظبت اسمعیل خان بشیرالدوله منتظم است. لباس و نشان

۱ - منتظم ناصری و مرآت البلدان، وقایع سال ۱۲۸۸ هـ.ق

۲ - روزنامه ایران، شماره ۱، یکشنبه ۱۱ محرم ۱۲۸۸ هـ.ق

مخصوص جهت چاپاران دولتی وضع نموده اند که مثل سایر طبقات نوکر لباس و نشان و علامت مخصوصه بخود در هر کجا باشند شناخته می شوند و اسبهایی که اسقاط شده بود عوض نموده اسب تازه خریداری شده و بجای آنها گذارده شده است. ولایاتی را که سابق چاپاران در ده دوازده روز طی می نمودند حال با وجود کمی آب در بعضی منزلهای راه فارس و کرمان و گرانی علیق الدواب در مدت پنج شش روز میروند و مراجعت مینمایند و در رسانیدن روزنامهجات و سایر نوشتجات دولتی که عمده خدمت آنهاست کمال دقت و اهتمام را بعمل میاورند و نوشتجات و امانات تجار را بدون عیب و نقصان می‌رسانند.^۱

در ماه رمضان همین سال با شروع صدارت میرزا حسین خان سپهسالار، شاه در طی حکمی به وی ریاست میرزا علی خان منشی حضور را بر چاپارخانه‌ها تثبیت و تایید کرد. در دست خط شاه می‌خوانیم:

“... در این وقت که سنه ۱۲۸۸ قوی ثیل خیریت دلیل است ... به لقب صدارت اعظم سرافراز ... میشوید ...

اولاً: امر ارسال و مرسل نوشتجات ولایاتست که از مهام عمده دولت است و جناب صدراعظم از روی دقت دستور العمل به میرزا علی خان منشی حضور و رئیس چاپارخانه‌ها بدهند که نتیجه آن این باشد که چاپاران در غره و نیمه ماه بدون خلاف و تاخیر از تهران روانه ولایات شوند و از ولایات نیز عازم دربار گردند ...”^۲

با شروع صدارت سپهسالار اقدامات میرزا علی خان نیز به علت تاییدی که از طرف وی به عمل می‌آمد تشدید شد و به دنبال مرتب کردن راه‌های پستی و تجهیز و تکمیل منازل بین راهی استفاده مجدد از تمبر پست در مکاتبات و مراسلات را که تا آن زمان به صورتی نامطلوب و بدون ضابطه وجود داشت^۳ (تمبرهای باقری)، تحت نظارت مستقیم خود گرفته به آن نظم داد و تعرفه پستی جدیدی برای مکاتبات و ارسال مراسلات برقرار کرد و در این باره در روزنامه ایران اعلانی به شرح زیر منتشر کرد:

۱ - روزنامه ایران، شماره ۲۵، بیست و هشتم ربیع الثانی ۱۲۸۸ ه‍.ق

۲ - روزنامه ایران، شماره ۵۳، چهارشنبه هشتم رمضان ۱۲۸۸ ه‍.ق

۳ - به قول آقای هارتمن نویسنده کتاب “تمبرهای شیر و خورشید ایران” چون مصرف تمبر هنوز در ایران متداول نشده بود به علت جدید و لوکس بودن، بیشتر این تمبرها پس از چاپ به صورت تحفه به حرم و اندرون منازل رجال سرازیر می‌شد.

"اعلان چاپارخانه مبارکه: برای تحدید و تعیین اجرت چاپارخانه در حمل نوشتجات و مکاتبات و نظم و قبول مرسولات و امانات که به چاپارخانه داده می شود بطوریکه در هر مملکت رسم متداول است مهر مخصوص به نشان شیر و خورشید وضع و برقرار شده و با اجازه و امضای اولیای دولت علیه اداره چاپارخانه به هر ولایت و هر نقطه مهر مزبور را انفاذ و منتشر کرده است که منبعد فواید مترقبه این امر موجب تسهیل و انتظام کلی در وصول نوشتجات و مرسولات شده راه بعضی معایب که در این ماده الی حال شایع بود مسدود گردد باین معنی که صاحبان نوشتجات و امانات که چاپارخانه را وسیله ابلاغ آن قرار می دهند تکلیف خود را در ادای اجرت حقیقی آن دانسته از طمع و توقعات چاپاران آسوده بوده و به صحت وصول و ابلاغ مرسولات خود مطمئن باشند.

اجرت حمل کاغذ در داخله هر مملکت محروسه به مثقال چهار شاهی که دوست دینار است و حق حمل امانات هر یک من در هر فرسخ یکصد دینار مقرر گردیده است و برای صیانت این قانون مهر دولتی برنگ و نشان مشروحه ذیل طبع و از این تاریخ در کل چاپارخانه ها موجود است:

مهر بنفش که عدد هندسی یک دارد بجای یکشاهی

مهر سبز که عدد دو دارد بجای دو شاهی رایج است

مهر کبود که عدد چهار دارد یک عباسی رواج دارد.

مهر سرخ که عدد هشت دارد بجای هشت شاهی که دو عباسی است قبول خواهد شد. به اشخاصی که نوشتجات به چاپارخانه ها میدهند صریحا اعلام می شود که هیچ کاغذ بدون مهر دولتی (یعنی تمبرا!) در چاپارخانه آزاد نیست و ابد اطمینان نفرمایند که در ابلاغ این قسم نوشتجات از طرف چاپارخانه اقدامی خواهد شد بلکه ضبط نموده ضعف اجرت متداول را در حمل و انفاذ آن مطالبه خواهند نمود و در تحویل و تقدیم امانات به چاپارخانه و ادای حق حمل آن آورنده امانت یک ورقه منطبقه که قبض چاپارخانه است با دو شاهی قیمت خواهد گرفت که تاریخ تحویل و وزن امانت و بلد مقصد و تعهد ابلاغ آن در ورقه مزبور مشروح است و مدیر چاپارخانه آن بلد مهر کرده به آورنده امانت می دهد که در مقصد بموجب قبض مزبور امانت مرسله از چاپارخانه مطالبه شود. نوشتجاتی که متضمن سند و برات تجارتی است آورنده آن باید صریحا به چاپارخانه اعلام کند که در پاکت چه قسم سند است و در مقابل یعنی به هر مثقال دو عباسی اجرت حمل داده

مخصوصاً چاپارخانه را به صحت آن مفروض کند.^۱

خلاصه این که از زمان مسئول شدن میرزا علی خان منشی حضور در محرم ۱۲۸۸ تا سال ۱۲۹۰ ه‍.ق که نام برده به علت کثرت مشاغل شاید هم به علت پیش آمدن سفر اروپای ناصرالدین شاه و به خاطر این که وی نیز بتواند جزو همراهان شاه باشد از کار پست کناره گیری کرد. به شهادت نوشته های باقی مانده از آن زمان اعم از اخبار رسمی روزنامه ایران، نامه های دولتی، کتاب های خاطرات، سفرنامه های نویسندگان، سیاحان و رجال ایرانی و خارجی، تشکیلات پستی و چاپارخانه ها و وضع ارسال مراسلات از نظر سرعت عمل و مرتب بودن آن قدر منظم و خوب شده بود که اوضاع دوران امیرکبیر را به یاد می آورد.

ناظم الاسلام کرمانی در تاریخ بیداری ایرانیان وقتی درباره امین الدوله (میرزا علی خان) صحبت می کند درباره تشکیلات پستی می نویسد:

”اداره پست که از بدو تشکیل دولت ایران جز زمان امیر نظام هیچگاه مرتب و منظم نبود و اکثر موجب تحمیلات بر رعایا و اهالی قراء و دهات وسط راه می شد در همان اوقات به عهده کفایت کاردانی معظم له مفوض و واگذار شد. در اندک مدتی از یمن همت و حسن سیاست او چون اداره پست یکی از ممالک فرنگ مرتب و منظم و یکی از ادارات بزرگ دولتی محسوب شد خود و دولت را به منافع بسیار رسانید و رعایا را از جور و تعدی آسوده خاطر نمود. تجار را که بدون پست تجارتشان بی رونق بود رونق بخشید و وسیله آگاهی و اطلاع را فراهم نمود.

این بنده نگارنده دو امر راجع به پستخانه از آن مرحوم دید که دیگر در خواب هم نخواهم دید: یکی آن که پست کرمان به طهران و از طهران به کرمان هفت الی هشت روز می رسید. کاغذی یا امانتی که از کرمان به طهران می فرستادند پانزده روزه جوابش می رسید. بعد از آن زمان هشت روز به بیست روز و پانزده روز به چهل و پنجاه روز رسید ولی اکنون همین طور است. دیگر آنکه اشخاصی که در پستخانه موظف بودند و مواجبی داشتند پس از مردن آنها به ورثه او می دادند و قطع نمی کردند و اگر وارثی قابل داشت بجای موروث برقرار می فرمودند و روز بروز دخل پستخانه زیادتیر و دولت را از این راه فایده معتدبه حاصل می گشت ...^۲

۱ - روزنامه ایران شماره ۶۹، مورخه ۱۷ ذی القعدة ۱۲۸۸ ه‍.ق

۲ - تاریخ بیدار ایرانیان از مقدمه بخش اول صفحه ۱۵۵

دوره ریاست مهدی قلی میرزا ۱۲۹۰-۱۲۹۲ هـ.ق

چنانچه گفتیم در اواسط محرم سال ۱۲۹۰ هجری قمری میرزا علی خان منشی حضور به علت کثرت مشاغل یا بیش آمدن سفر اروپای ناصرالدین شاه یا به علتی دیگر که بر ما پوشیده است به درخواست خود از کار پست مستعفی شده کناره گیری کرد و شاه به جای او نواب مهدی قلی میرزا فرزند مرحوم محمد ولی میرزا^۱ را انتخاب نمود تا زیر نظر سپهسالار مسئولیت اداره تشکیلات پست را به عهده بگیرد. در این باره در روزنامه ایران می خوانیم:

"اخبار رسمیه دربار همایون: چون میرزا علی خان منشی حضور باهرالنور مبارک محض مواظبت و مراقبت خدمات معظمه حضور مبارک اعلیحضرت همایون شاهنشاهی خلد الله ملکه و سلطانه و خدمات مهمه دولتی که متدرجا به عهده کفایت مغری الیه محول و موکول گردید و مجال مراقبت کلیه در امور چاپارخانها نداشت از مقام جلیل صدارت عظمی استدعا نموده بود که او را از مواظبت امور چاپارخانها معاف فرمایند تا به طریق اکمل به رسیدگی سایر مهمات محوله و مرجوعات مقرر صرف اوقات تواند نمود. این استدعا به قبول مقرون و این استعفاء پذیرفته گردید امور چاپارخانه را به عهده مهدی قلی میرزا که به هر خدمتی از خدمات دولت تاکنون مامور شده بود نهایت حسن کفایت نموده بود بازگذاشتند تا به اتمامی تمام مشغول انجام خدمات متعلقه به امور چاپارخانها بوده صداقت و حسن کفایت خود را ملحوظ دارد."^۲

ولی شواهد نشان می دهد که مهدی قلی میرزا مرد این کار نبود و اوضاع پست و تشکیلات چاپاری مجدداً رو به ویرانی نهاد. یکی از این شواهد سفرنامه فرهاد میرزا است. فرهاد میرزا ضمن شرح خاطرات سفری که در سال ۱۲۹۲ هـ.ق به مکه می رود به مناسبتی از مهدی قلی بمیرزا و وضع پست در سال قبل یاد می کند و می نویسد:

"چاپار روز سیزدهم صفر سنه ۱۲۹۱ هـ.ق دستخط همایون را رسانید حکم همایون بر آن شده که چاپار پانزده روز بیاید و برگردد^۳ و چاپار سریع السیر در یکماه و یکروز آمد. تاخیر چاپار را در طهران مایه بعضی حرفها کردند که نوشتن او قبیح است. مهدی قلی

۱ - مهدی قلی میرزا پسر بیست و دوم محمد ولی میرزا که خود پسر چهارم فتحعلیشاه بوده است، می باشد.

۲ - روزنامه ایران شماره ۶۹، مورخه ۱۷ ذیقعد ۱۲۸۸ هـ.ق

۳ - در مورد این حکم اعلانی در شماره ۲۰۴ روزنامه ایران مورخه ۲۹ ذیقعد ۱۲۹۰ هـ.ق چاپ شده مبنی بر

تعیین برنامه ماهی دو بار رفتن چاپار به ولایت

میرزا که اختیار چاپارخانه‌های ممالک محروسه در آن سال با او بود بعرض رسانید که چاپار آمد فلانی به بغداد رفته ...^۱

مهدی قلی میرزا دو سال مسؤولیت چاپارخانه‌ها را به عهده داشت و در طی این مدت کوچک‌ترین اقدامی در جهت تحول یا اصلاح امور پستی انجام نداد و اگر کرده ما از آن بی‌خبریم فقط در چند مورد در روزنامه ایران اخباری مختصر از او منعکس شده از جمله بعد از شروع سفر ناصرالدین شاه در ربیع الاول ۱۲۹۰ به اروپا در روزنامه ایران خبری دال بر رفتن وی نزد سپهسالار و دادن گزارش مطالب و برگشت به شهر ثبت شده است^۲، هم چنین بعد از بازگشت ناصرالدین شاه از اروپا و انجام تغییرات جدید در اداره امور مملکت^۳، وزراء و مسؤولین هر کدام در یکی از روزهای هفته موظف به دادن گزارش کارهای خود به شاه می‌شوند و در این برنامه روزهای پنجشنبه نیز برای مهدی قلی میرزا در نظر گرفته می‌شود.^۴

ناصرالدین شاه در ۱۴ ربیع الاول ۱۲۹۰ ه‍.ق عازم اروپا شد و در ضمن این سفر که متجاوز از پنج ماه طول کشید، با مشاهده پیشرفت‌های اجتماعی کشورهای اروپائی مجدداً به فکر رفرم و ایجاد تشکیلاتی مشابه آن‌ها در ایران افتاد لذا هنگامی که در اطریش به سر می‌برد با فرانسوا ژوزف اول امپراطور اطریش در مورد اعزام چند کارشناس فنی در رشته‌های مختلف برای سر و سامان دادن به وضع بعضی تشکیلات دولتی ایران صحبت کرد. به همین جهت بود که بعد از چند ماه که از موافقت امپراطور اطریش و مراجعت شاه سپری شد تعدادی کارشناس در رشته‌های مختلف فنی و اداری از جمله در زمینه پست از اطریش عازم ایران شدند.

ناصرالدین شاه بعد از بازگشت به ایران به دنبال برکناری کوتاه مدت و موقتی سپهسالار و دعوت به کار دوباره وی، مجدداً همکاران و همفکران او را نیز در راس امور مختلف قرار داد و به میرزا علی خان منشی حضور وزیر رسائل لقب امین الملکی داده^۵ هم چنین به علت کیاست و کاردانی که از وی مشاهده کرده بود در تاریخ شعبان ۱۲۹۱

۱ - سفرنامه فرهاد میرزا صفحه ۱۱۴

۲ - روزنامه ایران شماره ۱۶۴، ربیع الثانی ۱۲۹۰ ه‍.ق

۳ - روزنامه ایران شماره ۱۸۷ و ۱۸۸

۴ - روزنامه ایران شماره ۲۰۰، هشتم ذیقعد ۱۲۹۰ ه‍.ق

۵ - روزنامه ایران شماره ۱۹۱، شعبان ۱۲۹۰ ه‍.ق

هق نیز نامبرده را مورد تشویق قرار داد.^۱

در ربیع الاول ۱۲۹۱ هق ناصرالدین شاه بعد از تشکیل وزرای مختار دربار اعظم و انتخاب وزرای سته مسؤولیت کلی وزارت خارجه، تجارت، طرق و شوارع و بالاخره مسؤولیت چاپارخانه‌ها را به میرزا حسین خان سپهسالار داد همچنین نظارت بر کار و کنترل معلمین و کارشناسان و صاحب منصبان خارجی را که به تدریج وارد ایران می‌شدند به وی محول کرد^۲ و او را به لقب سپهسالار اعظم نیز مفتخر نمود.^۳

اداره چاپارخانه‌ها در حالی که رسماً به سپهسالار محول شده بود ولی مثل سابق توسط مهدی قلی میرزا به صورتی نامرتب و بدون برنامه اداره می‌شد به طوری که از وضع آن و اتفاقاتی که در آن پیش می‌آمد تا اواخر سال ۱۲۹۱ هق در هیچ یک از مراجع خبری و تاریخی آن دوره، نشانی نیست. فقط در سالنامه دولتی سال ۱۲۹۱ هق^۴ ضمن شرح تشکیلات دولت و دربار و مسؤولین هر کدام، در ضمن شرح اداره مبارکات عملجات همایونی (وزارت دربار) از اداره چاپارخانه کل ممالک محروسه که تحت مدیریت امیرزاده مهدی قلی میرزا و مباشر آن میرزا محمد تقی است نام برده شده است. بالاخره در اواخر سال ۱۲۹۱ هق همراه با ورود مستشاران اطریشی دو نفر کارشناس نیز با چند دستیار برای تنظیم تشکیلات ضرابخانه و پست وارد ایران شدند، روزنامه ایران درباره ورود این کارشناسان می‌نویسد:

”چون مسکوک ایران از قدیم نظمی نداشته است... این روزها از طرف دولت اطریش یک نفر ضرابی معتبر با شاگرد اجیر دولت شده وارد دارالخلافه ناصری شدند که به اهتمام جناب مستطاب اشرف امجد سپهسالار اعظم انشاء الله ضرابخانه را راه انداخته که مسکوکات ایران مثل مسکوکات فرنگستان شود و عن قریب خواهد آمد.

و همچنین یک نفر معلم و مدیر (پوست خانه) که چاپارخانه باشد از دولت مزبور اجیر شده او هم با ضرابی وارد شده و امور پوست‌خانه‌های ایران هم کمال انتظام را پیدا خواهد کرد و نوشتجات دولتی و مردم به قاعده فرستاده خواهد شد و به قاعده جواب

۱ - روزنامه ایران شماره ۲۳۰، شعبان ۱۲۹۱ هق

۲ - اندیشه ترقی و حکومت قانون صفحه ۲۶۸ و ۲۶۹ - روزنامه ایران شماره ۲۱۸، ربیع الاول ۱۲۹۱ هق

۳ - روزنامه ایران شماره ۲۳۸، شوال ۱۲۹۱ هق

۴ - ضمیمه تاریخ ایران تألیف اعتماد السلطنه چاپ ۱۲۹۲ هق

خواهند گرفت.^۱

کارشناسی که جهت تنظیم تشکیلات پست و چاپارخانه وارد ایران شده بود همان شوالیه فون داگسبرگ گوستاو ریدرر Gustav Riederer, Ritter, Von Dachsberg و دستیارش موریس فن مانوارد Moriz Von Manowarda بود، نامبردگان بعد از ورود به تهران در تاریخ پنجم ذیحجه ۱۲۹۱ ه‍.ق (برابر با چهاردهم ژانویه ۱۸۷۵ میلادی) با کمک همکار دیگری به نام نیکلا سمینو Nocolas Semineau که بعدها وی به عنوان معاون و جانشین بعدی ریدرر انتخاب شد شروع به رسیدگی به وضع موجود تشکیلات پست و چاپاری نمودند و ضمن بررسی مشکلات و تعیین نقایص، برای انجام کارهای آینده نیز برنامه‌ریزی و تعیین مخارج نموده آن را به اولیاء دولت سپردند و منتظر تعیین تکلیف و تایید برای شروع کار ماندند. ولی از نظر اولیاء دولت تشکیلات پستی و چاپارخانه نیز مثل بقیه دستگاه‌های مملکتی می‌بایست منبعی باشد برای استفاده بردن که از طریق آن بایستی هر چند وقت یک بار مقداری پول به جیب و کیسه اجاره‌کنندگان آن سرازیر گردد و از قبل آن وجهی نیز بابت اجاره و پیشکش به شاه برسد. در مورد پست هم مهم فقط چاپ تمبر و فروش آن و کسب درآمد بود و این فکر حتی در ذهن خود شاه نیز وجود داشت و برای اثبات این مطلب به نامه‌ای اشاره می‌کنیم که شاه در همین سال‌ها به سپهسالار نوشته و در قسمتی از آن به این نکته اشاره کرده است. نامه مربوط به بعد از مراجعت شاه از اروپا است که در تاریخ چهارم شعبان ۱۲۹۰ ه‍.ق یعنی پنج روز بعد از ورود به پایتخت به میرزا حسین خان سپهسالار نوشته است:

”چیزی که مایه ترقی دولت ایران است و پولش باید خرج شود و منافع برد و منافع مملکت در آن باشد رشته‌های بسیار است که همه عاقل و باطل مانده است. کارهایی که لازمست ساختن راه‌های شوسه کالسکه رو، ترقی پست و منفعت بردن آن، مرمت کاروانسراها ... برقرار داشتن تمبر در کاغذها ...“^۲

ولی برای شروع کار کارشناسان پست، طبق برآورد آن‌ها بایستی مبلغی خرج می‌شد. این غیر از حقوقی بود که ماهیانه بایستی به آن‌ها پرداخت شود و برای این کار نه شاه و نه وزراء هیچ کدام حاضر به خرج کردن از کیسه حتی برای منفعت بردن بیشتر در آینده نبودند. لذا شاه بعد از مشاهده برنامه کارشناسان و عدم توانائی شخصی انجام آن در

۱- روزنامه ایران شماره ۲۴۶، هفدهم محرم الحرام ۱۲۹۲ ه‍.ق

۲- اندیشه ترقی و قانون صفحه ۲۷۹

حالی که حقوق آن‌ها نیز بدون انجام کار تحمیلی بود بر بودجه دولت، به فکر افتاد تشکیلات پست را به صورت کمپانی در آورده آن را به چند تن از رجال اجاره بدهد. در نامه دیگری که از شاه به سپهسالار در همین زمینه موجود است به این موضوع اشاره شده:

”در باب معلم پوست بنظر خرج بی معنی میاید که دولت با همین ترتیب اگرواجبی به این معلم بدهد صرف از کیسه خواهد رفت. خوب است مهدیقلی میرزا که طرف اطمینان شماسست و یک دو نفر که اطلاع دارند بنشینند و در این کار به طور کمپانی قراری بدهند که کار منظم شود، تمبر معلوم شود و ایران صرفه ببرد. و این کمپانی برای نظم و ترتیب عمل خودش این معلم را اجیر کنند و به کارشان خواهد خورد و اول فایده‌ای که دولت ببرد ندادن مواجب این معلم باشد. در این باب خیال درستی بکنید ... ربیع الثانی ۱۲۹۲“

شاه با انجام این کار می‌خواست ضمن این که به عنوان پیشکشی و دادن حق امتیاز ایجاد کمپانی، خود سودی ببرد، بار مخارج تشکیلات پست و پول حقوق کارشناسان را نیز با محول نمودن این امر به کمپانی از دوش دولت بردارد. به همین علت بود که این فکر را اول با سپهسالار در میان گذشته از او می‌خواهد که آن را به مرحله عمل درآورد.

با توجه به مدارک موجود که به صورت مکاتبه بین شاه و سپهسالار در کتاب اسناد سپهسالار ثبت شده، شاه در نظر داشته برای ایجاد این کمپانی از وجود مهدی قلی میرزا، میرزا ابراهیم خان امین السلطان و میرزا علی خان امین‌الملک استفاده نماید.^۱ دو نفر اول و دوم هر کدام به عللی طفره رفته و خود را کنار می‌کشند و چون خود سپهسالار نیز زیاد با این کار موافق نبوده به تدریج موضوع ایجاد کمپانی برای تشکیلات پستی ایران منتفی می‌شود ولی میرزا علی خان امین‌الملک به تنهایی عهده‌دار مسئولیت اداره تشکیلات چاپاری و پست ایران می‌شود. در مورد چگونگی این جریان امین‌الملک در کتاب خاطراتش چنین تعریف می‌کند:

”از سفر فرنگستان نتیجه و ره آوردی که شاه برای مملکت ایران آورد چندین هزار تفنگ سربازی بود که از آلمان به قیمت ارزان خریدند ... و دو نفر مدیر و معلم برای پست و ضرابخانه که از اتریش استخدام شده بودند. تفنگها را بعد از رسیدن به ایران امتحان

۱ - اندیشه ترقی و قانون صفحه ۴۵۴ به نقل از اسناد سپهسالار

۲ - به کتاب اسناد سپهسالار و خاطرات سیاسی امین‌الدوله مراجعه شود.

کردند معیوب درآمد... مدیر پست و ضرابخانه و با هر یک نایب و معینی به طهران آمدند و به هیچیک فرصت و نوبت نرسید که بدانند برای چه خدمت آمده‌اند. مدتی گذشت تا یکروز که باز برات مرسومات آنها به امضای همایونی میرسید شاه برآشفته که مبلغی به این اشخاص واجب داده می‌شود کسی نیست پرسد برای چه آمده‌اند و آنچه را که می‌خواستیم چرا متروک ماند به امین الملک فرمایش شد به سپهسالار بگویند و خود مراقب باشد این اشخاص را حاضر کنند و به کارهایی که مقصود بود مشغول شوند. امین الملک ابلاغ فرمایش کرد و هر دو را خواستند... بیش از چند روز از هر دو معلمین دو فهرست به حضور شاه فرستادند... مدیر پست صورت خرجی تقدیم کرده بود که در شروع و ترتیبات پست راه آذربایجان مناسبتر است که هیجان و حوایج تجارتی هست بیست و دو هزار تومان ضرور است که عجلتاً نیم پستی در این خط شش ماهه ترتیب کنم و اگر فایده ظهور کرد به همه جا بسط داده شود.

از هر دو فهرست خاطر شاه آزرده شد که عجب مایه زحمت و ضرری برای خود فراهم کردیم فرنگیها جز پول و خرج حرفی نیاموخته‌اند. از طرفی هم این اشخاص را که رسماً از دولت ات‌ریش خواستیم و فرستاده‌اند کاری ندیده معاودت دهیم موجب خجالت است...^۱

شاه امین السلطان و امین الملک را خواسته به آنها پیشنهاد می‌کند به شراکت کار پست را در دست بگیرند... امین السلطان طفره می‌رود و میرزا علی خان قبول می‌کند:

«... میرزا علیخان معروض داشت که چون در کار چاپارخانه‌ها سابقه اطلاع دارم و اسبهای منازل خط آذربایجان ملک من است فهرست مدیر پست را بدهید، او را می‌خواهم و شاید به سهولت بتوانم این کار را مرتب کنم. شاه را مساعدت و تقبل امین الملک بی‌اندازه مسرور کرد و بلاد رنگ فرمود که با سپهسالار ملاقات کرده قراری که لازم است بدهد. امین الملک هم به تعهد خود وفا نموده بی یک دینار ضرر و یک جو زحمت دیوان پست همایون را دایر نموده مورد تحسین ملوکانه شده و به دستخط شاهانه اداره پست که به خرج و رنج شخص امین الملک ایجاد شده بود دائماً به خود او واگذار و انتفاعات محتمله و منتظره را به خود او راجع فرمودند و این امتحان سبب شد که کار دارالضرب هم به میرزا علی خان محول گردید.^۲»

۱ - خاطرات سیاسی امین الدوله خلاصه شده از صفحات ۵۰ و ۵۲

۲ - خاطرات سیاسی امین الدوله خلاصه شده از صفحات ۵۰ و ۵۱

تشکیلات پستی در دوره ناصرالدین شاه

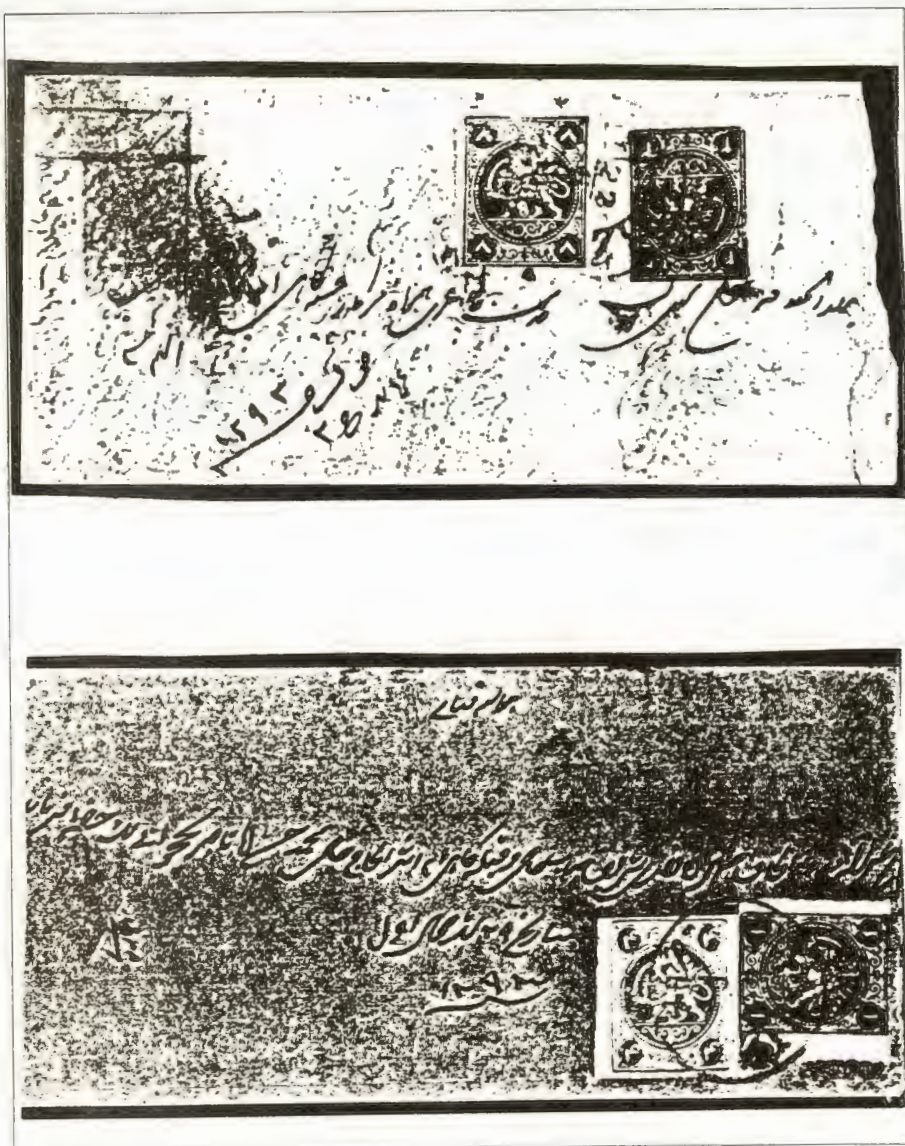
(بخش سوم)

دوره دوم ریاست امین الملک از ۱۲۹۲ ه.ق به بعد

به این ترتیب با موافقت و تایید شاه دومین دوره ریاست میرزا علی خان امین الملک بر تشکیلات چاپاری و پست ایران شروع می شود که تاریخ دقیق آن مشخص نشده ولی با توجه به این موضوع که نامه شاه به سپهسالار در مورد انتقاد از وضع مستشاران خارجی پست در ربیع الثانی سال ۱۲۹۲ ه.ق است و به کار افتادن اولین خط پستی بین تهران و شمیران در اواسط تابستان همان سال بوده است (اواخر جمادی الاخر و اوایل رجب ۱۲۹۲ برابر با ماه اوت ۱۸۷۵ میلادی) و با توجه به این که این خط بایستی بعد از دوره شش هفته ای کلاس آموزشی باشد که ریدر برای کارمندان تشکیل داده بود لذا شروع به کار امین الملک را بایستی در اواخر بهار و احتمالاً در ماه جمادی الاول سال ۱۲۹۲ ه.ق در نظر گرفت.

۱- پست در زمان ریدر:

امین الملک به مجرد قبول مسئولیت پست، ریدر و دستیارش موناورد را به کار گرفت و نیکلاسمینو را نیز به علت آگاهی که از وضع اجتماعی و اقلیمی ایران داشت در اختیار آن ها قرار داد. نامبردگان کار خود را طبق برنامه ای که قبلاً تهیه و ارائه نموده بودند شروع کردند.

دو نمونه پاکت با تمبر کاردی

در آغاز کار به علت اختلاف سلیقه‌ای که بین ریدر و موناورد پیش می‌آید^۱ و شاید هم به خاطر لزوم استقرار نماینده‌ای از طرف ریدر در تبریز موناورد در تهران نمی‌ماند و مسئولیت دایر کردن خط پستی آذربایجان را به عهده گرفته و به تبریز می‌رود لذا ریدر بقیه اقدامات خود

را در تهران با همکاری نیکلا سمینو شروع و به انجام می‌رساند و چون هر دو از کارشناسان خبره و آگاه پست بودند به همین جهت طی نزدیک به سه سالی که با هم همکاری داشتند (از اوایل سال ۱۲۹۲ ه‍.ق تا اواخر سال ۱۲۹۴ ه‍.ق) انقلابی در پست ایران بوجود آوردند و به قول اعتماد السلطنه "پستخانه ممالک محروسه ایران به وضع پستخانه‌های فرنگستان گردید"^۱ به همین دلیل است که ریدر را در واقع بایستی بانی پست جدید ایران دانست.

اقدامات اولیه ریدر:

ریدر در آغاز کار برای ارسال مراسلات و مکاتبات شهری در پایتخت برنامه‌ریزی کرد و بعد از نصب صندوق‌های پستی در نقاط مختلف شهر، کلاسی نیز با دوازده محصل برای مدت شش هفته دایر نمود و بعد از دادن آموزش‌های فنی لازم آن‌ها را با لباس‌های متحدالشکلی که برای آقایان تهیه کرده بود در محلات مختلف شهر و شمیران مستقر نمود. هم چنین تعدادی نیز نامه‌رسان را برای جمع‌آوری و توزیع مراسلات بعد از دادن آموزش‌های لازم استخدام و به کار گرفت و چند غلام پست نیز برای بسته‌بندی مرسولات و جابه‌جائی کیسه‌های پستی و سایر امور استخدام نموده برای کلیه آن‌ها نیز لباس متحدالشکل تهیه نمود.

اقدام دیگر ریدر طی این مدت جمع‌آوری تدریجی تمبرهای باقری و از دور خارج کردن آن‌ها بود که هم زمان با آن شخصا و با کمک شخصی به نام مک‌لاکلان^۲ Mac Lachlan با استفاده از کلیشه‌های تمبرهای شیر و خورشیدی موجود که تغییراتی در آن‌ها داده بود تمبرهای جدیدی با رنگ و مشخصات متفاوت با تمبرهای باقری^۳ تهیه نموده بین پستخانه‌هایی که به تدریج دایر می‌نمود توزیع نمود. این تمبرها بعدها به "سری کاردی" معروف شد.^۴

کلیه اقدامات فوق را ریدر با کمک نیکلا سمینو و تحت نظر و همراهی امین الملک انجام می‌داد که به گفته خودش مردی دلسوز و آگاه و خوش فکر بود.^۵

۱ - مرآت البلدان و منتظم ناصری

۲ - مک‌لاکلان مقصدی چاپ تمبرها بود.

۳ - مک‌لاکلان در مصاحبه‌ای، به شرح کامل ماجرای چاپ تمبرهای کاردی پرداخته که در کتاب "پست ایران و تمبرهای ایران اثر شولر" به چاپ رسیده است.

۴ - شرح کامل مشخصات این سری و تمبرهای بعدی که توسط ریدر چاپ شده در کتاب تمبرهای کلاسیک رسمی و غیررسمی ایران داده شده است.

۵ - از نامه ریدر در مجله "لین زر زایتونگ"

مقررات و نظامنامه پستی

ریدر بعد از انجام این اقدامات که به صورت ضربتی و اولیه انجام شد، اقدامات اساسی خود را شروع کرد و برای اولین قدم مقررات و نظامنامه جدیدی برای پست ایران تهیه نمود که در ذیحجه سال ۱۲۹۲ ه‍.ق برابر با ۴ ژانویه ۱۸۷۶ در روزنامه ایران چاپ و به اطلاع عموم رسید. این نظامنامه به طور کلی مطابق با مقررات و ضوابط اتحادیه پستی در سه فصل و بیست و پنج ماده تهیه شده بود که متن کامل آن به شرح زیر است:

"اعلان چاپارخانه دولت علیه ایران که در تمام مملکت محروسه انشاءالله بقواعد جدید و در تحت قانون مفصله منتظم خواهد شد و محض اطلاع خاطر عامه قواعد عمده آن در ضمن سه فصل مذکور می‌شود:

فصل اول

- نمره ۱: بوسیله چاپار حمل خواهد شد نوشتجات و مکتوبات تحریری از هر قبیل که ملفوف پاکت باشد و همچنین نمونه مال‌التجاره نیز حمل می‌شود تا وزن پنجاه مثقال.
- نمره ۲: بواسطه چاپار حمل می‌شود نوشتجات باسمه از قبیل نقشه و روزنامه و کتاب و نمونه مال‌التجاره که در پاکت نباشد بلکه به قسمی با کاغذ سر آن را ببندند که از خارج دیده شود تا وزن صد مثقال
- نمره ۳: کرایه اشیاء مرقومه در وقت سپردن به اطاق چاپارخانه باید پیش داده شود که معادل وجه آن کرایه تمبر پست بر روی آن بسته یا پاکت چسبانیده شود.
- نمره ۴: عقد معین برای کرایه نوشتجات تحریری که در نمره (۱) ذکر شد در داخله مملکت به هر مسافتی که باشد سه مثقال و نیم وزن پنجشاهی دریافت می‌شود و پنجشاهی کرایه علاوه می‌شود بهر درجه که از وزن سه مثقال و نیم که عقد معین است زیاده شود. مثلاً اگر چهار مثقال بشود کرایه هفت گرفته می‌شود که ده شاهی باشد و از هفت مثقال هرگاه نیم مثقال اضافه شود کرایه ده مثقال و نیم مطالبه می‌شود. بهمین طریق تا وزن پنجاه مثقال.
- نمره ۵: کرایه نوشتجات باسمه و نمونه مال‌التجاره که در نمره (۲) ذکر شد از هر ده مثقال که عقد معین است یکصد دینار مطالبه خواهد شد و از این عقد اگر یک مثقال اضافه شود کرایه بیست مثقال مطالبه می‌شود. بهمین طریق تا وزن صد مثقال.
- نمره ۶: اگر نوشتجاتی در صندوق پست محلات یافت شود که تمبر بر روی آن نباشد و تمام کرایه آن را تمبر نجسباندن باشند در اطاق چاپارخانه ضبط می‌شود و فرستاده نخواهد شد.

نمره ۷: نوشتجاتی که بخواهند بطور حتم به صاحبانشان برسد باید مطالبه قبض از پستخانه نمایند و قیمت هر قبض پنجشاهی است و اگر این نوشتجاتی که بموجب قبض سپرده می شود مفقود و نرسد پستخانه مبلغ پنج تومان مجانا به صاحب آن نوشته خواهد داد.

نمره ۸: صاحب هر نوشته و امانت در صورتی که تردید از نرسیدن کاغذ و امانتی که قبض گرفته باشد می تواند بموجب ابراز قبض بتوسط پست معلوم نماید که امانت یا کاغذ او بی عیب به صاحبش رسیده یا نه. اجرت این تذکره تفحص پنج شاهی است. نمره ۹: نوشتجاتی که سر پاکتها واضح و معین نوشته شده باشد به صاحبانش می رسانند بدون آنکه حق علیحده مطالبه نمایند و در صورتی که عنوان پاکتها صریح نباشد در اطاق پست حبس خواهد ماند تا صاحبش بیاید بگیرد.

نمره ۱۰: تمبر به فرانسه عبارتست از مهرهای چاپ شده به شیر و خورشید که در وسط آن به خط هندسه و فرانسه عدد و قیمت آن معین است و برای علامت وصول کرایه نوشتجات یا امانات بر روی پاکت و بسته چسبانده می شود و محل فروش آن در اطاقهای پست دولت علیه و نزد بعضی از تجار و قیمت آن از این قرار است:

(تمبر سیاه یکشاهی)

(تمبر آبی صد دینار)

(تمبر قرمز یکعباسی)

(تمبر سبز دو عباسی)

فصل دوم

نمره ۱: بواسطه چاپار فوق العاده که به فرانسه (استافت) می گویند هر چیزی که کم و کیف ملفوف آن معلوم نباشد هر وقت بخواهند تا وزن پنج من تبریز فرستاده می شود و کرایه چنین حملی از قرار فرسنگی یکهزار و پانصد دینار است و این امانت و بسته را پس از سپردن به اطاق بدون تاخیر می فرستند و لدی الورود به صاحبش می رسانند.

نمره ۲: اگر چنین امانت که در نمره (۱) فصل ثانی ذکر شد بعلت ناامنی راه یا فوت چاپار در راه مفقود گردد پست خانه کرایه را پس می دهد و ده تومان هم به صیغه مجانی به فرستند امانت می دهد و ضامن از قصور قدر و قیمت جوف آن بسته نخواهد بود.

نمره ۳:

بواسطه چاپاران معمول دولتی امانات و بسته‌ها تا وزن دو من تبریز فرستاده می‌شود مشروط بر اینکه حجما از عرض و طول از دو وجب و قطر آن از یک وجب بیشتر نباشد. سر بسته را باید با نخ کتان محکم نموده مهر و لاک نمایند. طرز بستن و مهر کردن این نوع بسته‌ها در اطاق پست مجاناً به اشخاصی که نمی‌دانند تعلیم می‌شود و این امانات و بسته‌ها را اگر صاحبان آن قیمت مشخص نمایند دو فقره تنخواه از ایشان دریافت می‌شود یکی کرایه وزن معلوم و یکی به جهت ضمانت قیمت معین که در صورت فقدان و گم شدن آن پست خانه غرامت و تاوان آن را خواهد داد و اگر قیمت مشخص ننمایند همان کرایه وزن فقط دریافت می‌شود.

نمره ۴:

پس از تسلیم نمودن امانت به اطاقهای پست باید از مامور اطاق پست فهرست دریافت نمایند و ثبت آن مرسوله در کاغذ معین که بارنامه است باید به اطاق پست داده شود.

نمره ۵:

اخذ کرایه جمیع مرسولات بواسطه تمبر پست خواهد بود که باید بر روی پاکت یا امانت بچسبانند.

نمره ۶:

صورت قرار داد کرایه جمیع اشیاء و مرسولات نقداً یا جنسالی دو من تبریز در ذیل نوشته شده و جداگانه هم به طبع رسیده در هر یک از اطاقها محض اطلاع عموم خلق آن صفحه چسبانیده خواهد بود.

نمره ۷:

کرایه مرسولات اقلاً به مسافت شصت فرسخ محسوب و مطالبه می‌شود. عقد هر وزن از مقدار بسیار کم یعنی از نیم مثقال الی - من تبریز یکصد مثقال محسوب و کرایه صد مثقال دریافت می‌شود مثلاً از عقد معین که صد مثقال است یک مثقال علاوه شود کرایه دویست مثقال محسوب و مطالبه خواهد شد. چنانچه در وجوهات نقدیه عقد معین ۵ تومان است و کرایه ارسال این عقد پنجشاهی است و هر گاه یک قران بر این پنج تومان اضافه شود کرایه ده تومان گرفته می‌شود که ده شاهی باشد. بهمین طریق در اجناس هر مثقالی که بر یکصد مثقال علاوه بود کرایه دویست مثقال محسوب می‌شود و پس از ورود چنین امانت بلا تاامل بدون اینکه دیگر حقی به رسم انعام مطالبه شود به صاحبش تسلیم خواهد شد و صاحب امانت هم باید قبض رسید آن را امضاء کرده به فراش پست بدهد والا بدون قبض داده نخواهد شد.

نمره ۸:

پست خانه ملتزم است که چنین بسته‌ها و امانات که در نمره (۷) ذکر شد بهمان وزن و اندازه و مهری که تحویل گرفته است به صاحبش تسلیم نماید ولی از نقصان جوف آن بسته بهیچ وجه مسئول نخواهد بود زیرا که در وقت تحویل پست جوف امانات و بسته را ننموده‌اند و ممکن است که مثلاً فلان شخص از تهران به گیلان بنویسد تخم ابریشم فرستاده شد و پست هم به همان مهر و وزن برساند لیکن آن شخص فرستنده عوض تخم ابریشم تخم بزرگ فرستاده باشد حق درستکاری پست خانه اینست بهمان مهر وزن برساند تکلیف تفتیش از جوف آن امانت را ندارد مگر در صورتیکه بگویند و بنمایند و تحویل کنند و فهرست بگیرند.

نمره ۹:

تحویل گیرنده این امانت که پست اطلاع از جوف آن ندارد اگر تغییری در وضع مهر یا حجم آن ملاحظه کند حق دارد که از مامور پست حضوراً سر امانت را بگشاید و بهمان وزن تحویل بگیرد چنانچه کم و کسری در وزن مشهود گردد مامور پست خانه باید از عهده برآید و اگر چنانچه گیرنده امانت بدون دقت و ملاحظه امانت را از اطاق بیرون ببرد و بعد فسادی ملاحظه کند حق مؤاخذه ندارد، باید قبل از بیرون بردن از اطاق هر دقتی که لازم است بعمل آورد و بعد ببرد.

فصل ثالث

نمره ۱:

اگر راه مغشوش و نا امن شود یا بواسطه نزاع دولتی یا بواسطه عوارضی دیگر از قبیل دزد و غیره پست‌خانه اغتشاش راه را اعلان خواهد نمود که مردم تکلیف خود را در فرستادن امانات و نوشتجات بدانند و پس از این اعلان در صورتی که امانت یا نوشته سرقت یا مفقود شود پست خانه از ضمانت سرقت اشیاء مرسوله خارج و به هیچ وجه مسئول نخواهد بود.

نمره ۲:

عنوان پاکتها و نوشته‌ها در پست خانه محرمانه ضبط خواهد شد.

نمره ۳:

چاپارخانه‌های عرض راه مخصوص منزلگاه مسافری است که بوضع چاپاری عبور می‌نمایند.

نمره ۴:

تکلیف مسافری چاپاری و ضابط چاپارها در هر چاپارخانه بواسطه نسخه‌ای که فرستاده می‌شود معین و معلوم خواهد بود که آن قرار رفتار نمایند.

نمره ۵: منبعذ تذکره از بابت اسبها برای مسافرین چاپاری در اطاق پست داده می‌شود و کرایه اسب را هم باید پیش بدهند و تذکره دولتی بگیرند و حفظ تذکره برای مسافرین تا آخر منزل واجب است چنانچه از ضابط چاپارها شکایتی داشته باشند مسافرین در همان تذکره بنویسند که بعد از رسیدن تذکره مزبور به اطاق پست دارالخلافه ناصره از طرف رئیس کل مؤاخذه شدید خواهد شد.

نمره ۶: هرگاه در یکی از شهرها پست‌خانه مخصوصی بجهت رسانیدن نوشتجات مردم از این محله به محله دیگر برقرار و دایرکنند کرایه چنین نوشتجات و مراسلات تا سه مثقال نیم وزن یکصد دینار است و متجاوز از سه مثقال و نیم الی پنجاه مثقال دویست دینار است و اجرت رسانیدن روزنامهجات باسمه در محوطه شهر عددی یک شاهی است که یک تمبر سیاه بر او بچسبانند.

نمره ۷: در خصوص حمل امانات و نوشتجات به دول خارجه پس از اتمام معاهدات با دول متحابه همجوار قواعد فرستادن آنها نیز نوشته خواهد شد و اعلان می‌شود.

رئیس کل چاپارخانه‌های دولت علیه ایران
گوستاو ریدرر^۱

روزنامه ایران به دنبال این اعلان صورت جداگانه کرایه اشیاء و مرسولات نقدی یا جنسی را تا وزن ۲ من تبریز (۱۲۰۰ مثقال) بر حسب مسافت نیز به طور جداگانه طی سه فصل به شرح سر فصلهای زیر ذکر کرده:

۱- کرایه مرسولات وزین برای مسافت یک الی شصت فرسخ

۲- کرایه مرسولات وزین برای مسافت زیاده از شصت فرسخ

۳- قرار دریافت وجه ضمانت مرسولات قیمتی به هر مسافتی که بوده باشد از طهران محسوب می‌شود.^۲

که از ذکر ریز ارقام وزن به علت اطاله کلام صرفنظر می‌شود.

ایجاد سرویس های پستی خطوط داخلی

اقدام بعدی ریدرر ایجاد سرویس های پستی بین تهران و شهرستان ها بود. برای این کار ریدرر که از آغاز شروع فعالیت هایش مطالعه در وضع جغرافیائی و به خصوص خطوط ارتباطی و راه های چاباری ایران و درجه اهمیت هر کدام را آغاز کرده بود برای ایجاد سرویس پستی اولویت را بعد از خط نمایی تهران - شمیران، به خط تهران - تبریز - جلفا و در ادامه آن به خط تهران - رشت - انزلی داد که از نظر ارتباطی از اهمیت زیادتری برخوردار بودند و در مرحله بعد به خط فارس و بعد سایر ایالات که ذیلاً به شرح هر کدام می پردازیم:

۱ - سرویس پستی تهران - شمیران (پست ایالتی):

این خط چنان که گفتیم بیشتر نمایی بود و به علت در دسترس بودن امکانات و قابل کنترل بودن در ماه اوت سال ۱۸۷۵ میلادی یعنی اواخر تابستان سال ۱۲۹۲ هـ ق برقرار شد ولی به علت عدم آشنائی مردم و دیر دایر شدن، زیاد مورد استقبال واقع نشد به طوری که در سال بعد ریدرر مجبور شد مجدداً آن را با تغییراتی از نو راه بیندازد. ریدرر در نامه خود به مجله "لین زر زایتونگ" شرح جالبی از طرز کار این سرویس نوشته که در شرح نامه های وی به درج کامل آن خواهیم پرداخت.

۲ - سرویس پستی تهران - تبریز:

این خط که بایستی در ایجاد آن سهم موریس فن مونوارد^۱ را هم در نظر گرفت اولین خط ایجاد شده توسط ریدرر و همکارانش به ایالات می باشد. علت آن نیز اهمیتی بود که این خط از نظر ارتباط سیاسی و اقتصادی با روسیه و عثمانی و اروپا داشت.

۳ - سرویس پستی تهران - رشت:

این خط نیز به علت اهمیت ارتباطی با روسیه هم زمان با خط تهران - تبریز و به صورت برنامه چاباری مشترکی با آن افتتاح شد.

۴ - سرویس پستی تبریز - جلفا:

این خط نیز به سبب نیازی که به ارتباط با اروپا وجود داشت به همت ریدرر و مونوارد، هم زمان با دو خط قبلی آماده بهره برداری و کارش با آن ها شروع شد.

۱ - موریس فون مونوارد چندی بعد ایران را ترک کرد و میرزا تقی خان یوزباشی از تهران عازم تبریز شده و دنبال کار وی را گرفت به طوری که بعد از افتتاح این خط از وی نیز طبق مندرجات سالنامه پستی سال ۱۲۹۴ هـ ق به عنوان مباشر چاپارخانه های خط آذربایجان نام برده شده است.

در مورد افتتاح و برنامه حرکت پست در این چهار خط روزنامه ایران اعلامی منتشر و شروع به کار آن را به شرح زیر به اطلاع عموم رسانید:

"از هفدهم محرم سال ۱۲۹۳ شروع می شود به فرستادن چاپار از تهران به رشت و تبریز به قانون جدید و تاریخ و ساعات ورود و خروج پست از قرار زیر است:

همه هفته چاپار تهران در روزهای دوشنبه مقارن غروب از تهران حرکت کرده و دو ساعت به غروب روز سه شنبه وارد قزوین می شود. دو ساعت برای رفع احتیاجات و اخذ و توزیع مراسلات توقف نموده غروب آفتاب حرکت و ظهر روز چهارشنبه به زنجان می رسد. دو ساعت بعد از ظهر دوباره حرکت نموده و ظهر جمعه وارد تبریز می شود.

چاپار تبریز به تهران اول آفتاب روزهای شنبه حرکت نموده صبح دوشنبه وارد زنجان می شود و پس از دو ساعت عزیمت نموده دو ساعت قبل از آفتاب روز سه شنبه به قزوین وارد می گردد. اول آفتاب از قزوین حرکت و دو ساعت پیش از طلوع آفتاب روز چهارشنبه به طهران ورود می کند.

چاپار تبریز به جلفا دو ساعت از روز بر آمده روزهای جمعه رهسپار و دو ساعت از آفتاب گذشته شنبه وارد جلفا می شود.

چاپار جلفا ظهر چهارشنبه حرکت کرده ظهر پنجشنبه به تبریز می رسد. چاپار تهران و تبریز در صورتی که مراسلاتی برای رشت داشته باشند روز سه شنبه در قزوین تحویل می دهند و اول طلوع آفتاب روز چهارشنبه چاپار از قزوین به سوی رشت حرکت کرده دو ساعت پس از طلوع آفتاب روز چهارشنبه وارد رشت می شود. چاپار رشت یکشنبه حرکت کرده و دو ساعت بعد از ظهر دوشنبه به قزوین ورود می کند.

ادارات پستی همه روزه سه ساعت به غروب آفتاب تا یک ساعت به غروب مانده باز است و در روزهای ورود و خروج چاپار نیز سه ساعت قبل از وقت اداره مفتوح و آماده برای اخذ و تسلیم مراسلات خواهد بود.^۱

۵- سرویس پستی تهران - شمیران:

در سال ۱۲۹۳ ه. ق این سرویس مجدداً با نزدیک شدن تابستان، با تغییر در برنامه دایر شد و در این مورد خبری به شرح زیر در روزنامه ایران درج گردید:

"اعلان پست شمیران: از دهم ماه ژوئن ۱۸۷۶ مطابق ۷ جمادی الاول ۱۲۹۳ شروع می شود از دارالخلافه طهران الی بعضی دهات شمیران برده به صاحبانش برسانند و نوشتجات مردمی را که در شمیران منزل دارند به شهر آورده همانروز بتوسط فراشان چاپارخانه مبارکه به صاحبانش برسانند، سوای روزهای دوشنبه که تعطیل و این قانون از تاریخ فوق لغایت اواخر شهر شعبان (آخر شهریور ماه) برقرار خواهد بود. طرق حرکت این چاپار بدین قاعده و قانون است که همه روزه صبح از طهران بسمت سلطنت آباد و نیاوران حرکت می نماید و از آنجا معاودت به قلهک و زرگنده و تجریش می نماید. کرایه حمل نوشتجات از دارالخلافه به دهات مذکور از مقدار اندک الی ده مثقال یکصد دینار مطالبه می شود، علاوه بر ۱۰ مثقال الی یکصد مثقال دهشاهی گرفته می شود. امانات گرانها حمل نمی شود. وزن بسته امانات هم از یکصد و پنجاه مثقال نباید علاوه شود و از بابت این بسته جات قبض علیحده داده نمی شود.

محل فروش مهرهای نشان که روی پاکت بچسباندند عوض حمل نوشتجات منحصر است در شمیران به قلهک و تجریش، در قلهک دکان مشهدی حسن بقال و در تجریش به عهده فراش مخصوص است که مامور رسانیدن نوشتجات مردمی که در تجریش و جعفر آباد هستند می باشد. بعلاوه نزد چاپاری هم که همه روزه از شهر به شمیران و از شمیران به شهر می آید گذارده ایم که در وقت حاجت به مصرف برسانند.

نوشتجاتی که از ولایات بعیده به دارالخلافه ارسال می شود و مخاطبین آنها در شمیران رفته باشند برای کرایه حمل چنین نوشتجات و رسانیدن به صاحبانش پاکتی یکصد دینار مطالبه می شود.

اداره پستخانه مستدعی است هرگاه چاپار حامل نوشتجات یا فراشی که مامور شمیران است از قانونی که داده شده تخلف یا تجاوز نماید به رئیس اداره اظهار دارند.^۱

۶- سرویس پستی تهران - شیراز (خط فارس):

در اواخر سال ۱۲۹۳ هجری ریدر موفق شد خط پستی فارس را نیز راه اندازی کرده سرویسی نیز از شیراز به بوشهر ایجاد کند تا از آن طریق بتوان به پست خلیج فارس رسید و از طریق بمبئی با سایر نقاط جهان ارتباط برقرار کرد. درباره تاسیس این سرویس پستی در روزنامه ایران اعلان زیر چاپ شد:

"از وقتی که اداره پستخانه (چاپارخانه) ایران سپرده به جناب امین الملک وزیر رسائل خاصه شریفه و مدیر دارالشوراء کبری و مجلس تحقیق می باشد نظم این اداره نبیله به سر حد کمال و انتظام خطوط طرق خاصه خط راه آذربایجان که بوضع قانون جدید ابتدا شروع شد و ساعت ورود و خروج چاپارها و وصول و ایصال نوشتجات مردم عموماً طوری و به درجه ایست که قابل هر گونه تمجید و مثل چاپارخانه های فرنگستان منسق است و مطابق اعلان ذیل عنقریب پست خط راه فارس نیز از دارالخلافه باهره الی بندر بوشهر به وضع قانون جدید دایر می شود.

اعلان پستخانه مبارکه دولت علیه ایران در اواسط شهر ذیقعدۀ مطابق اوایل ماه دسامبر فرانسه از دارالخلافه تهران تا شیراز و بعد از دو سه هفته الی بوشهر مطابق شرح ذیل شروع به قانون و وضع پست می شود.

ایام هفته: هر روز پنجشنبه بعد از غروب آفتاب چاپار از دارالخلافه تهران حرکت می کند و در هر هفته صبح یکشنبه به اصفهان و هر صبح پنجشنبه وارد شیراز می شود. در قم و کاشان و اصفهان و شیراز پستخانه برقرار شد...^۱

تجهیز و نوسازی چاپارخانه ها

ریدر همراه با دایر نمودن سرویس های پستی در خطوط یاد شده به تعمیر و مرمت چاپارخانه های موجود، تغییر و تصحیح فاصله چاپارخانه ها و ایجاد چاپارخانه های جدید نیز می پرداخت به عنوان نمونه از ساختن چاپارخانه پاچنار می توان نام برد که خبر آن در روزنامه ایران درج شده است.^۲

تغییر و تصحیح نرخ پستی:

به دنبال تهیه و توزیع نظامنامه پستی که ذکر آن گذشت ریدر متوجه اشتباهی در محاسبه تبدیل اوزان شد و این در حالی بود که نرخ پستی و ترتیب ارسال مراسلات و امانات به صورت اصولی و مطابق با مقررات اتحادیه جهانی پست بایستی انجام می شد و چون این اشتباه باعث بروز اشکالات بعدی می گردید لذا طی اعلان زیر آن را تصحیح و به اطلاع عموم رسانید:

"اعلان: سابقاً در ذیل قواعد جدید پستخانه اعلان شده بود از کاغذی که به وزن سه مثقال و نیم است پنج شاهی کرایه دریافت می شود بتصور اینکه سه مثقال و نیم معادل

۱ - روزنامه ایران شماره ۳۰۲، هشتم ذیقعدۀ ۱۲۹۳ هـ ق

۲ - روزنامه ایران شماره ۲۸۵، بیست و نهم ربیع الثانی ۱۲۹۳ هـ ق

پانزده گرم فرنگی یا یک لت روسی است.

ثانیا به تحقیق رسید پانزده گرم فرنگی و یک لت روسی مطابق سه مثقال تمام است و در مراودات کتبی خارجه به جهت همین اختلاف اختلال پیدا شده بود. مطابق قاعده متداوله در سایر ممالک در داخله ایران هم به هر سه مثقال پنج شاهی اجرت حمل دریافت می شود و هر چه از سه مثقال بگذرد الی شش مثقال دو مساوی اجرت خواهد داد. لزوما برای اطلاع عامه اعلان شد.^۱

سفارش و تهیه تمبرهای با تصویر شاه

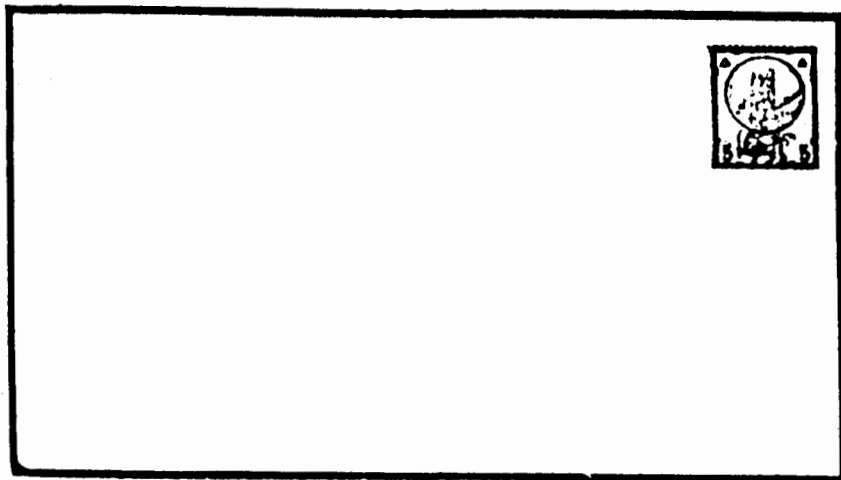
از کارهای دیگری که ریدر در طی مدت اقامت خود در ایران موفق به انجام آن شد سفارش تهیه تمبرهایی با تصویر ناصرالدین شاه بود که به مجرد رسیدن آن ها از اطیش ریدر تمبرهای شیر و خورشیدی موجود را که تا آن تاریخ چاپ کرده بود جمع آوری و از دور خارج نموده تمبرهای جدید را برای مصرف به پستخانه ها ارسال نمود. این سری بعدها به "ناصری چهار جور" معروف شد.

همراه با تهیه این تمبرها پاکت هایی نیز با تصویر شاه و به ارزش پنج شاهی تهیه شده بود که از همان تاریخ به همراه تمبرهای ناصری چهار جور برای مصرف به کلیه پستخانه ها فرستاده شد. خبر رواج این تمبر و پاکت در روزنامه ایران به دنبال درج خبر افتتاح سرویس پستی راه فارس به شرح زیر درج شده است.

"تمبر پست (یعنی مهر چاپارخانه) دولت علیه که سابق در دارالخلافه باسمه شده بود و قیمت آنها از یکشاهی و صد دینار الی یک عباسی و دو عباسی رواج بود از تاریخ پانزدهم شهر ذیقعه الحرام هزار و دویست و نود و سه مطابق ابتداء ماه دسامبر ۱۸۷۶ مسیحی بکلی از درجه اعتبار ساقط و باطل و عاطل است و قدر و قیمت ندارد زیرا که از ابتدای تاریخ مذکور در جمیع پستخانه های دولت علیه مهر جدید موشح به تمثال مهر مثال اعلیحضرت شاهنشاه کل ممالک ایران باسمه شده و بجای مهرهای قدیم بکار می رود و قیمت هر یک از این مهرها بدین موجب است:

تمبر بنفش رنگ	یکشاهی
تمبر سبز رنگ	دوشاهی (صد دینار)
تمبر قرمز رنگ	پنجشاهی
تمبر آبی رنگ	دهشاهی

در اواسط شهر ذیحجه هزار و دویست و نود و سه مطابق اوایل ماه ژانویه در جمیع پستخانه‌ها پاکتی که مهر پنجشاهی روی آن باسمه شده است بفروش می‌رسد از قرار دانه‌ای پنجشاهی و نیم کسانیکه یک دفعه طالب شوند اقلاً پنجاه پاکت بخرند از قرار پنجشاهی و ربع شاهی فروخته می‌شود که قیمت پاکت چهار عدد یکشاهی باشد.^۱
ذیقعه ۱۲۹۳

اولین پاکت چاپ شده با تمبر (پنج‌شاهی) ایران

ماخذ: کاتالوگ فرح‌بخش سال ۱۳۷۲ صفحه ۲۶

سرویس پست‌های خارجه:

قبل از این که ایران وارد اتحادیه جهانی پست بشود کلیه مراسلاتی که از ایران و از طریق روسیه به خارج فرستاده می‌شد ارسال آن در ایران تا مرز جلفا با تمبر ایرانی معتبر بود ولی از جلفا به بعد در خاک روسیه تا مقصد بایستی با یک تمبر هشت کوپکی روسی مجدداً دارای اعتبار گردد تا حمل و ارسال شود به همین جهت بود که در آن زمان در اغلب پستخانه‌ها تمبر روسی نیز وجود داشت و نامه‌هایی که مقصد آن‌ها خارج از کشور بود و بایستی از روسیه عبور می‌کرد می‌بایستی یک تمبر پنج‌شاهی ایرانی و یک تمبر هشت کوپک روسی به آن الصاق کرده و سپس به ارسال آن اقدام می‌کردند.

بعد از فعالیت‌هایی که ریدر به صورت مکاتبه با اتحادیه جهانی پست نمود بالاخره از تاریخ ۲۲ شعبان ۱۲۹۴ هـ برابر با اول سپتامبر ۱۸۷۷ میلادی (۱۰ شهریور ۱۲۵۶

شمسی) با ورود ایران به این اتحادیه روش الصاق تمبر اضافی روسی منسوخ شد و تمبر ایران برای ارسال نامه به کلیه نقاط جهان اعتبار یافت و در سال ۱۳۰۸ هـ ق دولت ایران به دنبال انعقاد یک قرارداد پستی و مبادله امانات با فرانسه و عثمانی روابط پستی با اروپا برقرار کرد.

عضویت ایران در اتحادیه جهانی پست:

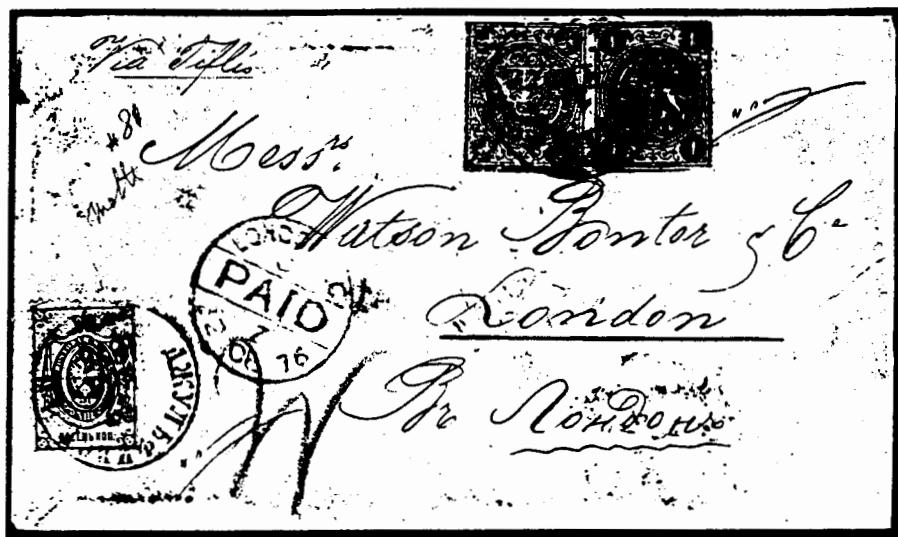
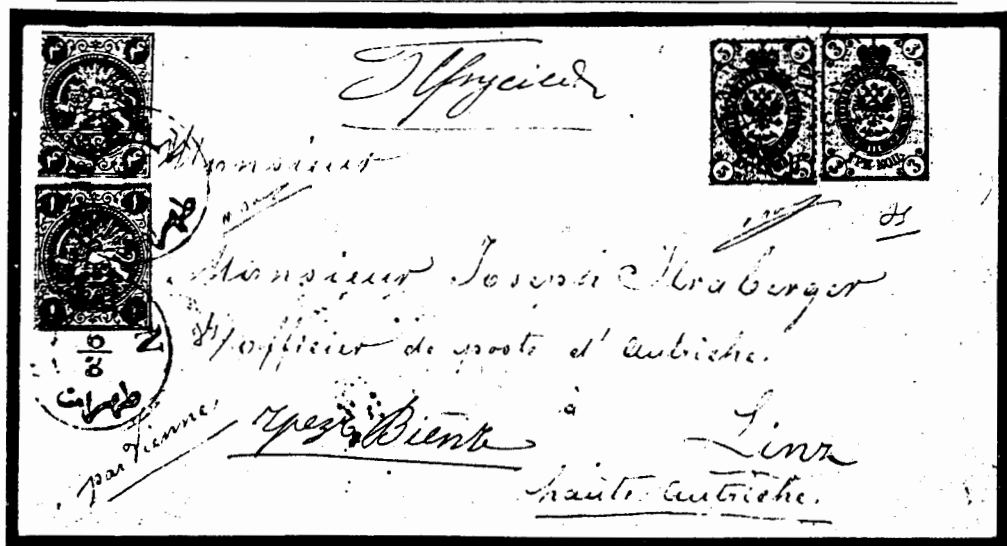
ریدر بعد از انجام اقداماتی که شرح آن گذشت برای عضویت ایران در اتحادیه جهانی پست شروع به مکاتبه با سازمان مزبور نمود که شرح این درخواست و خبر تمایل ایران به عضویت در اتحادیه پستی در تاریخ اول آوریل ۱۸۷۷ میلادی برابر با ۱۵ ربیع الاول ۱۲۹۴ هـ ق در نشریه اتحادیه جهانی پست منعکس شده است در شماره دیگری از همین نشریه به تاریخ اوت ۱۸۷۷ میلادی مجددا درخواست ایران همراه با درخواست کشور آرژانتین به صورت زیر نوشته شده:

"خوشبختانه در هر ماهی مطلع می شویم که دولتهای جدیدی به اتحادیه پستی عالم ابراز علاقه نموده درخواست عضویت می کنند درست در همان موقعی که دولت جمهوری آرژانتین داوطلب شرکت در اتحادیه گردید دولت ایران هم تمایل خود را به آن امر اعلان نمود."

علتی که باعث تعویق عضویت ایران در اتحادیه پستی می شد مخالفتی بود که روس ها با آن داشتند و در آن اشکال تراشی می کردند. ولی با وجود این مخالفت بالاخره ایران در تاریخ اول سپتامبر ۱۸۷۷ میلادی برابر با ۲۲ شعبان ۱۲۹۴ هـ ق (۱۰ شهریور ۱۲۵۶ هجری شمسی) به عضویت اتحادیه پستی قبول شد که خبر آن نیز ماه بعد در شماره اول اکتبر ۱۸۷۷ میلادی این نشریه به شرح زیر منعکس شد:

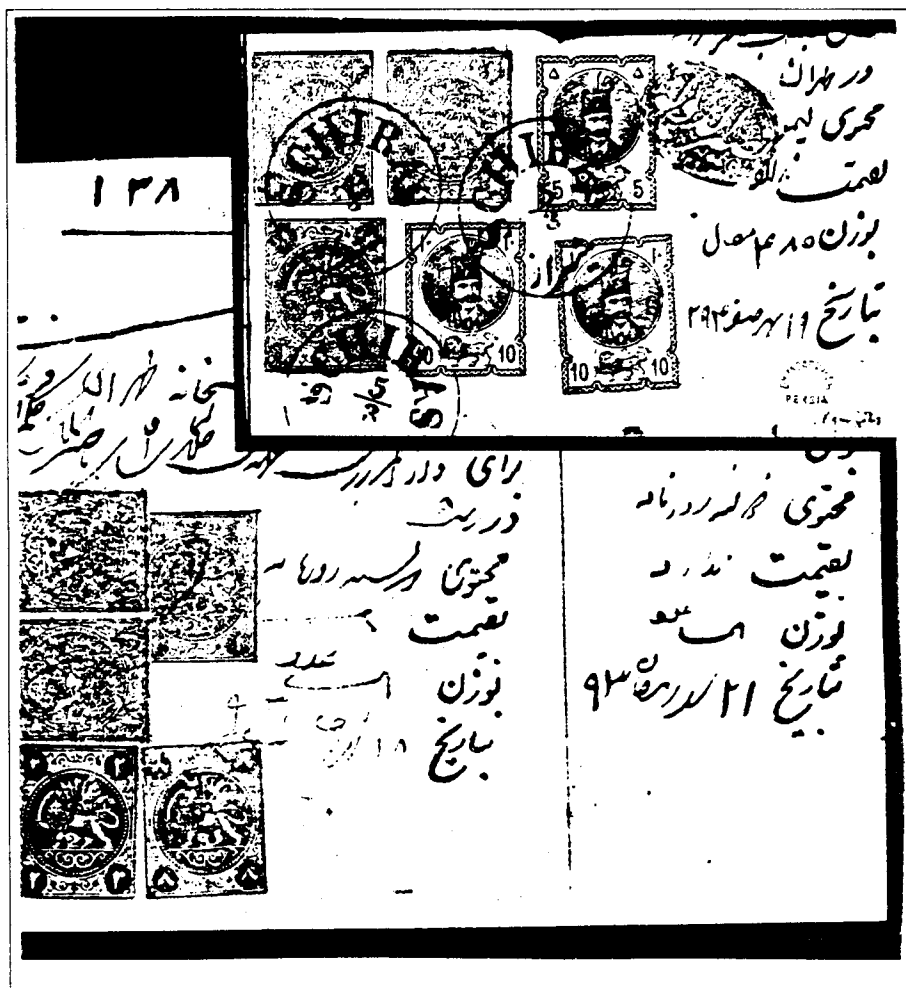
"در اول ژوئن امسال طی ماده اول پروتوکل قرارداد پاریس اگر چه دولت ایران هنوز رسماً به کنگره معرفی نشده است ولی حق دارد که در امضای قرار داد شرکت کند ولی لازم است که پیش از آوریل ۱۸۷۹ میلادی از راه دیپلماسی با دولت سوئیس مذاکرات لازم بعمل آورد."

و در شماره ای دیگر خبر رسمی الحاق قطعی ایران به اتحادیه پستی به شرح زیر درج گردیده است:

دو نمونه پاکت با تمبر کاردی و تمبر روسی

"موسیو شوالیه ریدرر داگسبرگ مستشار کل ایران در ۱۵ اوت ۱۸۷۹ (برابر با ۵ شعبان ۱۲۹۶ هـ) پس از تبادل نظر با دولت سوئیس کارهای راجع به معرفی ایران را خاتمه داد و در سلخ ماه مزبور (۱۱ رمضان ۱۲۹۶ هـ) به نمایندگی دولت متبوع خود نظامنامه پیوست به قرارداد را امضاء کرد و دولت ایران را به اتحادیه عمومی پستی دنیا ملحق نمود."^۱

تکه‌های دو نمونه از بارنامه امانات پستی

نامه‌های ریدر:

گوستاو ریدر در زمان اقامت خود در ایران فعالیت‌هایی را که در مورد تأسیس تشکیلات پستی نوین ایران انجام داده بود طی دو نامه برای مجله اطریشی "لین زر زایتونگ"^۱ و "نوی فرای"^۲ فرستاد که ترجمه قسمتی از این دو نامه بعدها در مجله اتحادیه پستی به چاپ رسید و ترجمه فارسی این نامه‌ها در سال ۱۳۱۲ شمسی توسط حسن علی برهان در مجله پست و تلگراف و تلفن تحت عنوان "تاریخچه پست ایران"^۳ منعکس شد. هم چنین در مقاله‌ای خبرگونه در روزنامه اختر چاپ استانبول شماره ۹ از این نامه‌ها یاد شده که ما نیز به درج آن‌ها می‌پردازیم:

نامه اول ریدر:

"مقدم و مهمتر از همه تهیه اونیفورم (لباس متحدالشکل) است برای غلام و موزعین پست که فقط با ایجاد آن اهالی مملکت را از وجود پست خبردار نموده‌اند. لباس رسمی مملکت ما (سبز و قرمز و ابلق زرد) در این مورد چندان لطفی نداشت ولی ترقیات و سایر وسایلی که برای تکمیل منظور اساسی انتخاب شده موجب امیدواری است بسعی و اهتمام همقطار فرنگی خود موفق شدم که بازو بند و مقدار قلیلی تمبر پست بقدری که احتیاجات معطل نماند فراهم کنم و با اینکه اسباب کار حسابی در دست ندارم کارم پیشرفت دارد ولی عمل بطلان تمبر با دست انجام می‌شود آن طوری هم که دلخواه است تمبر در دسترس و معرض فروش نماند. در ظرف یک ماه و نیم (شش هفته) عده قلیلی شاگرد ایرانی را بقدری که به تحریر و خواندن خط و آدرس فرانسه آشنا شوند برای تأسیس پست ایالتی مهیا کردم و این سرویس پستی از ۲۳ رجب سال ۱۲۹۳ (برابر با ۱۶ اوت ۱۸۷۵ میلادی) منظمًا بین تهران و شمیران (آنجائیکه سکنه پایتخت تابستانها در آنجا به سر می‌برند) برقرار گردید.

یکنفر زبده قاصد سواره ملبس به اونیفورم مذکور (بدون ابلق) با چکمه لابیچین و شیپور پستی (بوق اعلام) و اکمه خورجین که رویهم رفته هیکل برازنده خوبی پیدا کرده بود مرتبًا همه روزه از طلوع آفتاب ابتدا از دربار سلطنتی (مقصود ادارات دولتی مجتمعه در ارک است) و بعد از سه نقطه دیگر (مقصود سفارتخانه‌های روس و فرانسه و انگلیس

1 - Linzer Zeitung

2 - Neu Frai

۳ - مجله پست و تلگراف و تلفن شماره‌های ۶، ۷، ۱۰، ۱۱ مورخه ۱۳۱۲ د.ش

است که قبل از این تاریخ و یحتمل در همین زمان هم اولی در پامنار که هم اکنون یکی از دوائر سفارت روس است و دویمی در سرتخت خانه مرحوم نصیرالدوله و سومی در بازار محل فعلی باغ ایلچی بوده) مراسلات شمیران و سایر نقاط عرض مسیر خود را جمع نموده حرکت می کرد و بعد از وصول و دو ساعت توقف و استراحت ظهر از جعفرآباد که منزل من در آن جا بوده مراجعت می نمود در این مسیر نیز کلیه مراسلات طهران و سایر نقاطی که در سر راه داشت جمع کرده و مرسولات نقاط عرض راه را توزیع می نمود. تمبر پستی هم برای فروش همراه داشت مع هذا من در دهات معتبر تمبر فروشی و شعبه پستی که بوسیله کسبه انجام می گرفت دائر کرده ام در دو نقطه تمبر فروشی در داخله شهر هم دو عدد صندوق خوش ساخت وین را که هم کیسه خارجی داشت و مزین به علامت شیر و خورشید ایران بود نصب کرده بودم.

مراسلات شهر هم که بتوسط قاصد در آنروز در شمیران جمع شده بود همان روز توزیع می شد.

یکی از آن شاگردهای پستچی تازه مهیا شده به قصر سلطنتی مقر تابستانی شاه که در سلطنت آباد است مامور شد و نیز در اردوی نظامی مجاور آن هم که قریب ده هزار نفر صنوف مختلفه قشون در آن چادر زده اند امور پستی به یک نفر تلگرافچی ایرانی مقیم اردو واگذار شد.

بعد از ده روزه من ثابت و تعیین شد که از مساعی خود نتیجه گرفته ام و قاصدهائی که تربیت کرده ام حقیقتاً به تکالیف روزانه خود آشنا هستند و در خط مسیر خود اعم از آن که با یک نقطه سر و کار داشته باشند یا چند نقطه مرتباً و به قاعده و موزون در سر ساعت مقرر و ورود و حرکت خود را با صوت صور آسای شیپور پستی اعلام و اعلان می داشتند. انتظامات مقرر در قبول و توزیع مراسلات همیشه با اعمال دقیق مباشرین تطبیق می کرد و پیشرفت مطلوب حاصل بود بطوری که مختصر زحمتی هم برای من ایجاد نمی کرد.

با وجود آن که اجرت پست در حد اعلی که متاسفانه من آنرا به پنج شاهی (۲۵ ساتیم) محدود کرده بودم مقرر شده بود مراسلات پستی بیش از اندازه ای بود که من انتظار داشتم و موجب مزید خوشوقتی گردید که جامعه ایرانی از این اقدام و تاسیس بخوبی استقبال نموده بودند.

حصول نتایج مساعی من مرا به فکر توسعه عمل انداخته که بعد از خاتمه تابستان

سرویس منظم پستی به سرحدات روس و عثمانی یعنی جلفا و رشت و با یزید تاسیس نمایم و امیدوارم در ماه شوال اقدام شود.

در تابستان برای آنکه اعضای عالی رتبه نداشتم شخصا به کلیه امور تشکیلات خود که الزام تکمیل آن را داشتم مشغول بودم بخصوص زحمت تحصیل پول و مجاهده در آن امر نیز در تمام طول تابستان یک قسم کندی و بطئی جریان در کار بود و گرما از اوایل جمادی الاول تا اوایل رجب به قدری بد و مزاحم بود که هرگز افعال جدی از کسی سر نمی زد.

گرما در تهران یعنی در همان نقطه ای که هفته ای دو مرتبه باید برای سرکشی کارها در آنجا باشم بقدری بود که با کوره حدادی هیچ تفاوت نداشت. داخل اطاقها میزان الحراره به ۴۵ درجه سانتیگراد می رسید و معابر از آفتاب و حرارت منعکس از دیوارها حکم حمام بخار را داشت و مامورین خارجی که این ایام و لیالی مجبوراً عمر می گذرانند حقیقتاً ریاضت می کشند.

با اینکه منازل سکنه شمیران ۶۰۰۰ پا (۱۸۰۰ ذرع) بلکه بیشتر از سطح دریا ارتفاع دارد معهذاروزها کسی از منزل نمی تواند خارج شود و در داخل عمارت هم بقدر کافی و کامل روزنه و در و پنجره برای بادخوری فراهم نموده اند.

این احوال فصل که ناشی از خشکی هوا است موجب می شود که از جریان هوا باکی نداشته باشیم در صورتیکه در مملکت خودمان از جریان هوا مخفی می شدیم و اصلاً در اینجا هیچ تاثیری ندارد.

محل خواب من در وسط پنج درگاه است که در تمام مدت شب باز می ماند و جریان هوا به شکل چلیپا در آن میان دوام دارد ولی من برای آنکه از شر ساس خود را می پیچم درست استفاده از هوای جاری نمی کنم.

در این قبیل ارتفاعات ما فوق حرارتی که باید انتظار داشت روزها ۲۶ و شبها ۲۰ درجه رنومور (۳۲/۵ و ۲۵ درجه سانتیگراد) است در اواسط اوت پائیز می شود و مقدمه آن بادهای مخالف تند و پرزوری است که از صبح تا شام علی الاتصال میاید و خزان را اعلان و اجرا می کند.

صف اول ماههای بد گذشته، در چهار ماه آتیه (مقصود چهار ماه به آخر سال فرنگی

مانده است) امیدوارم در کمال عافیت و سلامت باشم.^۱

اصل این نامه در شماره دوم سال ۱۸۷۵ نشریه اتحادیه پستی به چاپ رسیده است که آقای حسنعلی برهان آن را ترجمه کرده است.
نامه دوم ریدر:

این نامه هشت ماه بعد از نامه اول نوشته شده که در مجله "نوای فرای" نیز به چاپ رسیده و نشریه اتحادیه پستی نیز در طی دو شماره نهم و سیزدهم سال ۱۸۷۶ میلادی آن را منعکس کرده است. آقای حسن علی برهان نیز ترجمه آن را در ضمن مقاله تاریخچه پست ایران در شماره ۱۰ و ۱۱ مجله پست و تلگراف و تلفن سال ۱۳۱۲ شمسی درج کرده است:

"بالاخره وعده خود را بعد از مدت مدیدی وفا نموده و فی الحال اطلاع میدهم که: ایران دارای پست شده است. و امید است که در مدت اقامت خود در ایران سر و صورت و انتظاماتی به آن بدهم.

تجربه کرده‌ام که صرف جد و جهد در این منظور و مقاومت با مشکلات بزرگ علاوه بر حصول نتیجه موجب خوشوقتی است و بحمدالله تاکنون نقصانی هم در کار نبوده و از این حسن تصادف مشعوف هستم.

در یادداشت تابستان خود می‌خوانستم بگویم که در صدد تهیه تمبری هستم که در خود تهران فراهم شده و کاملاً محلی و ولایتی است و با دست ساخته می‌شود و مجبور هستم ابتدا آنها را با قیچی بریده سواکنم و بعد اطراف آنرا با قلم تراش نقطه چین نمایم و توفیق این اختراع را که یکی از لوازم کار است و در ایران به زحمت تهیه می‌شود پیدا کردم ولی در تمام مدت تابستان به انجام این قضیه مشغول و از رسیدگی‌های لازمی که باعث ترقی در سرویس و ازدیاد عایدات پستی بود محروم ماندم. از این جهت در آخر شوال (نوامبر) فقط مبلغ خیلی معادل هشت هزار فرانک توانستم برای اجرای پروژه خود ذخیره نمایم و با این وجه ناقابل توکل به خدا کرده و در شهرهای شمال غربی ایران پست تاسیس نمودم و نایب خود را که اروپائی بود به تبریز که یکی از بلاد معتبر تجارتي مملکت شاهنشاهی ایران است مامور کردم. در محرم ۱۲۹۴ یک سرویس مرتب هفتگی بین تبریز و تهران برقرار بلکه بر سر حد جلفا و انزلی که مجاور خاک و آب روسیه است

۱ - ترجمه نامه اول ریدر توسط حسن علی برهان از مجله پست و تلگراف و تلفن شماره ۶ و ۷ سال ۱۳۱۲ ه. ش. به نقل از کتاب تاریخ پست و تلگراف و تلفن

امتداد دادم و تاکنون شش پست مرتب در این دو خط ایاب و ذهاب نموده است. مسافت بین تهران و تبریز ۹۴ فرسخ است و سه نفر غلام حامل پست هر کدام به نوبه از دو نقطه مهمی که بین راه و دفاتر پستی در آنها تاسیس شده و در مدت هشتاد ساعت پست را به مقصد رسانیده‌اند و سعی فوق العاده هم بخرج نداده از روی رضا و رغبت در مقابل دو فلورین (۶/۵ قران) در هر سفری این خدمت را انجام داده‌اند و نیز جامعه ملت هم از این احداث حسن استقبال نموده و روز بروز اعتماد و توسل مردم به آن بیشتر شده است. هر روز تعداد مراسلات هر پستی بیشتر از سابق و این ترقی باعث ارسال مرسول تجارتي و ایجاد رابطه و استخبارات بزرگ و کوچک گردیده. آخرین پستی که حرکت کرد ترکبند چهار راس اسبهای غلام و شاگرد چاپار که با سگک و قزنقلی به پشت زینها محکم بسته شده بود مملو از مکتوب و امانات بوده و این حال در طول راه باعث ناراحتی غلام و شاگرد چاپار و مالها و تاخیر وصول پست به مقصد شد و در دفعات آتی حتما یک راس اسب مخصوص برای حمل محمولات باید معین شود.

برای مبادله وجه رایج بین تهران و تبریز با تجارتخانه زیگلر و شرکاء یک قسم سرویس ماندا پست داد و ستد در این دو شهر قرار گذاشته و باین نحو مبادلات بین تجار ایران را تامین کرده‌ام و این اقدام سرمشق و تشویق احداث مبادله و عمل مشابهی برای سایر خطوط خواهد بود و انشاءالله پستها از این به بعد از شر دزد و قاچاق ایمن خواهد ماند و ایران در آینده دارای پست کامل و جامعی می‌شود.

یک مطلب مهمی که تاکنون خیال مرا آسوده نکرده انتظاری است که مردم از سالم رسیدن مرسولات خود به مقصد و تضمین آنها دارند در صورتیکه ما بموجب مقررات و نظامات اطمینان لازم را به فرستندگان اشیاء قیمتی گوشزد نموده‌ایم و رسماً دولت آن را اعلان نموده است و خود اینجانب هم کمتر از اتفاقات سوء هراس داشته بلکه بیشتر مطمئنم که سوء اتفاقی رخ نخواهد داد و تضمینی که دولت به مردم داده محققاً موثر شده ولی بین بومی‌ها و اهل مملکت بعضی اشخاص هستند که قضیه به نظرشان خیلی عجیب آمده و رسمیت پستی که محمولات آنها را سالم به مقصد برساند در نظرشان چیز تازه‌ای است تا اندازه‌ای هم حق دارند زیرا تاکنون بوسائط و وسایلی که اینطور امتحان داده باشد مربوط نبوده‌اند.

قصد دارم روابط پستی با اروپا ایجاد کنم و امید موفقیت هم دارم و دولتی روس و عثمانی هم در صدد عقد قرارداد پستی با ایران برآمده‌اند و منتظرم که روزی متن

قراردادها را مسوده نمایم.

فعلا مراسلات خارجه که از طریق جلفا ارسال می شود در ایران با تمبر ایران و در روسیه با تمبر روسیه تمبر خورده و به اروپا می رود و قطعا می دانم که سریعترین راه و وسیله در این منظور انتخاب شده و امیدوارم که بعدها اشکالاتی که راجع به مراسلات صادره اروپا به ایران در خاک روسیه می شد رفع نمایم و بالاخره بهبودی و پیشرفت دیگری را انتظار دارم آن اصراری است که از جانب اروپا در ارسال جراید به ایران می شود و اتفاقا در خاک روسیه حین عبور و ترانزیت از آن مملکت اتصالا مورد سانسور و اشکال می شود و در نتیجه ماهی یک دفعه بیشتر جراید اروپا به تهران نمی آید از این جهت اخبار وطن دیر به من می رسد خیال دارم به سمت طرق جنوبی و بغداد عطف عنان نمایم اگر طاعون و مسائل صحتی این شهر کثیف مانع نشود.

کار پرزحمت دیگری را که دارم به پایان می رسانم تحملی است که در انتظار تصرف مدیریت چاپارخانه در دست دارم که یکی از خوانین آنرا قبضه و تیول نموده و انتفاع از آن می برد. این یک قسم بهره برداری و تیول است که وجهی به دولت می دهند و آن موسسه را با مقاطعه به امانت می گیرند و با اینکه به مبالغ غیر متنابهی مقاطعه کرده اند و درباره آنها مرحمت شده با مردم به ظلم و ستم معامله می نمایند و در عین اینکه به حمایت و التفات دولت کیسه خود را پر و آتیه را تامین می کنند همیشه در ابقاء به این مقام تلاش دارند و روز به روز فکر بیشتر از پیش هستند اما حالا که در سال جدید ایران وارد شده ایم اداره را از چنگال او خارج و فایده و دخلی که در خط شمال غرب برای خود خیال می کرد هدر و بالاخره به مقصود خود که خلع او از مقام چاپارچی باشی گری بود موفق شدم. مسرووم که در تمام این موارد از جانب وزیر خود امین الملک که از رجال باکفایت و صحیح مملکت است تقویت شده ام و این مرد نجیب و خوش فطرت قلبا باتمام تشکیلات جدید و تجدیدی که در امور پست تهیه شده همراهی دارد مخصوصا که وزیر رسائل خاصه شاه و از طرف اعلیحضرت هم مورد لطف و عنایت و توجه است.^۱

خبر روزنامه اختر:

روزنامه اختر چاپ استانبول در شماره نهم مورخه ۲۸ ذیحجه ۱۲۹۲ هـ ق (برابر با ۲۵ ژانویه سال ۱۸۷۶ میلادی) نیز ضمن درج خبری راجع به وضع پست جدید در ایران از

۱ - ترجمه نامه دوم ریدر توسط حسن علی برهان از مجله پست و تلگراف و تلفن شماره ۱۰ و ۱۱ سال

۱۳۱۲ هـ. ش به نقل از کتاب تاریخ پست و تلگراف و تلفن. حسین پژمان صفحه ۲۵۲ تا ۲۵۶

نامه اول ریدر نیز به شرح زیر یاد کرده است:

"لینچر چایتونغ" نام گازت اطریشی در خصوص پوستخانه‌های ایران تفصیلات ذیل را نوشته است:

ده سال است در ممالک ایران خدمت پوست [پست] در حالی بود که برای احتیاجات اهالی کافی نبود. پیش از این چاپارهای سفارت که هر هشت روز یک دفعه می‌رفتند کاغذهای اهالی را می‌بردند و می‌آوردند. اکنون در ممالک ایرانیه پوستخانه‌ها موجود است، مامورین لباس مخصوص دارند و ستره آنها سبز و پاتولون قرمز است و کلاهشان پر زردی دارند.

چاپارهای پوست که هر روز از تهران حرکت می‌کنند همراهشان پول پوست [منظور تمبر پست است] دارند که در دهات و خانه‌ها می‌فروشند. ساختن پول مزبور خیلی مشکل بود چون که آلات لازمه برای اعمال آنها حاضر نبود.

در ظرف یک ماه و نیم مامورین که استخدام شده‌اند آدرس کاغذهائی را که به زبان فرانسه است می‌توانند.

اکنون در ممالک ایران ده مکتب موجود است که اینها تنها اداره پست را یاد می‌گیرند. در خود تهران دو پوست موجود است که کاغذهائی که پوست می‌آورد در همان روز توزیع می‌شود.

یکی از مامورین تلگراف به اداره پوست تعیین شده است. اداره پست خیلی با نظم است و رسیدن و رفتن چاپارها بواسطه شیپور (بوری) اعلان می‌شود.^۱

روزنامه اختر یک ماه بعد در بیست و سوم محرم ۱۲۹۳ خبری در مورد پست جدید ایران و شرحی درباره نظامنامه پستخانه و تعرفه‌های جدید نوشته به دنبال آن به درج کامل نظامنامه مورخه ذیحجه ۱۲۹۲ مندرج در شماره ۲۷۳ روزنامه ایران پرداخته است: "پیش‌تر شرحی در خصوص پوست و نظامات پوست در ایران در ضمن نسخه‌های اختر درج کرده بودیم. این روزها نظامنامه پوست‌خانه و تعرفه نقود و اوراق و امانات و غیره و بعض متفرعات آن در ضمن گازت ایران دیده شده و عین نظامنامه را که در ضمن سه فصل نوشته شده است در اینجا درج می‌کنیم چون به جهت اکثر تجار ایران لازم می‌شود و برای عموم هم آگاهی از مدلولات آن نامناسب نبود تفصیل را درج نمودیم."^۲

۱ - روزنامه اختر شماره ۹ بیست و هشتم ذیحجه ۱۲۹۲ ه‍.ق

۲ - روزنامه اختر شماره ۲۵ بیست و سوم محرم ۱۲۹۳ ه‍.ق

روزنامه سپس به شرح کامل نظامنامه مربوطه پرداخته آن را طی شماره‌های ۲۵ تا ۲۸ منعکس کرده است.

ریاست ریدر بر پستخانه:

فعالیت ریدر در ایران به قدری چشمگیر بود و مورد استقبال مردم و رجال قرار گرفت که در اواخر سال ۱۲۹۲ ه‍.ق ریاست کل چاپخانه‌ها به وی داده شد^۱ و در اواخر سال ۱۲۹۳ ه‍.ق نیز شاه با درخواست امین الملک موافقت کرده ریاست کل پستخانه‌های ایران را به وی داد.^۲ ریدر در تاریخ هفتم ربیع الثانی طی اعلانی نرخ کرایه اسب و چار و شاگرد چار را از پستخانه‌ها و چاپخانه‌ها به شرح زیر تغییر داد:

"اعلان پستخانه: اداره پست دولت علیه ایران به نسخ قرار معمول سابق از تاریخ هفتم شهر ربیع الثانی قرار می‌دهد از عابرین و کسانی که به چاپاری عبور می‌کنند از بابت کرایه اسب چار و شاگرد چار فرسخی صد و پنجاه دینار مایخود دارند."^۳

ولی عمر ریاست گوستاو ریدر بر پستخانه‌های ایران کوتاه بود و اقدامات اصلاحی وی بعد از تهیه و شروع مصرف تمبرهای ناصری چهارچور و ایجاد خط پستی فارس متوقف گردید و به علتی نامعلوم از ایران رفت، شاید برای مرخصی کوتاه مدت که در ضمن آن اقداماتی جهت عضویت ایران در اتحادیه پستی به عمل آورد. در هر صورت ریدر قبل از سفر ضمن اعلام خبری که در روزنامه ایران درج شد موسیو نیکلا سمینو را به عنوان قائم مقام خود انتخاب و با محول کردن کلیه مسؤولیت‌ها به وی عازم اطریش شد. روزنامه ایران در این زمینه می‌نویسد:

"اعلان: رئیس کل پستخانه‌های ممالک محروسه ایران مسیو ریدر به عموم ساکنین و اهالی دولت علیه اعلام می‌دارد که از امروز به بعد مسیو نیکلا سمینو داخل در این اداره شده به سمت "سودیرکتوری" نیابت کل و منشی‌گری اول منصوب و برقرار شد و تمامی کارها و امورات متعلق به این اداره در عهده کفایت مشارالیه است. هر کس هرگونه مطلبی

۱ - روزنامه ایران شماره ۲۷۳ مورخه ذیحجه ۱۲۹۲ که در انتهای اعلان چاپخانه نوشته شده: "رئیس کل چاپخانه‌های دولت علیه ایران گوستاو ریدر ۶ ذیحجه ۱۲۹۲ ه‍.ق"

۲ - سالنامه سال ۱۲۹۳ که ضمیمه انتهای جلد اول مرآت البلدان است از ریدر به عنوان رئیس پستخانه نام برده و در سالنامه ۱۲۹۴ که ضمیمه جلد دوم مرآت البلدان است از او به عنوان ریاست کل پستخانه‌های ممالک محروسه یاد کرده است.

۳ - روزنامه ایران شماره ۳۱۹ شانزدهم ربیع الثانی ۱۲۹۴ ه‍.ق

که تعلق به این اداره داشته باشد بخواهد اظهار نماید باید به مشارالیه خطاب کرده جواب را نیز از ایشان بخواهد. بتاريخ شهر رجب ۱۲۹۴^۱ در مورد علت رفتن او از ایران و زمان دقیق آن مدرک مکتوبی در دست نیست. عده‌ای علت را باز هم در تغییر رای شاه و برکنار کردن وی می‌دانند ولی تقاضای شخصی برای مرخصی ظاهراً صحیح‌تر به نظر می‌رسد.

تشکیلات پست در دوره ریدرر:

در این تاریخ وضع تشکیلات پست طبق مندرجات سالنامه ضمیمه انتهای جلد دوم مرآت البلدان به شرح زیر بود:

"چاپارخانه کل ممالک محروسه و ضرابخانه جدید البنای فرنگی به ریاست جناب امین الملک وزیر رسائل همایون.

جناب میرزا رحیم نایب جناب امین الملک

اجزاء اداره پستخانه کل ممالک محروسه:

موسیو ریدرر رئیس کل اداره پستخانه‌های ممالک محروسه

موسیو نیکلاسمینو نایب اول و مختار کل اداره

آقا میرزا محمدعلی قاجار منشی مباشر

محمد میرزا تحویل دار

میرزا محمدعلی سرهنگ رئیس اطاق پستخانه دارالخلافه

سایر اجزاء و اطاق ۲۵ نفر"^۲

در این تاریخ در هر خط پستی پستخانه‌ها دارای یک رئیس پست و از یک تا چند فراش پست بود و آمار پستخانه‌های موجود نیز به شرح زیر بود:

در تهران ۷ دفتر پست در محلات مختلف شامل: محله خیابان، محله سرچشمه محله چالمیدان، محله سرتخت، محله سنگلج، دروازه قزوین و بالاخره حضرت عبدالعظیم.

پستخانه‌های اصلی در مسیر خطوط پستی نیز شامل ۳۲ پستخانه به شرح زیر بود:

تبریز - جلفای ارس - میانج - اردبیل - دیلمان (بعدها سلماس) - مراغه - خوی - ارومیه - زنجان - قزوین - رشت - قم - سلطان آباد - شیراز (از شیراز به بوشهر و یزد ۶ قاصد مسؤول مبادلات پستی بودند) - آباده شیراز - اصفهان - کاشان - کرمان - یزد - استرآباد (بعدها

۱ - روزنامه ایران شماره ۳۲۹ رجب ۱۲۹۴ ه‍.ق - منتظم ناصری و مرآت البلدان وقایع سال ۱۲۹۴ ه‍.ق

۲ - سالنامه ضمیمه جلد دوم مرآت البلدان

گرگان) - ساری - همدان - سنندج - کرمانشاهان - خاقین - خراسان (ارض اقدس) سبزوار - شاهرود - سمنان - بروجرد - دولت آباد ملایر - جلفای اصفهان^۱

این پستخانه‌ها در هفت خط پستی قرار داشت که به تدریج تا اواخر سال ۱۲۹۵ ه‍.ق ساخته و راه‌اندازی شده بود این هفت خط عبارت بود از:

۱ - خط آذربایجان و رشت (از این مسیر هفته‌ای دو بار برنامه پستی ایران را به اروپا وصل می‌کرد)

۲ - خط فارس (این خط از طریق بوشهر هفته‌ای یک بار با پست خلیج فارس به هندوستان مربوط می‌شد)

۳ - خط یزد و فارس (با برنامه پستی یک بار در هفته)

۴ - خط خاقین (با برنامه پستی یک بار در هفته)

۵ - خط خراسان (با برنامه پستی یک بار در هفته)

۶ - خط مازندران و غیره (با برنامه پستی یک بار در هفته)

۷ - خط کردستان (با برنامه پستی یک بار در هفته)

۲ - پست در زمان تصدی اشتال Alexander Stahl (۱۲۹۵ تا ۱۲۹۷ ه‍.ق):

زمان استعفاء یا برکناری ریدر از مسئولیت پست به درستی مشخص نیست زیرا در حالی که مدتی پس از رفتن وی از ایران رؤسای جدید برای پست ایران تعیین شدند، ولی در سال ۱۲۹۶ ه‍.ق به نمایندگی از طرف دولت ایران ورقه عضویت ایران در اتحادیه پستی را امضاء کرده است. در هر صورت بعد از رفتن ریدر از ایران مسئولیت اداره چاپارخانه و پست با قائم مقام او یعنی نیکلا سمینو و برای مدت کوتاهی نیز به دنبال تشویقی که شاه از میرزا محمد علی ناظم به عمل آورد،^۲ امین الملک وی را به عنوان مستشار و رئیس پست تهران قرار داد ولی به علت عدم توانائی اداره امور و هرج و مرج تدریجی که در حال رسوخ در پست بود شخصی روسی الاصل به نام اشتال را به ریاست کل تشکیلات پست انتخاب کرد.^۳ امین الملک با این کار می‌خواست ضمن سپردن کارها به دست شخصی که به نظر می‌آمد آگاه و دلسوز و مدیر باشد، دل روس‌ها را نیز به دست آورد که از مخالفت خود با عضویت ایران در اتحادیه جهانی پست دست بردارند.

۱ - سالنامه ضمیمه جلد سوم مرآت البلدان مربوط به سال ۱۲۹۵ ه‍.ق

۲ - روزنامه ایران شماره ۳۳۷ هشتم ذی‌قعدة ۱۲۹۴ ه‍.ق

۳ - سالنامه پستی ضمیمه جلد سوم مرآت البلدان مربوط به سال ۱۲۹۵ ه‍.ق

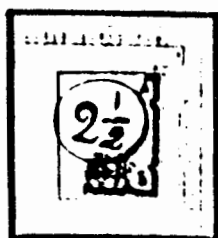
الکساندر اشتال بعد از چندی که به اداره امور پست وارد شد مسیو سمینو را با دادن پستی جدید (دفتردار و منشی مکاتبات خارجه) از معاونت برکنار کرده به جای وی مسیو آندریاس F. C. Andreas رئیس پستخانه‌های رشت را به تهران احضار و به عنوان نایب اول وی را معاون خود نمود هم چنین برادر خود نیکلا اشتال Nicolas Stahl را نیز به عنوان رئیس پست راه آذربایجان انتخاب و به آن ایالت فرستاد و در ادامه اقدامات ریدرر به مرتب کردن تدریجی سایر راه‌های پستی و برقراری آن‌ها پرداخت.

وضع تمبر پست:

در زمان اشتال به علت تمام شدن تمبرهای موجود صورت شاه (ناصری چهارجور چاپ اطریش) و نرسیدن تمبرهای سفارش داده شده جدید (که بعد از آمدن و استفاده به ناصری دور الوان با تصویر ناصرالدین شاه معروف شد) اشتال مجدداً از کلیشه‌های تمبرهای شیر و خورشیدی که هنوز در انبار پست بود و معدوم نشده بود استفاده کرده بعد از روتوش کلیشه‌ها و دادن تغییراتی در آن‌ها، مجدداً اقدام به چاپ تمبرهای شیر و خورشیدی جدید با رنگ‌ها و قیمت‌های جدید نمود.^۱

علاوه بر این، ابتکار دیگری که اشتال در تهران و برادرش در تبریز در استفاده از تمبر به عمل آوردند یکی مصرف تمبرهای نصفه ناصری (نصفه پنج‌شاهی به جای دو و نیم شاهی) بود که این کار به علت بودن تمبرهای پنج‌شاهی و اتمام تمبرهای دو‌شاهی انجام شد که در پست این کار بی سابقه بود. بعدها این برنامه تا چند وقت حتی بعد از رسیدن تمبرهای ناصری دور الوان و سری‌های بعدی نیز ادامه داشت. اقدام دیگر اشتال بریدن تمبرهای ناصری پنج‌شاهی که به صورت پاکت تهیه شده بود و استفاده مجدد از آن‌ها به عنوان تمبر پنج‌شاهی بر روی نامه‌ها بود که این اقدام نیز به علت عدم استقبالی بود که از پاکت‌های پنج‌شاهی شده بود و مقدار زیادی از آن‌ها در انبار پست باقی و بدون مصرف مانده بود.

۱- در مورد تمبرهای شیر و خورشیدی زمان تصدی اشتال در کتاب تمبرهای کلاسیک و غیرکلاسیک ایران توضیح کافی داده شده است.

دو نمونه تمبرهای نیمه مصرف شده پنج شاهی (به ارزش ۲/۵ شاهی)

ماخذ: کاتالوک فرح بخش ۱۳۷۲

گسترش پستخانه‌ها:

در فاصله زمانی تصدی اشتال بر امور پستی (از اواسط سال ۱۲۹۵ ه‍.ق تا اواخر سال ۱۲۹۷ ه‍.ق) بیشتر تغییرات راه‌های پستی و پستخانه‌ها در جهت گسترش پستخانه‌ها و به شرح زیر بود:

تعداد چاپارخانه‌هایی که تبدیل به پستخانه شده بود یازده عدد بود یعنی از ۳۲ پستخانه موجود در سال ۱۲۹۵ به ۴۳ پستخانه در سال ۱۲۹۶ ه‍.ق رسید.
این یازده پستخانه عبارت بودند از:

- در خط آذربایجان پستخانه ساوجبلاغ مکری (مهاباد فعلی) در ادامه خط تبریز به ارومیه، هم چنین پستخانه انزلی در ادامه خط گیلان از رشت به انزلی
- در خط فارس پستخانه گلپایگان و بندر بوشهر
- در خط کرمان پستخانه نائین
- در خط خاقین پستخانه نوبران، تویسرکان و کنگاور
- در خط کردستان پستخانه‌های نهاوند و بیجار گروس
- در خط خراسان پست خانه دامغان

شرح کامل این تغییرات در سالنامه پستی ایران که مربوط به آخر سال ۱۲۹۶ ه‍.ق است همراه با وضع تشکیلات موجود پست منعکس شده است.^۱

۱ - سالنامه پستی ضمیمه جلد چهارم مرآت البلدان مربوط به سال ۱۲۹۶ ه‍.ق

در سال ۱۲۹۷ ه‍.ق نیز ۵ پستخانه دیگر احداث و به جمع پستخانه‌های موجود اضافه شد و تعداد کل آن‌ها را به ۴۸ عدد رسانید. این ۵ پستخانه عبارت بودند از:

- در خط فارس پستخانه کازرون

- در خط کرمان پستخانه رفسنجان

- در خط خراسان پستخانه‌های نیشابور و بسطام

- در خط مازندران پستخانه بار فروش

شرح کامل این توسعه تشکیلات و تغییرات انجام شده در سالنامه سال ۱۲۹۷ ه‍.ق منعکس شده است.^۱

خصوصیات اشتال:

در مورد طرز کار اشتال دو نظریه متفاوت اظهار شده، عباس اقبال در کتاب تاریخ تمدن درباره وی اظهار نظر مثبت کرده و می‌نویسد:

"او مرد فاضل و دقیقی بود و در مدت اقامت خود در ایران تحقیقات علمی نفیسی راجع به معادن و اوضاع جغرافیائی شمال و جنوب شرقی این کشور کرد و مقالات و نقشه‌های ذی‌قیمتی در باب این موضوع از خود منتشر ساخت."^۲

در حالی که حسین پڑمان در کتاب تاریخ پست و تلگراف درباره وی اظهار نظر منفی نموده می‌نویسد:

"اشتال بر خلاف سلف خود (ریدر) مردی آشفته رای و بی اطلاع بود که اوقات خویش را به نقشه‌برداری از جاده‌ها صرف می‌کرد و نخستین نقشه تهران به دست او ترسیم شد. مشارالیه مسیو آندریاس رئیس پست رشت را به تهران دعوت نمود و معاونت خویش را به او محول داشت تا شخصا فرصت کافی یافته و به نقشه‌برداری مشغول گردد."^۳

ولی به طور کلی چنین استنباط می‌شود که اشتال در کار اصلی خود که در زمینه تحقیقات جغرافیائی بود بسیار آگاه بود ولی در زمینه پست اطلاع کافی از کیفیت کارها نداشته که مسیو آندریاس به علت شناخت کافی از امور پست به دعوت وی کارها را به دست می‌گیرد ولی بعد از مدت چند ماه به علت درگیری و اختلافی که با حاکم وقت

۱ - سالنامه پستی ضمیمه جلد اول منتظم ناصری مربوط به سال ۱۲۹۷ ه‍.ق

۲ - عباس اقبال، تاریخ تهران صفحه ۲۳

۳ - حسین پڑمان، تاریخ پست و تلگراف و تلفن صفحه ۲۶۲ و ۲۶۳

شیراز (فرهاد میرزا معتمد الدوله) در مورد مفقود شدن یکی از نامه‌ها از صندوق پست پیش می‌آید از کار بر کنار می‌شود. اشتال به کلی کنار رفته و آندریاس به کار سابق خود (ریاست پست رشت) برمی‌گردد ولی بعد از مدتی مجدداً با عنوان مفتش کل پست ایران به تهران باز می‌گردد. در این فاصله زمانی از زمان تصدی اشتال تا برکناری وی و بعد از چندی که وزارت پست تشکیل گردید پست دچار هرج و مرج بود تا این که با تشکیل وزارت پست و محول شدن آن به امین الملک که نامبرده نیز میرزا رحیم معاون خود را به سمت ریاست کل پستخانه‌های ایران انتخاب نمود، این تشکیلات به تدریج مرتب شده و به انتظام نهاد.

۳- تشکیل وزارت پست:

بالاخره در اوایل شوال سال ۱۲۹۷ هـ ق شاه بعد از مراجعت از سفر دوم اروپا، به دنبال برکنار کردن سپهسالار اعظم (میرزا حسین خان) از صدارت، مجدداً در تشکیلات دولت و وزیران تغییراتی داد از جمله اداره پست و چاپار خانه‌ها را به علت گسترشی که یافته بود به صورت وزارتخانه در آورده همچنان میرزا علی خان امین الملک را به عنوان وزیر پست در مقام خود ابقاء نمود. لذا بعد از تشکیل وزارت پست بایستی امین الملک را اولین وزیر پست ایران شناخت.

در مورد تاریخ دقیق تشکیل وزارت پست منبعی مشخص کننده در اختیار نداریم. ولی با توجه به این که در سالنامه ۱۲۹۶ هـ ق که ضمیمه جلد چهارم مرآت البلدان است و از امین الملک به عنوان رئیس پست نام برده^۱ و در سالنامه ۱۲۹۷ هـ ق که ضمیمه جلد اول منتظم ناصری (چاپ شده در آغاز سال ۱۲۹۸ هـ ق) است و از امین الملک به عنوان وزیر پست یاد کرده^۲ لذا تاریخ تشکیل وزارت پست را بایستی در اواخر سال ۱۲۹۷ هـ ق به حساب آورد. در حالیکه در همین مورد در گزارش ایران تاریخ تشکیل وزارت پست سال ۱۲۹۸ هـ ق نوشته شده است:

”بعدها در سنه ۱۲۹۸ هـ ق آن اداره به میرزا علی خان امین الملک وزیر رسائل محول شد. انتظام اداری بخود گرفت و به همه نقاط مملکت بسط یافت، اداره پست وزارت پست شد و امین الملک امین الدوله حسن اداره او در پستخانه امیدواریها می‌داد.“^۳

امین الملک نیز در شروع وزارت خود بر تشکیلات پستی منشی و معاون خود

۱ - سالنامه ۱۲۹۶ هـ ق ضمیمه جلد چهارم مرآت البلدان

۲ - سالنامه ۱۲۹۷ هـ ق ضمیمه جلد اول منتظم ناصری

۳ - گزارش ایران، مخبرالسلطنه هدایت صفحه ۱۳۴

میرزا رحیم را به عنوان رئیس اداره رسائل خاصه و کل پستخانه‌های ممالک محروسه تعیین نمود و همچنین مسیو نیکلا سمینو را مجدداً به عنوان نایب اول و معاون وی در پستخانه انتخاب و در راس کار قرار داد.^۱

به دنبال این تغییر و تحول مجدداً در وضع پست تحرکی پیدا شده نظم جدیدی حاکم گردیده و شروع به گسترش نموده دو سال بعد در شعبان ۱۲۹۹ ه‍.ق امین الملک ملقب به لقب امین الدوله گردید.^۲

تشکیلات وزارت پست در بدو تاسیس

ادارات خاصه جناب جلالتماب امین الملک

مدیر دارالشورای کبری و مجلس وکلای دولت

وزارت وظایف و اوقاف

اداره پستخانه مبارکه

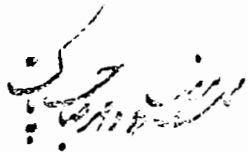
به وزارت جناب امین الملک

اجزاء پستخانه دارالخلافه طهران:

میرزا رحیم رئیس اداره رسائل خاصه و کل پستخانه‌های ممالک محروسه - مسیو نیکلا نایب اول و دفتردار و منشی مکاتبات - میرزا محمد علی خان مستشار نایب اول رئیس اطاق مرکزیه - میرزا ابراهیم سر رشته دار و محاسبه نویس کل - میرزا مطلب نقاشباشی و تحویل دار کل پستخانه‌ها - میرزا محمد علی انسپکتر - میرزا هادی تحویلدار امانات - میرزا اسدالله منشی باشی - میرزا حسین علی منشی دوم - ضابط نوشتجات و ثبت بردار احکام اداره دو نفر - میرزا ابوتراب دفتردار مخصوص استاتیسٹیک کل اداره - میرزا ابراهیم گیرنده نوشتجات - میرزا اسدالله تحویلدار امانات خارجه - میرزا علی معین ایضا میرزا مهدی آقا معین - میرزا هادی تحویلدار امانات - میرزا ابراهیم ممیز اوزان نوشتجات اطاق - میرزا علی دفتردار ملتسمه امانات و نوشتجات سفارشی - میرزا علی معین میرزا ابراهیم و جداکننده نوشتجات ولایات - اسمعیل خان نویسنده قبوضات امانات و پاکت‌های سفارشی - مسیو نیکلای سورکین معین ایضا و مترجم زبان روسی - میرزا اوانس که در خیابان پاکت نوشتجات خارجه و غیره می‌گیرد - نادعلی خان غلام باشی - غلامان کل ولایات که حمل بسته می‌نمایند سوای آذربایجان هشتاد نفر - فراشان پستخانه مرکزیه ده نفر

۱ - سالنامه ۱۲۹۷ ه‍.ق ضمیمه جلد اول منتظم ناصری

۲ - روزنامه ایران شماره ۴۹۱ مورخه چهاردهم شعبان ۱۲۹۹ ه‍.ق

نزه ۷۶	قبض کردان سفارش	
فرستاده		پاکستانی
۱۳۹	۴۰۰۰۰۰۰۰۰۰	برای
۱۲۹۱	۲ شهر	تاریخ
		

فعالیت‌های مربوط به سال‌های اولیه تشکیل این وزارتخانه به حساب آورد. طبق این آمار:
در ظرف سال ۱۳۰۲ ه‍.ق (۱۸۸۴ میلادی):

- نامه‌های رد و بدل شده در چاپارخانه‌ها و پستخانه‌ها ۳۱۶۸۸۳۵ عدد
 - تعداد کارت پستال یا ورقه‌های پستی ۲۰۵۰ عدد
 - نمونه‌های پستی رد و بدل شده ۷۴۵۵ عدد
 - بسته‌های امانات پستی رد و بدل شده ۱۷۳۹۹۵ عدد
 - قیمت تقریبی نمونه‌ها و بسته‌های امانات جمعا ۹۵۰۰۰۰ تومان (برابر ۳۰۴۷۲۰ لیره انگلیس)
 - عایدات پست خرج در نرفته (درآمد) ۴۳۰۰۰ تومان (برابر ۱۳۷۶۴ لیره انگلیس)
 - مخارج اداری (هزینه‌ها) ۴۱۵۰۰ تومان (برابر با ۱۳۲۹۸ لیره انگلیس)
 - لذا عایدات خالص معادل ۱۵۰۰ تومان (۴۶۶ لیره انگلیس) بوده است.^۱
- نتیجه و خاتمه بحث

در انتهای این تاریخچه به عنوان حسن ختام از مطلبی که در کتاب المائر و الاثار درباره پست جدید و بانی آن امین الدوله نوشته یاد می‌کنیم:
"ایجاد پست: اصل این عنوان در دولت قاجار از روی تخمه قدیم یامخانه و چاپارکه تواریخ عرب از متولی این شغل "صاحب البرید" تعبیر کرده‌اند همی بود و می‌گوید این فایده را نیز عرب از عجم اقتباس کرد.

در این نوبت همایون و عهد روزافزون که امور عامه و مشاغل معظمه جمله در تحت قانون قرار گرفت چاپارخانه‌ها را نیز نظامی و تربیتی زایدالوصف همی دادند و کیفیت صدور و ورود بریدها و شرایط و تکالیف متعلقه به این دایره همه را بر اسلوب پستخانه‌های اروپا متشکل ساختند.

این مکاتیب و امانات از هر نقطه مملکت ایران به هر شقه شاسعه کره ارض و بالعکس بدون هیچ گونه اشکال ایصال می‌شود و از موافقت معین و آجال مضروب ساعتی تخلف مشاهده نمی‌گردد.

جناب مستطاب علی خان امین الدوله (امین‌الملک) را که از جانب دولت ابد آیت مباشر ترویج این سبک مخصوص و مقاطع عمل این شغل معظم است بر ذمه اهالی ایران و این زمان حقی عظیم لازم و لازب است و شکر مساعی جمیله وی بر جمله متحتم و واجب است.^۲

۱ - گنج شایگان احصائیه سال ۱۳۰۲ ه‍.ق صفحه ۱۳۵ - ایران و قضیه ایران چند اول صفحه ۶۰۵

۲ - المائر و الاثار صفحه ۱۳۱

ضمیمه شماره ۱

تشکیلات چاپاری و پست ایران در سالنامه‌های پستی

سال ۱۲۹۱ هجری قمری:

(از سالنامه دولت علیه ایران که در دوم صفر المظفر ۱۲۹۱ هـ ق برابر با ۱۸۷۴ م منتشر شده است)

در این سالنامه از تشکیلات پستی به صورت چاپارخانه مبارکه نام برده شده که خود جزو تشکیلات وزارت دربار بوده و به اسم "ادارات مبارکات عمله خلوت همایونی" نامیده می شده است.

ریاست چاپارخانه با "امیرزاده مهدی قلی میرزا" و مباشر آن "میرزا محمد تقی" بوده است.

سال ۱۲۹۲ هجری قمری:

(از سالنامه دولت علیه ایران که در ۱۲۹۲ هـ ق برابر با ۱۸۷۴ م منتشر شده است)
طبق مندرجات این سالنامه تشکیلات چاپاری از وزارت دربار جدا شده و ضمیمه تشکیلات ابواب جمع "امین‌الملک" گردیده است:

وزارت رسائل خاصه و غیره

جناب امین‌الملک وزیر رسائل خاصه و غیره

میرزا رحیم نایب اول وزارت رسائل و رئیس دارالانشاء خاصه

...

چاپارخانه کل ممالک محروسه و ضرابخانه جدیدالبنای فرنگی

به ریاست جناب امین‌الملک

سال ۱۲۹۳ هجری قمری:

(از سالنامه دولت علیه ایران ضمیمه کتاب تاریخ ایران تالیف "اعتماد السلطنه" که در ۱۲۹۳ هـ ق برابر با ۱۸۷۵ م منتشر شده است) تشکیلات چاپاری مندرج در این سالنامه مشابه سال قبل است.

سال ۱۲۹۴ هجری قمری:

(از سالنامه ضمیمه جلد اول مرآت البلدان که در سال ۱۲۹۴ هـ ق منتشر شده است)

شبهه دو سال قبل تشکیلات چاپاری را جزو ابواب جمع ادارات مربوط به "امین الملک"، وزیر رسائل خاصه، نام برده:

چاپارخانه کل ممالک محروسه و
ضرابخانه جدید البنای فرنگی به ریاست
جناب امین الملک

اجزای چاپارخانه:

- موسیو ریدرر رئیس پستخانه
 - میرزا محمدعلی مترجم و ناظم پستخانه
 - میرزا تقی خان یوزباشی مباشر چاپارخانه های خط آذربایجان
 - میرزا و محرر (۵ نفر)
 - سایر اجزاء و فراش (۲۰ نفر)
- سال ۱۲۹۵ هجری قمری:

(از سالنامه ضمیمه جلد دوم مزآت البدان که در سال ۱۲۹۵ هـ ق منتشر شد است)
از چاپارخانه و پستخانه به صورت تفکیکی نام برده که هر دو جزو ابواب جمع ادارات
مربوط به "امین الملک" است:

چاپارخانه کل ممالک محروسه
ضرابخانه جدید البنای فرنگی به ریاست جناب امین الملک
وزیر رسائل خاصه حضور همایون
آقا میرزا رحیم نایب جناب امین الملک
اجزاء اداره پستخانه کل ممالک محروسه:

- موسیو ریدرر رئیس کل اداره پستخانه های ممالک محروسه
- موسیو نیکلا سمینو نایب اول و مختار کل اداره
- آقا میرزا محمدعلی قاجار منشی باشی
- میرزا محمدعلی سرهنگ رئیس اطاق پستخانه دارالخلافه
- سایر اجزاء اطاق (۲۵ نفر)

سال ۱۲۹۶ هجری قمری:

(از سالنامه ضمیمه جلد سوم مزآت البدان که در سال ۱۲۹۶ هـ ق منتشر شده است)

در این سالنامه از وزارت رسائل خاصه و همچنین چاپارخانه نامی برده نشده و تنها از اداره پستخانه به صورت زیر صحبت کرده است:

اداره پستخانه مبارکه ممالک محروسه

به ریاست جناب امین الملک

اسامی اجزاء مرکز کل اطاق دارالخلافه تهران:

- الکساندر موسیو اشتال رئیس کل

- موسیو نیکلا نایب اول پستخانه‌های ممالک محروسه

- میرزا محمد علی خان مستشار پستخانه‌های ممالک محروسه

- میرزا حسن ناظم پستخانه‌های ممالک محروسه

- میرزا زین الدین صدر الکتاب و منشی باشی

- میرزا هادی سر رشته‌دار

- میرزا اسدالله تحویل‌دار

- میرزا ابراهیم گیرنده نوشتجات رسمی

- میرزا سرکیس مسیحی گیرنده نوشتجات سفارشی

- غلام چاپار (۱۶ نفر)

- فراش اطاق (۳ نفر)

اسامی پستی‌چی‌های محلات شهر دارالخلافه و حضرت عبدالعظیم

- پستی‌چی محله خیابان: سرکیس خان با دو نفر فراش

- پستی‌چی محله سرچشمه: میرزا علی با یک نفر فراش

- پستی‌چی محله چالمیدان: مسیح خان با یک نفر فراش

- پستی‌چی محله سر تخت: میرزا حسین با یک نفر فراش

- پستی‌چی محله دروازه قزوین: مشهدی علی اصغر با یک نفر فراش

- پستی‌چی محله سنگلج: میرزا علی پاشا با یک نفر فراش

- پستی‌چی حضرت عبدالعظیم: میرزا صادق با یک نفر فراش

اسامی اجزاء پستخانه تبریز:

- موسیو نیکلا اشتال رئیس پستخانه‌های آذربایجان

- میرزا رزمی رئیس اطاق تبریز

- میرزا حاجی آقا میرزای اطاق

- میرزا اوانس
 - غلام چاپار (۱۱ نفر)
 فراش (۳ نفر)
 جلفای ارس: میرزا آبکار مسیحی رئیس، فراش یک نفر
 میانج: میرزا یوسف رئیس، فراش یک نفر
 اردبیل: حاجی میرزا عبدالکریم رئیس، فراش یک نفر، غلام دونفر
 دیلمان: میرزا غلام رئیس، فراش یک نفر
 مراغه: میرزا قاسم رئیس، فراش یک نفر، مامور بناب یک نفر
 خوی: میرزا رضا رئیس، غلام دو نفر
 اورمیه: میرزا نیکلا رئیس، فراش یک نفر، غلام یک نفر
 زنجان: میرزا ابوتراب خان رئیس، میرزا و فراش دو نفر
 قزوین: میرزا محمد علی رئیس، میرزا و فراش ۲ نفر، غلام چاپار ۵ نفر
 رشت: موسیو آندریاس مسیحی رئیس، فراش یک نفر
 قم: میرزا فضل الله رئیس، فراش یک نفر، غلام چاپار دو نفر
 سلطان آباد: حاجی میرزا ابراهیم رئیس، فراش یک نفر
 شیراز: نظر علی بیک رئیس، میرزا و فراش دو نفر، غلام چاپار دو نفر
 قاصد راه بوشهر و یزد شش نفر
 آباده شیراز پستچی یک نفر
 اصفهان: میرزا گرگین مسیحی رئیس، فراش یک نفر، غلام چهار نفر
 کاشان: میرزا هاشم رئیس، فراش یک نفر، غلام چاپار دو نفر
 کرمان: میرزا علیرضا رئیس، فراش یک نفر، غلام دو نفر
 یزد: میرزا محمد علی رئیس، فراش یک نفر، غلام چاپار چهار نفر
 استرآباد: میرزا ادریس مسیحی رئیس، فراش یک نفر، غلام یک نفر
 ساری: علی مردان بیک رئیس، فراش یک نفر
 همدان: میرزا یحیی مسیحی رئیس، فراش دو نفر، غلام شش نفر
 سمنج: میرزا محمد علی رئیس، فراش یک نفر، غلام دو نفر
 کرمانشاهان: میرزا علی خان رئیس، فراش یک نفر، غلام دو نفر
 خاتقین: میرزا محمود رئیس، فراش یک نفر

خراسان: حاجی ابوالقاسم رئیس، فراش یک نفر، غلام چاپار دو نفر
 سبزوار: میرزا محمد علی رئیس، فراش یک نفر
 شاهرود: میرزا نصرالله رئیس، فراش یک نفر، غلام چهار نفر
 سمنان: حسن خان رئیس، فراش یک نفر
 بروجرد: میرزا عبدالغنی رئیس، فراش یک نفر، غلام یک نفر
 دولت آباد ملایر: اسدالله خان رئیس، فراش یک نفر
 جلفای اصفهان: میرزا یوسف مسیحی رئیس، فراش یک نفر
سال ۱۲۹۷ هجری قمری:

(از سالنامه ضمیمه جلد چهارم مرآت البلدان که در سال ۱۲۹۷ هـ ق منتشر شده است)
 در این سالنامه هنوز از پست به صورت اداره نام برده شده و تشکیل وزارتخانه بعد از تاریخ انتشار این سالنامه است:

اداره پستخانه مبارکه ممالک محروسه
 به ریاست جناب امین الملک

اجزاء مرکزیه دارالخلافه:

- میرزا محمد علی مستشار و رئیس اطاق مرکزیه
- میرزا ابراهیم سر رشته دار و محاسبه نویس کل
- میرزا مطلب تحویل دار کل پستخانه
- موسیو نیکلا دفتر دار و منشی مکاتبات خارجه
- میرزا هادی تحویل دار امانات
- میرزا اسدالله منشی باشی و میرزا تقی منشی
- میرزا ابو تراب دفتر دار ملتسمه امانات خارجه
- میرزا ابراهیم گیرنده نوشتجات
- میرزا اسدالله تحویل دار امانات خارجه
- میرزا ابراهیم جداکننده نوشتجات و محاسبه ایستاتستیک اطاق تهران
- میرزا علی معین
- میرزا هادی تحویل دار امانات
- میرزا علی معین میرزا ابراهیم در جدا کردن نوشتجات
- میرزا سرکیس دفتر دار ایستاتستیک کل ولایات و معین مسیو نیکلا

- نادعلی خان غلام باشی

غلامان کل ولایات که حمل بسته می نمایند (۲۷ نفر)

- فراشان (۸ نفر)

سایر ولایات:

خط آذربایجان:

اطاق تبریز: - آقا خان سرهنگ رئیس پستخانه

- میرزا کاظم منشی

- میرزا رضا سر رشته دار و تحویل دار پستخانه

- موسیو امانوئل تحویل دار امانات

- غلامان (۱۶ نفر)

فراشان (۵ نفر)

سایر ولایات آذربایجان:

میانج: مباشر یک نفر، فراش یک نفر

ساوجبلاغ: مباشر یک نفر، فراش یک نفر

ارومیه: مباشر یک نفر، فراش یک نفر

خوی: مباشر یک نفر، فراش یک نفر

مراغه: مباشر یک نفر، فراش یک نفر

اردبیل: مباشر یک نفر، فراش یک نفر

سلماس: مباشر یک نفر، فراش یک نفر

سایر ولایات عرض راه آذربایجان:

قزوین: میرزا محمد علی رئیس، میرزا شفیع محرر، فراش یک نفر

رشت و انزلی: موسیو اندریاس رئیس رشت، مباشر انزلی، محرر یک نفر، فراش

دو نفر

زنجان: میرزا ابوتراب رئیس، فراش یک نفر

خط فارس:

قم: میرزا محمد علی خان مباشر، فراش یک نفر

سلطان آباد: میرزا نصرالله مباشر، فراش یک نفر

کاشان: میرزا هاشم مباشر، فراش یک نفر

- گلپایگان: مباشر یک نفر، فراش یک نفر
 اصفهان: میرزا گرگین رئیس، فراش دو نفر
 جلفا: مباشر یک نفر، فراش یک نفر
 آباده: میرزا جعفر، فراش
 شیراز: میرزا سرکیس خان رئیس، فراش یک نفر، قاصد دو نفر
 بندربوشهر: میرزا زیتون رئیس، فراش یک نفر، قاصد دو نفر
 خط کرمان:
- نائین: میرزا محمد حسین مباشر، فراش یک نفر
 یزد: میرزا علی رئیس، فراش یک نفر، قاصد یک نفر
 کرمان: میرزا علیرضا رئیس، فراش یک نفر
 خط خاتقین:
- نوبران: میرزا اوانس، فراش یک نفر
 همدان: میرزا یحیی مباشر، فراش یک نفر
 تویسرکان: میرزا فضل الله، فراش یک نفر
 کنگاور: میرزا محمد مباشر، فراش یک نفر
 کرمانشاهان: میرزا علی خان رئیس، فراش یک نفر
 خاتقین: میرزا محمود مباشر، فراش یک نفر
 خط کردستان:
- دولت آباد: اسدالله خان مباشر، فراش یک نفر
 نهاوند: حاجی میرزا فتح الله، فراش یک نفر
 بروجرد: میرزا عبدالغنی مباشر، فراش یک نفر
 بیجارگروس: میرزا آقا رئیس، فراش یک نفر
 خاتقین: حاجی میرزا ابراهیم، فراش یک نفر
 خط خراسان:
- سمنان و دامغان: حسین خان مباشر، فراش یک نفر
 شاهرود: میرزا نصرالله مباشر، فراش یک نفر
 سبزوار: میرزا اسماعیل مباشر، فراش یک نفر
 ارض قدس: حاجی ابوالقاسم، محرر یک نفر، فراش یک نفر

خط مازندران:

ساری: علیمردان خان مباشر، فراش یک نفر

استرآباد: میرزا اوانس مباشر، فراش یک نفر

سال ۱۲۹۸ هجری قمری: تشکیلات وزارت پست در بدو تأسیس

(از سالنامه موجود در جلد اول منتظم ناصری که در سال ۱۲۹۸ ه ق منتشر شده است)

”اداره پستخانه مبارکه“

به وزارت جناب امین‌الملک

اجزاء پستخانه دارالخلافه طهران:

- میرزا رحیم رئیس اداره رسائل خاصه و کل پستخانه‌های ممالک محروسه

- موسیو نیکلا نائب اول و دفتردار و منشی مکاتبات خارجه

- میرزا محمد علیخان مستشار و رئیس اطاق مرکزیه

- میرزا ابراهیم سررشته‌دار و محاسبه نویس کل

- میرزا مطلب نقاش باشی و تحویل دار کل پستخانه‌ها

- میرزا محمدعلی انسپکتور

- میرزا هادی تحویل دار

- میرزا اسدالله منشی باشی

- میرزا حسینقلی محرر و منشی اول در سال ۱۲۹۹ ه ق

- میرزا علی منشی دوم

- ضابط نوشتجات و ثبت بردار احکام اداره دونفر

- میرزا ابو تراب دفتردار مخصوص استاتستیک کل اداره

- میرزا ابراهیم گیرنده نوشتجات

- میرزا اسدالله تحویل دار امانات خارجه

- میرزا علی معین ایضا

- میرزا مهدی و میرزا آقا معین میرزا هادی تحویل دار امانات

- میرزا ابراهیم ممیز اوزان نوشتجات اطاق

- میرزا علی دفتردار ملتمسه امانات و سفارشی

- میرزا علی معین میرزا ابراهیم و جداکننده نوشتجات ولایات

- اسماعیل خان نویسنده قبوضات امانات و پاکت‌های سفارشی
 - میرزا اوانس دفتردار دفتر ملتمسه امانات و نوشتجات سفارشی
 - موسیو نیکلا سورکین معین ایضاء و مترجم زبان روسی
 - میرزا اوانس که در خیابان پاکت نوشتجات خارجه و غیره می‌گیرد
 - نادعلی خان غلامباشی
 - غلامان کل ولایات که حمل بسته می‌نمایند، سوای آذربایجان ۸۰ نفر
 - فراشان پستخانه مرکزیه ۱۰ نفر
- خط آذربایجان:**

- تبریز:**
- آقاخان سرهنگ رئیس
 - میرزا محمدعلی ناظم
 - میرزا حاجی آقا تحویل دار خارجه
 - میرزا کاظم تحویل دار
 - میرزا رضا سر رشته دار
 - موسیو امانوئل
 - نویسنده ۲ نفر
 - غلامان ۱۶ نفر
 - فراش ۵ نفر
- قزوین:**
- میرزا زین العابدین رئیس
 - میرزا شفیع نویسنده
 - فراش دو نفر
- زنجان:**
- میرزا محمدعلی رئیس
 - نویسنده یک نفر
 - فراش یک نفر

ولایت جزء آذربایجان:

- میانج: مباشر یک نفر، فراش یک نفر
- ساوالاجیلان: مباشر یک نفر، فراش یک نفر
- ارومیه: مباشر یک نفر، نویسنده یک نفر، فراش یک نفر
- خوی: مباشر یک نفر، نویسنده یک نفر، فراش یک نفر

مراغه: مباشر یک نفر، فراش یک نفر
 اردبیل: مباشر یک نفر، نویسنده یک نفر، فراش یک نفر
 سلماس: مباشر یک نفر، فراش یک نفر
 رشت و انزلی: - میرزا حسن رئیس رشت و ناظم
 - نویسنده یک نفر
 - فراش دو نفر
 - رئیس انزلی یک نفر
 - نویسنده یک نفر
 - فراش یک نفر

خط فارس:

قم: میرزا فضل الله رئیس، نویسنده یک نفر، فراش یک نفر
 سلطان آباد: میرزا نصرالله رئیس، نویسنده یک نفر، فراش یک نفر
 کاشان: میرزا هاشم رئیس، نویسنده یک نفر، فراش دو نفر
 اصفهان: میرزا گرگین رئیس، نویسنده یک نفر، فراش دو نفر
 جلفای اصفهان: میرزا گرگین رئیس، فراش یک نفر
 آباده: میرزا محمد جعفر رئیس، فراش یک نفر
 شیراز: میرزا سرکیس خان رئیس، نویسنده یک نفر، فراش دو نفر
 بندر بوشهر: میرزا زیتون رئیس، نویسنده یک نفر، فراش یک نفر، قاصد شش نفر
 کازرون: مباشر یک نفر، فراش یک نفر
 خط یزد و کرمان:

نائین: میرزا محمد حسین رئیس، فراش یک نفر
 یزد: میرزا ابوالقاسم رئیس، نویسنده یک نفر، فراش دو نفر، قاصد دو نفر
 کرمان: میرزا علیرضا رئیس، نویسنده یک نفر، فراش دو نفر
 رفسنجان: مباشر یک نفر، فراش یک نفر
 خط خانقین:

نوبران: مباشر یک نفر، فراش یک نفر
 همدان: نظر علیخان رئیس، نویسنده یک نفر، فراش دو نفر
 توسرکان: میرزا احمدخان رئیس، فراش یک نفر

کنگاور: مباشر یک نفر، فراش یک نفر
 کرمانشاهان: میرزا علیخان رئیس، نویسنده یک نفر، فراش دو نفر
 خاقین: میرزا نصرالله رئیس، فراش یک نفر
 خط خراسان:
 سمنان و دامغان: میرزا حسین رئیس، فراش یک نفر
 شاهرود و بسطام: میرزا سید نصرالله رئیس، نویسنده یک نفر، فراش یک نفر
 سبزوار: میرزا اسماعیل مباشر، نویسنده یک نفر، فراش یک نفر
 نیشابور: میرزا محمدعلی مباشر، فراش یک نفر
 ارض اقدس: حاجی ابوالقاسم رئیس، نویسنده یک نفر، فراش ۴ نفر
 خط مازندران و غیره:
 استرآباد: میرزا ادریس رئیس، نویسنده یک نفر، فراش دو نفر
 ساری و بارفروش: حسن خان رئیس، نویسنده یک نفر، فراش دو نفر
 خط کردستان:
 دولت آباد: اسدخان رئیس، نویسنده یک نفر، فراش یک نفر
 نهاوند: حاجی میرزا فتح الله مباشر، فراش یک نفر
 بروجرد: میرزا عبدالغنی رئیس، فراش یک نفر
 بیجارگروس: میرزا محمد خان رئیس، فراش یک نفر
 سنندج کردستان: ابوالقاسم خان رئیس، نویسنده ۱ نفر، فراش ۱ نفر
 اداره مملکت آذربایجان را جع و متعلق به جناب جلالتماع امین الملک
 سال ۱۲۹۹ هجری قمری:

طبق سالنامه ضمیمه جلد دوم منتظم ناصری که در سال ۱۲۹۹ هـ ق منتشر شده است،
 تشکیلات پست غیر از یکی دو تغییر و اضافه شدن چند پستخانه به شرح زیر تغییر
 دیگری نکرده است:
 ۱. در قسمت اجزاء پستخانه دارالخلافه بعد از نادعلیخان غلام باشی اضافه شده
 است:

محمد خان (نایب اول) ایضا طهماسب بیک یساول
 ۲. در شرح پستخانه مرکزیه تبریز ریاست پست تعویض و به میرزا حسن سرهنگ
 محول شده است.

۳. در خط آذربایجان پستخانه جلفا اضافه شده که مباشر آن امانویل همراه با یک نویسنده و دو فراش می باشد.

۴. در خط مازندران پستخانه آمل و پستخانه بارفروش هر کدام با یک رئیس و یک فراش اضافه شده است.

۵. در انتهای شرح تشکیلات پست از نواب چاپارخانه ها به شرح زیر نام برده است:
نواب چاپارخانه ها:

از طهران به قزوین: آقا باقر (مدیر راه شوسه دولتی)

از قزوین الی زنجان: مشهدی سردار نایب

از قزوین الی رشت: عموجان، ابوالقاسم، میرزا باقر، قند علی بیک

از زنجان الی آذربایجان حاجی میرزا اصغر، حاجی سیدعلی، علی اکبر بیک

از تهران الی قم: غلامعلی بیک

از قم الی اصفهان: صفرعلی خان

از اصفهان الی شیراز: حیدر بیک، امیرقلی بیک

نایب یزد و کرمان: فرج الله خان

نایب کرمانشاهان: علی اصغر بیک

نواب خراسان: جبارخان و غیره

راه مازندران: طهماسب بیک

استرآباد: میرزا اوانس

سال ۱۳۰۰ هجری قمری:

طبق سالنامه ضمیمه جلد سوم منتظم ناصری که در سال ۱۳۰۰ ه ق منتشر شده است، تغییرات وزارت پست نسبت به سال قبل به شرح زیر است:

۱. از وزیر پست به صورت "امین الدوله" نام برده شده است.

۲. میرزا رحیم رئیس کل در این سال فوت شده و به جای وی میرزا محمد علی خان با عنوان مستشار اول و رئیس اطاق مرکزیه جایگزین او شده است.

همچنین میرزا اسماعیل منشی باشی به عنوان نایب اول وزارت پست انتخاب شده است.

۳. در خط آذربایجان تغییرات در پستخانه تبریز به صورت زیر است:

- میرزا محمود (تحویل دار و دفتردار ایستاتستیک و ملتمسه ها)

- میرزا مهدی (تحویل دار نوشتجات سفارشی و متفرقه داخلی)

- حسین آقا کنترل نویس

- غلامان خط طهران ۵ نفر

- غلامان خط جلفا ۲ نفر

- غلامان خط خوی ۲ نفر

۴. پستخانه‌های اضافه شده:

در خط آذربایجان:

- خلخال با یک نویسنده و یک غلام

در خط یزد و کرمان:

- سیرجان با یک رئیس و یک فراش

- بندرعباس با یک رئیس، یک فراش و هشت قاصد

- لار با یک رئیس و یک فراش

سال ۱۳۰۱ تا ۱۳۰۴ هجری قمری:

مشابه سال ۱۳۰۰ هـ ق تنها با جزئی تغییر.

سال ۱۳۰۴ هجری قمری:

(از سالنامه ضمیمه جلد اول "خیرات حسنات" تالیف اعتمادالسلطنه که در سال

۱۳۰۴ هـ ق منتشر شده است)

وزارت پست ممالک محروسه ایران

در اداره جناب جلال‌المآب امین‌الدوله رئیس دارالشورای کبری

اجزای مخصوص وزارت:

- میرزا احمد خان پیشخدمت خاصه همایون رئیس کل

- میرزا مطلب مستشار و تحویل دار کل تبر و نقد

- موسیو سمینو سکرتر ژنرال

- میرزا اسماعیل نایب‌الوزاره

- مرتضی خان آجودان

دفترخانه محاسبات پست میرزا ابراهیم مستوفی

میرزا اسماعیل سررشته‌دار

میرزا علی دفتردار

دارالانشاء: میرزا اسدالله منشی‌باشی

میرزا مصطفی خان منشی	
میرزا آقا انسپکتر دفاتر تمیر	اطاق انسپکسیون
میرزا ابوتراب دفتردار استاتستیک	
میرزا محمدحسین دفتردار نوشتجات سفارشی	اطاق ثبت امانات
میرزا محمدعلی امین تذکره و دفتردار ولایات	
اجزاء پستخانه دارالخلافة : میرزا هادی (نایب الریاسه)، عبدالعلی خان (ناظم)	
میرزا فضل الله تحویلدار امانات	اطاق امانات
میرزا عبدالوهاب معین	
فراش اطاق یک نفر	
میرزا اسدالله تحویلدار	اطاق واردات
میرزا رضامعین	
فراش اطاق یک نفر	
میرزا جلال الدین تحویلدار	اطاق نوشتجات سفارشی
میرزا محمدحسین دفتردار	
میرزا اوئس حافظ ملتسمه و ثبت تذکره	
میرزا علی	اطاق ثبت نوشتجات غیر سفارشی
میرزا رضا	
میرزا ابراهیم تحویلدار	اطاق ضبط نوشتجات غیر سفارشی
اسدالله خان	اطاق تجزیه نوشتجات
میرزا یوسف	
اجزاء پست شمیران و خیابان فرنگی ها:	
اسماعیل خان رئیس	
غلام سه نفر	
فراش دو نفر	
از پیشخدمت و قهوه چی چهار نفر	عمله خلوت
غلام هفده نفر	غلامخانه
فراش ده نفر - سرایدار نفر - چراغچی نفر	فراشخانه

اجزای پستخانه‌های ولایات :

خرم آباد	اصفهان	خط خراسان	خط آذربایجان
کنگاور	آباده	سمنان	قزوین
کردستان	کازرون	دامغان	هیدج
تویسرکان	بوشهر	شاهرود	زنجان
	خط یزد و کرمان	سبزوار	میانه
	نائین	نیشابور	خلخال
	اردکان	ارض اقدس	تبریز
	رفسنجان	تربت	مرند
	یزد	ترشیز	جلفا
	کرمان	گناباد	شبستر
	سیرجان	تون	خوی
	انار	طبس	سلماس
	بندرعباس	قوچان	ارومیه
	لار	بجنورد	مراغه
	خط همدان	خط مازندران	ساوجبلاغ
	زرق	ساری	سراب
	نوبران	بارفروش	اردبیل
	ساوه	اشرف	آستارا
	همدان	آمل	میان دو آب
	کرمانشاهان	بندرجز	بایزید
	خانقین	استرآباد	خط گیلان
	بیجارگروس	خط فارس	منجیل
	نهادند	قم	رشت
	دولت آباد ملایر	محلات	انزلی
	بروجرد	کاشان	لاهیجان

سال ۱۳۰۵ هجری قمری:

(از سالنامه ضمیمه جلد دوم "خیرات حسنات" که در سال ۱۳۰۵ ه‍.ق منتشر شده است)

تشکیلات پست در این سال مانند سال قبل است تنها با چند تغییر به شرح زیر:

۱. در قسمت اجزاء پستخانه دارالخلافه، اطاق ثبت امانات و نوشتجات سفارشی اضافه شده است.

۲. در قسمت پستخانه‌های خطوط پستی، دفترهای پست اضافه شده به شرح زیر است:
در خط گیلان: پستخانه لنگرود

در خط خراسان: پستخانه دره جز، پستخانه خواف و پستخانه بیرجند

در خط فارس: پستخانه عراق، گلپایگان و خوانسار (یک دفتر پست)

سال ۱۳۰۶ هجری قمری:

در سالنامه ضمیمه "المآثر والاثار" که در سال ۱۳۰۶ ه‍.ق منتشر شده است تشکیلات پستی شبیه به سال قبل می‌باشد.

سال ۱۳۰۷ هجری قمری:

(از سالنامه ضمیمه "خیرات حسنات" جلد سوم که در سال ۱۳۰۷ ه‍.ق منتشر شده است)

تغییرات تشکیلات پست در این سال نسبت به سال ۱۳۰۵ ه‍.ق به شرح زیر است:

۱. اطاق ثبت امانات و نوشتجات سفارشی ولایات از اجزاء پستخانه دارالخلافه حذف شده و به اجزاء وزارت منتقل شده است.

۲. تغییرات ایجاد شده در خطوط عبارتند از:

در خط خراسان: طبس، دره جز، خواف و بیرجند حذف شده است.

در خط مازندران: استرآباد حذف شده است که بعدها به خط خراسان ضمیمه شده است.

در خط فارس: عراق، گلپایگان، و خوانسار حذف شده ولی اردستان، فسا، نیریز، داراب و بهبهان اضافه شده است.

در خط یزد و کرمان: پستخانه‌های گلپایگان و نراق اضافه شده است.

در خط همدان: پستخانه دزفول اضافه شده است.

سال ۱۳۰۸ هجری قمری:

(از سالنامه ضمیمه جلد اول "درالتیجان" که در سال ۱۳۰۸ هـ ق منتشر شده است) تغییرات ایجاد شده در این سالنامه نسبت به سال قبل به شرح زیر است:

۱. در اجزاء وزارت پست، میرزا احمدخان (رئیس کل) عنوان معتمدالسلطان گرفته است.

۲. تغییرات ایجاد شده در خطوط عبارتند از:

در خط خراسان: بشرویه اضافه شده است.

در خط فارس: عراق، آشتیان و تفرش اضافه شده است.

در خط همدان: پستخانه‌های نهاوند، تویسرکان، ملایر و شوشتر اضافه شده است.

سال ۱۳۰۹ هجری قمری:

(از سالنامه ضمیمه جلد دوم "درالتیجان" که در سال ۱۳۰۹ هـ ق منتشر شده است) تغییرات ایجاد شده در این سالنامه نسبت به سال قبل به شرح زیر است:

از میرزا احمدخان (پیشخدمت خاصه و رئیس کل) که در سال قبل لقب معتمدالسلطان گرفته بود در این سال لقب مبشرالدوله گرفته و به صورت «عمده الامرا العظام مبشرالدوله میرزا احمدخان پیشخدمت خاصه و رئیس کل» یاد شده است.

سال ۱۳۱۰ هجری قمری:

از سالنامه ضمیمه جلد سوم "درالتیجان" که در سال ۱۳۱۰ هـ ق منتشر شده است) در این سالنامه تشکیلات پست به صورت خلاصه و به شرح زیر منعکس شده است:

وزارت پست ممالک محروسه

جناب مبشرالدوله میرزا احمدخان پیشخدمت خاصه و

رئیس کل اداره پست ممالک محروسه

اجزاء از قرار سنه ماضیه هستند.

وزارت پست در زمان معین الملک (دومین وزیر پست)

سال ۱۳۱۱ هجری قمری:

(از سالنامه ضمیمه کتاب التدوین... تألیف اعتمادالسلطنه که در سال ۱۳۱۱ هـ ق منتشر شده است)

تشکیلات پست که از این سالنامه استخراج شده به شرح زیر می باشد:

وزارت پست ممالک محروسه

جناب جلالت نصاب میرزا محسن خان معین الملک وزیر پست دولت علیه

جناب فخامت نصاب میرزا احمد خان مبشرالدوله رئیس پست

مرکز کل دارالانشاء:

- میرزا علیخان (منشی باشی)

- میرزا محمدخان (منشی)

- میرزا یانس (ثبات)

- ذوالفقارخان (دفتردار خارجه)

- دفتر محاسبات: موسیو آرنولد (محاسب کل) و...

اطاق نوشتجات سفارشی

اطاق نوشتجات غیر سفارشی

اطاق تجزیه

اطاق تحویلخانه نقدی

تحویلخانه تمبر

اطاق تحویل داری تمبر باطله و محاسبات ایرانی

اطاق انبار

اطاق قبول کردن امانات

اطاق واردات

اطاق رد کردن قبوضات

فراشان و غلامان

سایر ولایات:

خط آذربایجان:

قزوین، زنجان، خلخال، ارومیه، میانج، اردبیل، آستارا، سلماس، شبستر، قراچه داغ،

میان دو آب، دهخوارقان، ساوجبلاغ، صائین قلعه، مرند، مراغه، بن آب، خوی، جلفا،

بایزید، مرکز تبریز.

خط گیلان:

منجیل، رشت، لاهیجان، لشت نشا (سال بعد مجدداً لنگرود و انزلی).

خط مازندران:

دماوند و آمل، بارفروش، ساری، بندرجز، (سال بعد مجددا اشرف و استرآباد اضافه می شود).

خط خراسان:

سمنان، دامغان، شاهرود، استرآباد، سبزوار، نیشابور، مشهد، قوچان، بجنورد، دره جز، تون، طبس، تربت، ترشیز، گناباد، بیرجند، بشرویه.

خط فارس:

قم، کاشان، اصفهان، آباد، شیراز، بوشهر، بهبهان، داراب، جهرم، نیریز، (سال بعد مجددا لار اضافه می شود و پستخانه های جدیدالتاسیس نظنز و اصطهبانات نیز اضافه شده است).

خط کرمان:

نائین، یزد، رفسنجان، سیرجان، کرمان، بندرعباس، (سال بعد پستخانه های اردکان، انار، رامهرمز و بندر ناصری اضافه می شود).

خط عراق:

آشتیان، تفرش، سلطان آباد، گلپایگان، محلات، نراق.

خط همدان:

ساوه، نوبران و زرق، همدان، کنگاور، کرمانشاهان، خانقین، بروجرد، بیجار، ملایر، دزفول، شوشتر، خرم آباد، تویسرکان، نهاوند، (سال بعد مجددا کردستان اضافه شده و پستخانه محمره تاسیس و اضافه می شود).

سال ۱۳۱۲ و ۱۳۱۳ هجری قمری:

طبق سالتنامه ضمیمه کتاب تاریخ فرانسه که در سال ۱۳۱۳ هـ ق منتشر شده است، در این دو سال تشکیلات وزارت پست تقریباً از قرار سنوات قبلی بوده است.

ضمیمه شماره ۲

بیوگرافی مسئولین و رؤسای چاپارخانه تا تشکیل وزارت پست

۱. شفیع خان چاپارچی باشی (بشیرالدوله اول)
از زمان محمدشاه تا ذیقعه ۱۲۷۰ هـ ق
 ۲. محمد اسماعیل خان چاپارچی باشی (بشیرالدوله دوم)
از ذیقعه ۱۲۷۰ هـ ق تا جمادی الثانی ۱۲۷۴ هـ ق
 ۳. حسین خان یوزباشی (شهاب الملک - امیرتومان - نظام الدوله)
از جمادی الثانی ۱۲۷۴ هـ ق تا صفر ۱۲۸۳ هـ ق
 ۴. محمد ناصر خان ظهیرالدوله (اداره چاپارخانه در تشکیلات وزارت دربار)
 ۵. میرزا یوسف مستوفی الممالک (اداره چاپارخانه در تشکیلات وزارت داخله)
در فاصله زمانی صفر ۱۲۸۳ هـ ق تا محرم ۱۲۸۸ هـ ق چاپارخانه‌ها در اجاره شهاب الملک، صادق خان و میرزا تقی خان یوزباشی بوده است.
 ۶. میرزا علی خان منشی حضور (امین الملک بعدی)
از محرم ۱۲۸۸ هـ ق تا ۱۲۹۰ هـ ق
 ۷. مهدی قلی میرزا (سهام الملک)
از ۱۲۹۰ هـ ق تا ۱۲۹۲ هـ ق
 ۸. میرزا علی خان امین الملک (امین الدوله بعدی)
از ۱۲۹۲ هـ ق تا ۱۳۱۱ هـ ق (در ابوالجمع اداری که مسئولیت آن‌ها را داشت)
- تحت ریاست:
۱. موسیو گوستاو ریدر
 ۲. موسیو الکساندر اشتال
 ۳. میرزا رحیم
 ۴. میرزا محمد علی
 ۵. میرزا احمدخان معتمد سلطان (مبشرالدوله)
- از اواخر ۱۲۹۷ هـ ق اداره پست به وزارت پست تبدیل شد و میرزا علی خان امین الملک همچنان مسؤول آن بود که سال بعد نیز ملقب به امین الدوله گردید و تا سال ۱۳۱۱ هـ ق به عنوان وزیر پست بود و در این سال وزارت را به پسرش محسن خان معین الملک منتقل نمود.

شفیع خان چاپارچی باشی (بشیرالدوله اول)

از زمان محمد شاه تا ذیقعد ۱۲۷۰ هـ ق

شفیع خان به عنوان اولین مسؤول تشکیلات چاپاری ایران که در زمان امیرکبیر بازسازی و راه اندازی شد، شناخته شده است.

شروع ریاست وی بر امور چاپاری ایران به قبل از امیرکبیر می رسد و آنچه مسلم است وی در زمان محمدشاه نیز دارای شغل چاپارچی گری بوده است.

"بارون دوبد" سیاحی که در سال ۱۲۵۷ هـ ق (۱۸۴۰ م) به ایران سفر کرده از اتفاقات و وقایع این سفر یادداشت هائی تهیه و آن را بعدها به صورت کتابی از خود به یادگار گذاشت که در آن از شفیع خان چاپارچی باشی نیز نام برده است.

"بارون دوبد" وقتی که از تهران عازم سفر جنوب است می نویسد:

"نخستین اقدام این بود که حکمی را نزد چاپارچی باشی ببرم تا اسبهای مورد نیازم را در هر چاپارخانه در اختیارم بگذارد. شفیع خان (چاپارچی باشی) که اتفاقاً از آشنایانم بود یکی از چاپار شاگردهای خود را همراه من گسیل کرد تا مطمئن شود در تعویض اسبهای طول راه هیچ تاخیری روی نمی دهد."^۱

"سیاح مزبور" در مورد پست در زمان محمدشاه نیز که توسط همین چاپارچی باشی اداره می شده می نویسد:

"پست ایران را حکومت اداره می کند و برای نگهداری هر چاپارخانه یا پست خانه پول یا جنس می پردازد. اداره آن به دست چاپارچی باشی است که چاپارخانه های یک مسیر ارتباطی معین با پایتخت را کلاً یا منفرداً اجاره می کند."^۲

اعتمادالسلطنه نیز در کتاب خاطرات خود داستان جالبی از شفیع خان چاپارچی باشی نقل می کند که نشان دهنده سادگی وی می باشد:

"این مثل از زمان شاه مرحوم محمدشاه باقی مانده. شفیع خان چاپارچی باشی قراغی که مرد ابلهی بود زن شاهزاده گرفته بود و فردای شب زفاف به هرکس می رسید می گفت:

قارداش من شاهزاده اولمشام.

می پرسیدند چرا؟

(۱) سفرنامه لرستان و خوزستان، صفحه ۱۴ و ۱۵

(۲) همان مأخذ، صفحه ۲۷

جواب داد:

به آن جهت که دیشب با شاهزاده خانمی زفاف کرده‌ام.^۱

با توجه به مطالب گفته شده به این نتیجه می‌رسیم که شفیع‌خان مردی از اهالی قره‌باغ بوده که بعد از مهاجرت به ایران (شاید بعد از جنگ‌های ایران و روس و در زمان عباس میرزا) در دستگاه ولیعهد در آذربایجان مشغول کار شده، به تدریج ترقی نموده، منصب چاپارچی‌باشی گرفته است و بعد از فوت فتحعلیشاه و آمدن محمدشاه به تهران وی نیز همراه شاه به تهران آمده و با همین شغل در دربار مشغول کار شده است.

"هنریش بروکش" سفیر پروس (آلمان) در دربار ناصرالدین‌شاه که در سال ۱۸۵۹ م (۱۲۷۶ ه‍.ق) یعنی شش سال بعد از فوت شفیع‌خان به ایران آمده نیز در سفرنامه‌اش زمانی که در تفلیس است از میرزا شفیع شاعری نام می‌برد که مردم آن دیار نه وی را دیده‌اند، نه شعری از او خوانده‌اند و نه می‌دانند که او کجا رفته و کی فوت شده و مقبره‌اش کجاست. شاید این میرزا شفیع همان شفیع‌خان چاپارچی‌باشی باشد که به ایران مهاجرت کرد، مصدر کار شد و در سال ۱۲۷۰ ه‍.ق فوت شد.

"هنریش بروکش" می‌نویسد:

"از افراد سرشناس و معروف تفلیس تنها یک نفر بود که نتوانستیم موفق به ملاقات او شویم. این شخص میرزا شفیع، شاعر خوش قریحه و دانشمند ایرانی از اهالی گنجه بود که "بودن شدت" اشعار او را به آلمانی ترجمه کرده و فوق‌العاده مورد توجه واقع شده است. ما هر قدر جستجو کردیم اثری از میرزا شفیع به دست نیاوردیم. عده‌ای می‌گفتند که روزنامه‌ها چند سال قبل از ورود ما به تفلیس مرگ میرزا شفیع را خبر داده بودند ولی از قبر او هم نتوانستیم نشانه‌ای بدست آوریم و هیچکس نمی‌توانست بگوید این شاعر باذوق و هنرمند را در کجا به خاک سپرده‌اند. ما اول خود را با این تسلی می‌دادیم که آرامگاه یک شاعر، نام او را زنده نگاه نخواهد داشت بلکه این اشعار و آثار او است که خاطره شاعر را جاویدان خواهد کرد، ولی به زودی متوجه شدیم که در این مورد هم دچار اشتباه شده‌ایم زیرا متأسفانه نه ایرانی‌ها و نه روس‌ها از اشعار میرزا شفیع اطلاعی نداشتند و این شاعر بزرگ را نمی‌شناختند در حالیکه ترجمه اشعار او

غوغائی در محافل ادبی آلمان و سایر کشورهای اروپائی بر پا کرده بود.^۱ در هر صورت شفیع خان چاپارچی باشی با شروع سلطنت ناصرالدین شاه و صدارت امیرکبیر در شغل خود ابقا شد و به دستور امیر شروع به بازسازی بقایای تشکیلات چاپاری نمود و به تدریج به آن سر و صورتی داد و در سال ۱۲۶۷ هـ ق نیز به دنبال برنامه‌ای که تهیه شده بود با تجهیز این تشکیلات به صورت مرتب کردن راه‌های چاپاری، ساختن چاپارخانه‌های متحدالشکل جدید و بالاخره تنظیم برنامه حرکت چاپارها به ایالات، اداره چاپاری را برای انجام خدمات پستی و حمل و نقل عمومی راه‌اندازی نمود. شفیع خان در همین سال ها سفری نیز به یکی از ایالات نمود، وی سفرنامه‌ای از وقایع آن سفر نوشته که امروزه اثری از آن در دست نیست تنها از وجود این سفرنامه در متن یکی از یادداشت‌های روزانه امیرکبیر که به صورت گزارش برای شاه می‌فرستاد آگاه می‌شویم. امیر در این یادداشت می‌نویسد:

"روزنامه‌چو برای سفر خودش شفیع خان قراباغی نوشته بود فرستادم که به رأی نظر همایون برسد."^۲

محل زندگی شفیع خان چاپارچی باشی نیز طبق لیست آماری که از سکنه تهران آن روز در کتاب "آمار دارالخلافه" منعکس شده به صورت دو دستگاه در یک باب واقع در کوچه باغ الوند در گذر پائین بوده است.^۳

طرز کار شفیع خان چاپارچی باشی بر تشکیلات پستی و چاپاری طوری مورد توجه قرار گرفت که ناصرالدین شاه چند بار وی را مورد تشویق قرار داد و در ماه ذیقعه سال ۱۲۶۹ هـ ق نیز او را ملقب به بشیرالدوله نمود ولی عمر وی کفاف ادامه خدماتش را نداد و درست یک سال بعد یعنی در تاریخ ذیقعه ۱۲۷۰ هـ ق فوت شد.

محمد اسماعیل خان چاپارچی باشی (بشیرالدوله دوم)

از ذیقعه ۱۲۷۰ هـ ق تا جمادی الثانی ۱۲۷۴ هـ ق

اسماعیل خان یا محمد اسماعیل خان پسر شفیع خان چاپارچی باشی بعد از فوت پدرش در ذیقعه ۱۲۷۰ هـ ق از طرف ناصرالدین شاه صاحب شغل پدر شد و یک ماه بعد از این تاریخ نیز عنوان چاپارچی باشی گرفت که این بایستی به علت نظمی باشد که هنوز

(۱) هینریش بروکش، سفری به دربار سلطان صابخقران، صفحه ۹۰ و ۹۱

(۲) نامه‌های امیرکبیر و نوادرالامیر، صفحه ۲۱۱

(۳) آمار دارالخلافه، صفحه ۲۳۰

بعد از شفیع خان، بر امور چاپارخانه‌ها حاکم بوده است. اسماعیل خان با وجود این که مباشر چاپارخانه فعالی مثل میرزا سید حسین را که بعدها نیز مصدر خدمات زیادی در پست شد، در اختیار داشت، به نظر می‌رسید شخصا فردی تنبل، راحت طلب و ناآگاه بوده زیرا به تدریج در امور چاپارخانه‌ها بی‌نظمی و هرج و مرج رسوخ نموده، تشکیلات آن رو به ویرانی نهاده و با وجود تشویق‌ها و پاداش‌هایی که مرتب از طرف شاه برای وی منظور می‌شد اثری در خلق و خوی او نمایان نمی‌شد به طوری که حتی بعد از آنکه در سال ۱۲۷۴ هـ ق ناصرالدین شاه لقب پدرش بشیرالدوله را نیز به وی داد خرابی و گسیختگی تشکیلات چاپاری ادامه داشت تا این که بالاخره شاه مجبور شد در جمادی‌الثانی ۱۲۷۴ هـ ق وی را از کار برکنار کند.

از این زمان به بعد محمد اسماعیل خان گوشه راحت‌گزید و فقط در سفرهایی که شاه انجام می‌داد جزو اعیان و مستوفیان همراه و همسفر او بود مثل سفر اول خراسان در سال ۱۲۸۴ هـ ق که در التزام رکاب بود.

بی‌کاری بشیرالدوله تا سال ۱۲۸۸ هـ ق ادامه داشت تا این که در این سال میرزا علی خان منشی حضور (امین‌الملک و امین‌الدوله بعدی) با گرفتن مسئولیت چاپارخانه‌ها مجدداً از وی دعوت به همکاری نمود ولی این دولت نیز با شروع خوب اولیه، مستعجل بود و بعد از چندی اسماعیل خان بشیرالدوله به درخواست شخصی خود، یا به دنبال استعفای منشی حضور از کار چاپارخانه و آمدن مهدی قلی میرزا، دوباره از کار کناره گرفت.

نام محمد اسماعیل خان بشیرالدوله از این تاریخ به بعد فقط در سالنامه‌هایی که همه ساله از طرف وزارت انطباعات و توسط محمد حسن خان اعتمادالسلطنه تهیه و به ضمیمه یکی از کتاب‌هایش منتشر می‌شد در قسمت اعیان و اشراف دارلخلافه از رجال دولت ذکر شده است. سالنامه‌هایی که در آن‌ها از وی نام برده شده سالنامه‌های مربوط به سالهای ۱۲۹۲ هـ ق تا ۱۳۰۶ هـ ق است که نشان دهنده در قید حیات بودن نامبرده تا این تاریخ می‌باشد. از محمد اسماعیل خان پسری به جای ماند به نام محمد قلی خان که در وزارت جنگ بوده، درجه نایب آجودانی داشته است.^۱

از تاریخ فوت محمد اسماعیل خان بشیرالدوله و این که در کجا دفن شده اطلاعی به دست نیامد.

حسین خان یوزباشی (شهاب‌الملک - امیر تومان - نظام‌الدوله)

از جمادی‌الثانی ۱۲۷۴ هـ ق تا صفر ۱۲۸۳ هـ ق

حسین خان یوزباشی از سرکردگان شاهسون‌های اینانلو در آغاز جوانی در سال ۱۲۷۱ هـ ق با درجه یوزباشی در نظام انجام وظیفه می‌کرده به همین جهت به حسین خان یوزباشی معروف بوده است.

در سال ۱۲۷۳ هـ ق در لشکرکشی حسام‌السلطنه به هرات از سران سپاه ایران بود که بعد از جنگ و فتح هرات به اتفاق امیر حسین خان زعفرانلو (شجاع‌الدوله) به صورت چاپاری هفت روزه خود را به تهران رسانیده مژده این فتح را به شاه داد و درجه سرتیپی گرفت که از این تاریخ به بعد به حسین خان سرتیپ معروف شد.

در جمادی‌الثانی ۱۲۷۴ هـ ق بعد از برکناری محمد اسماعیل خان بشیرالدوله مسؤولیت چاپارخانه‌ها را به عهده گرفت ولی به علت مأموریت هائی که هر چند وقت یک بار به ایالات مختلف انجام می‌داد از برادر خود صادق خان یوزباشی و میرزا سید حسین سررشته‌دار برای اداره امور چاپارخانه‌ها کمک می‌گرفت. در زمان تصدی وی تغییراتی در جهت تصحیح و تجهیز خطوط چاپاری و چاپارخانه‌ها به عمل آمد همچنین برای چاپارها لباس فرم تهیه شد و بالاخره یک دفتر قانون و مقررات چاپارخانه‌ها نیز چاپ و منتشر شد به نام "کتابچه دستورالعمل چاپارخانه" به واسطه همین فعالیت‌ها بود که ناصرالدین‌شاه در سال ۱۲۷۶ هـ ق به وی لقب "شهاب‌الملک" داد.

شهاب‌الملک از سال ۱۲۷۴ هـ ق تا سال ۱۲۸۳ هـ ق به مأموریت‌های نظامی متعددی از جمله مأموریت عربستان (خوزستان امروز) نیز رفت. در سال ۱۲۸۲ هـ ق به وی منصب امیر تومان داده شد و در سال ۱۲۸۳ هـ ق به ریاست و فرماندهی لشگر خراسان منصوب و به آن ایالت اعزام شد و تاخت و تاز ترکمن‌ها را که شمال خراسان را ناامن کرده بودند سرکوب نموده به تهران مراجعت کرد.

در سال ۱۲۸۴ هـ ق بعد از فوت محمد اسماعیل خان نوری (وکیل‌الملک) حاکم کرمان، از طرف شاه به عنوان نایب‌الحکومه و حاکم کرمان انتخاب و به آن ایالت اعزام شد که تا سال ۱۲۸۶ هـ ق ادامه داشت.

در سال ۱۲۸۹ هـ ق در حالیکه سمت امیر توپخانه را داشت به جای حسام‌السلطنه به حکومت خراسان فرستاده شد و تا آخر عمر حاکم این ایالت بود. شهاب‌الملک در زمان حکومت خراسان فعالیت‌های زیادی برای آستانه رضویه در ساختن ابنیه خیریه مثل کاروانسرا، رباط و چاپارخانه نمود.

هم چنین در ساختن راه های ارتباطی و ایجاد پل ها و قنوات فعالیت های زیادی نمود به طوری که در سال ۱۲۹۱ هـ ق ملقب به نظام الدوله نیز گردید. وفات حسین خان نظام الدوله در ۲۳ محرم سال ۱۲۹۲ هـ ق در مشهد اتفاق افتاد که در همان جا نیز دفن گردید.

صادق خان یوزباشی

محمد صادق خان یوزباشی برادر حسین خان شهاب الملک بود. در مواقعی که حسین خان در ماموریت های ایالات به سر می برد، وی به همراه میرزا حسین سر رشته دار چاپارخانه، کارهای پستی و امور چاپارخانه ها اداره می کرد.

از صادق خان برای اولین بار در شماره ۴۰۳ روزنامه وقایع اتفاقیه در سال ۱۲۷۵ هـ ق صحبت شده سپس در سال ۱۲۷۷ هـ ق به علت اهتمام در نظم امور چاپارخانه ها مورد تشویق شاه قرار گرفته است.^۱

در سال ۱۲۷۸ هـ ق باز هم به علت حسن خدمت در غیاب شهاب الملک، همراه با میرزا سید حسین مورد تشویق قرار گرفت و در سال ۱۲۸۰ هـ ق به منصب سرتیپی از درجه سوم سرافراز شد.^۲

در سال ۱۲۸۴ در سفر اول خراسان از همراهان شاه بود.

در سال ۱۲۸۶ هـ ق عازم سفر مکه شد ولی در عرض راه به رحمت ایزدی پیوست.^۳

تصویر صادق خان یوزباشی

مأخذ: رجال نامی ایران

(۱) وقایع اتفاقیه، شماره ۴۷۱

(۲) روزنامه دولت علیه ایران، شماره ۵۶۰

(۳) روزنامه دهرلنی، شماره ۶۴۰

میرزا سید حسین سررشته‌دار

میرزا سید حسین سررشته‌دار مباشر چاپارخانه از جمله افرادی بود که از بدو تاسیس تشکیلات چاپاری در زمان امیرکبیر در این اداره بوده است و به علت آگاهی و آشنائی به امور آن از عواملی بوده که با وجود تغییر رؤسای پست هم چنان شغل خود را حفظ کرده است.

در رمضان ۱۲۷۰ هـ ق به سبب حسن خدمت در زمان بشیرالدوله دوم (اسماعیل خان) اضافه موجب به مبلغ بیست تومان دریافت داشته و در سال ۱۲۷۳ هـ ق نیز با گرفتن یک طاقه شال کرمانی خلعت مورد تشویق قرار گرفته است.

با رفتن اسماعیل خان از چاپارخانه‌ها و آمدن حسین خان یوزباشی، میرزا سید حسین همچنان در کار خود تثبیت شد و در غیاب حسین خان امور چاپارخانه را تحت نظر صادق خان یوزباشی انجام می‌داد که به علت حسن خدمت موفق شد در رمضان ۱۲۷۴ هـ ق، رجب ۱۲۷۸ هـ ق و ذیقعد ۱۲۸۲ هـ ق مورد تشویق قرار گیرد.

در اواخر سال ۱۲۸۲ هـ ق با رفتن شهاب‌الملک به خراسان و بعد کرمان امور چاپارخانه‌ها از ابواب جمعی وی خارج شد ولی میرزا سید حسین باز هم در پست خود به ادامه خدمت مشغول بود ولی شهاب‌الملک به سبب نیازی که به پیشکاری ورزیده در کرمان داشت در سال ۱۲۸۴ هـ ق با درخواست از ناصرالدین شاه، میرزا سید حسین را به کرمان فراخوانده پیشکار امور حکومتی خود کرد.

میرزا سید حسین با فعالیتی که در کرمان نمود و به سبب حسن خدمت موفق شد در سال ۱۲۸۵ هـ ق همراه با شهاب‌الملک مورد تشویق شاه قرار گیرد.

بعد از این تاریخ که شهاب‌الملک به تهران مراجعت کرده، دیگر از میرزا سید حسین خبری نیست و از عاقبت کار وی و سال وفاتش نیز کسی آگاهی ندارد.

محمد ناصر خان (ظهیرالدوله)

محمد ناصر خان پسر محمد ابراهیم خان سردار از سران طایفه قاجار دولو بوده که از اوائل سلطنت قاجاریه از بزرگان و امراء قاجار محسوب می‌شدند.

محمد ناصر خان در سال ۱۲۶۳ هـ ق به اتهام کمک به حسن خان سالار به کرمان تبعید شد و تا زمان فوت محمد شاه در تبعید بود و در سال ۱۲۶۴ هـ ق بعد از جلوس ناصرالدین

شاه به تهران آمد و بعد از مدتی بی‌کاری بالاخره در سال ۱۲۶۸ هـ ق با عنوان ایشیک آقاسی در دربار مشغول خدمت شد و در سال ۱۲۷۷ هـ ق ملقب به لقب ظهیرالدوله گردید و چندی بعد به عنوان پیشکار و فرمانده لشکر خراسان همراه با سلطان مراد میرزا حسام‌السلطنه که برای سومین بار عازم حکومت خراسان بود به مشهد رفت ولی به زودی به تهران احضار شد.

در سال ۱۲۷۸ هـ ق به عنوان حکومت استرآباد، شاهرود و بسطام اعزام شد ولی مجدداً به تهران برگشته در سال ۱۲۷۹ هـ ق به عنوان پیشکار ظل‌السلطان عازم فارس گردید و حدود یک سال در آن جا ماند.

در سال ۱۲۸۳ هـ ق به دنبال تغییرات انجام شده توسط شاه در تشکیلات دولتی، محمد ناصرخان مجدداً به عنوان ایشیک آغاسی‌باشی که همان وزیر تشریفات همایونی یا وزیر دربار است انتخاب گردید و مسئولیت چند اداره دیگر از جمله اداره چاپارخانه‌ها نیز به وی محول گردید.

ظهیرالدوله مردی ساده و کم تحرک بود و درباره تنبلی وی کلنل مک گرگور در سفرنامه‌ای که از سفر وی در سال ۱۸۷۵ میلادی (زمان والی‌گری محمد ناصرخان) به خراسان باقی مانده می‌نویسد:

"والی خراسان ظهیرالدوله: وی مردی بسیار مؤدب بود ولی کودکان می‌نمود. بی‌تردید گماشتن چنین مرده متحرکی که بیشتر شایسته نام ضعیف‌الدوله است به استانداری خراسان یعنی یکی از مهمترین استانهای کشور از جانب شاه بسیار خنده‌آور به نظر می‌رسد."^۱

باتوجه به این موضوع اداره تمام تشکیلات محول شده به او از عهده‌اش خارج بود، لذا چنین به نظر می‌رسد که تشکیلات چاپاری در همان اوایل سال ۱۲۸۳ از طرف وی به میرزا تقی خان نائینی (یوزباشی یا چاپارچی‌باشی) داده شده یا در ادامه وضع قبلی در خانواده حسین خان شهاب‌الملک که میرزا تقی خان نیز یکی از برادران او بوده، مانده است.

در سال ۱۲۸۴ هـ ق در سفر خراسان شاه، به عنوان معاون حکومت خراسان انتخاب و مدتی همان جا ماندگار شد.

در سال ۱۲۸۸ ه‍.ق ظهیرالدوله با داشتن سمت ایشیک آقاسی باشی به وزارت عدلیه رسید ولی مدت زیادی در این سمت نماند و در سال ۱۲۹۲ ه‍.ق به دنبال فوت حسین خان شهاب‌الملک (نظام‌الدوله) عازم حکومت خراسان شد و بعد از دو سال و چند ماه حکومت بالاخره در سال ۱۲۹۴ ه‍.ق در مشهد مقدس درگذشت.

محمد ناصر خان ظهیرالدوله

میرزا یوسف مستوفی الممالک

میرزا یوسف پسر میرزا حسن آشتیانی (مستوفی الممالک اول) در سال ۱۲۲۷ هـ ق در تبریز متولد شد و زمان کودکی را در همان ایالت در تشکیلات نایب السلطنه سپری کرد و با فوت فتحعلیشاه همراه با محمدشاه به تهران آمد. در سال ۱۲۶۱ هـ ق بعد از فوت پدرش ملقب به مستوفی الممالک گردید. در دوره ناصرالدین شاه دارای مشاغل فراوان بود و در بین رجال، درباریان و مردم بسیار مورد احترام و اعتماد بود. به همین جهت شاه به او "آقا" یا "جناب" خطاب می‌کرد.

مستوفی الممالک از رجال انگشت شماری است که مورد اعتماد و احترام امیرکبیر بود و در زمان وی شغل وزارت مالیه را داشت.

در سال ۱۲۸۳ هـ ق در تغییرات جدید طرز اداره کشور، مستوفی الممالک علاوه بر مشاغل وزارت مالیه و اداره امور چند ایالت، اداره امور چاپارخانه‌ها را نیز به عهده گرفت.

از طرز اداره تشکیلات چاپاری توسط وی که از این تاریخ شروع و تا زمان تصدی میرزا علی خان منشی حضور ادامه دارد اطلاع دقیقی در دست نیست. احتمال می‌رود که میرزا تقی خان یوزباشی از طرف شهاب‌الملک باز هم اداره این تشکیلات را ادامه و توسط مستوفی الممالک در کار خود تثبیت شده باشد یا این که مسقیما توسط مستوفی الممالک انتخاب و در راس این کار قرار گرفته باشد.

در سال ۱۲۸۸ هـ ق به دنبال روی کار آمدن میرزا حسین خان مشیرالدوله، مستوفی الممالک از کارها کناره‌گیری کرد ولی با کنار رفتن سپهسالار باز در راس قدرت قرار گرفت و مدتی نیز با همکاری یکدیگر کارهای دولت را انجام می‌دادند در سال ۱۲۹۵ هـ ق با پیش آمدن سفر دوم شاه به اروپا که میرزا علی خان امین‌الملک مسؤول وقت چاپارخانه‌ها نیز بایستی وی را همراهی می‌کرد، به طور موقت اداره امور چاپارخانه‌ها همراه با مشاغل دیگر از جمله سایر مسؤولیت‌های امین‌الملک به وی محول شد که بعد از اتمام سفر و مراجعت شاه تا مدتی این مسؤولیت‌ها ادامه داشت ولی چندی بعد ادارات ابواب جمع امین‌الملک از جمله چاپارخانه به وی برگشت داده شد.

در ۲۵ جمادی الثانی سال ۱۲۹۸ هـ ق رسماً به عنوان صدراعظم انتخاب شد و چند سال به طور متناوب این سمت را داشت تا بالاخره در دوم ماه رجب سال ۱۳۰۳ هـ ق در سن ۷۶ سالگی وفات یافت.

میرزا یوسف مستوفی الممالک

میرزا تقی خان چاپارچی باشی

از ؟ تا محرم ۱۲۸۸ هـ ق

در کتاب المائر و الاثار از میرزا تقی خان چاپارچی باشی به عنوان رئیس چاپارخانه‌ها بعد از حسین خان شهاب‌الملک و قبل از میرزا علی خان منشی حضور نام برده شده است. طبق نظر مرحوم محبوبی اردکانی در تعلیقات المائر و الاثار، میرزا تقی خان یکی دیگر از برادران شهاب‌الملک بوده (برادر دیگر حسین خان، صادق خان یوزباشی بود که قبلاً از وی صحبت شده). وی نیز لقب یوزباشی داشته و در سال ۱۲۸۰ هـ ق به اعطای منصب سرتیپی از درجه سوم نیز نائل شده و از طرف شهاب‌الملک چاپارخانه‌ها را اداره می‌نمود. با توجه به این متن می‌توان چنین فرض نمود تشکیلات چاپاری که در اجاره و تحت

نظر شهاب‌الملک بوده و در غیاب وی برادرش صادق‌خان یوزباشی مسئولیت کارها را به عهده می‌گرفته است. بعد از سال ۱۲۸۳ ه‍.ق که ادارات دولتی دچار تغییر شدند، چاپارخانه‌ها در حالیکه اسما از ادارات تحت نظر وزارت دربار و ظهیرالدوله بود عملاً در اجاره و تحت اختیار شهاب‌الملک باقی مانده بود و بعد از فوت صادق‌خان یوزباشی اداره آن به میرزا تقی‌خان محول شد.

از میرزا تقی‌خان یوزباشی بعد از برکناری (در محرم ۱۲۸۸ ه‍.ق) غیر از یک مورد، دیگر نامی نیست و آن در سال ۱۲۹۴ ه‍.ق است که در سالنامه مربوطه از میرزا تقی‌خان یوزباشی به عنوان مباشر چاپارخانه‌های خط آذربایجان نام برده شده است.

میرزا علی‌خان منشی حضور

اول محرم ۱۲۸۸ ه‍.ق تا ۱۲۹۰ ه‍.ق

میرزا علی‌خان منشی حضور - امین‌الملک یا امین‌الدوله بعدی - از اول محرم ۱۲۸۸ ه‍.ق مسئولیت اداره چاپارخانه‌ها را به عهده گرفت و تا سال ۱۲۹۰ ه‍.ق قبل از سفر ناصرالدین شاه به فرنگ این اداره را در اختیار داشت و در این سال مستعفی گردید و کارش به مهدی قلی میرزا محول شد.

در مورد بیوگرافی میرزا علی‌خان که مجدداً از ۱۲۹۲ ه‍.ق عهده‌دار اداره چاپارخانه‌ها شد و همچنین از سال ۱۲۹۸ ه‍.ق، بعد از تشکیل وزارت پست به عنوان اولین وزیر پست تا سال ۱۳۱۱ ه‍.ق به خدمتش ادامه داد، در انتهای این فصل مفصلاً بحث خواهد شد.

میرزا علی‌خان منشی حضور

مهدی قلی میرزا (سهام الملک)

مهدی قلی میرزا پسر بیست و دوم حاجی محمد ولی میرزا پسر چهارم فتحعلیشاه بود که در سال ۱۲۹۰ هـ ق باکنار رفتن میرزا علی خان منشی حضور به تصویب شاه مسئولیت امور چاپارخانه‌ها را به عهده گرفت ولی به علت عدم فعالیت و پیداشدن خرابی در وضع اداره چاپارخانه‌ها و به دنبال آمدن مستشار اطریشی پست (گوستاو ریدرر) به ایران، ناصرالدین شاه مهدی قلی میرزا را از کار برکنار و مجدداً میرزا علی خان منشی حضور (امین‌الملک) را مسؤول چاپارخانه‌ها کرد.

در سال ۱۳۰۲ هـ ق مهدی قلی میرزا به عنوان رئیس قشون خراسان عازم مشهد شد ولی بعد از چهار ماه به تهران مراجعت کرد.

در ذیقعه سال ۱۳۱۰ هـ ق به عنوان بیگلر بیگی عازم شیراز شد.

در سال ۱۳۱۶ هـ ق در حالی که منصب امیرتومانی داشت به حکومت یزد فرستاده شد.

در سال ۱۳۲۰ هـ ق به عنوان متولی باشی آستان قدس رضوی انتخاب و به خراسان رفت و دو سال در این سمت بود تا این که در جمادی الاول سال ۱۳۲۲ هـ ق در مشهد وفات یافت.

سهام الملک

شوالیه گوستاو ریدرر فون داکسبرگ (از ۱۲۹۲ تا ۱۲۹۵ هـ ق)

Gustav Riederer, Ritter Von Daghsberg

ریدرر از کارمندان عالی رتبه پست اطریش بود که بعد از درخواست ناصرالدین شاه از فرانسوا ژوزف پادشاه اطریش توسط وی انتخاب گردیده به همراه تعداد دیگری کارشناس اطریشی به ایران اعزام شد.

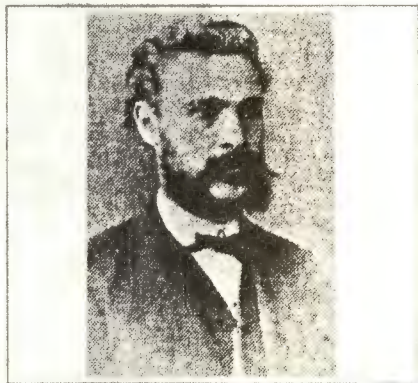

شوالیه فون داکسبرگ گوستاوریدرر بانی پست جدید ایران

ماخذ: تمپیرهای ایران اثر هارتمن

الکساندر آشتال

موریس فون موناورد

ریدرر در روز چهاردهم ژانویه ۱۸۷۵ میلادی (پنجم ذیحجه ۱۲۹۱ هـ ق) به تهران آمد و به دنبال یک وقفه بی کاری چند ماهه شروع به تهیه برنامه‌ای برای ایجاد تشکیلات پستی نوین در ایران نمود و بعد از این که ناصرالدین شاه مجدداً تشکیلات چاپاری را به امین‌الملک سپرد، با همراهی و همفکری و کمک‌های وی توانست در طی مدتی کمتر از

دو سال تشکیلاتی را در ایران دایر کند که به عنوان اسکلت اولیه پست ایران بر پا و به تدریج با گسترش به پست امروز ایران تبدیل شود. ریدر در زمان تصدی خود بر تشکیلات پست و چاپاری توانست اقدامات زیر را به عمل آورد:

۱. ایجاد کلاس های تربیت مامور و کارشناس پست.
۲. تهیه لباس متحدالشکل جدید برای کارمندان و مامورین پست.
۳. جمع آوری و معدوم کردن تمبرهای باقری و تهیه تمبرهای جدید که بعدها به تمبرهای کاردی معروف شد. همچنین سفارش تهیه تمبرهائی با تصویر ناصرالدین شاه.
۴. راه اندازی مسیرهای پستی مجهز و مرتب در فاصله بین تهران به شمیران، تهران به آذربایجان و گیلان، تهران به فارس.
۵. تهیه نظام نامه جدید پستی.
۶. فعالیت در زمینه عضویت ایران در اتحادیه پستی جهانی.

با فعالیت های ریدر خطوط پستی ایران راه اندازی شده و ایران با برنامه منظم پستی به اروپا متصل شد و در سال ۱۸۷۷ میلادی نیز به اتحادیه پستی جهانی (U.P.U) پیوست. ریدر از اواخر سال ۱۲۹۲ ه ق به پیشنهاد امین الملک مستقیماً به ریاست کل چاپارخانه های ایران برگزیده شد و در اواخر سال ۱۲۹۳ ه ق نیز بعد از راه اندازی پست ایران با موافقت امین الملک، ناصرالدین شاه وی را به ریاست کل پستخانه های ایران انتخاب کرد.

ریدر در ماه رجب ۱۲۹۴ ه ق (۱۸۷۷ میلادی) بعد از این که موسیو نیکلا سمینو را به عنوان قائم مقام خود انتخاب نموده کارها را به دست وی سپرد و برای انجام کارهای اداری عضویت ایران در اتحادیه جهانی پست، تهران را به قصد وین ترک کرد. ریدر با وجود این که دیگر به ایران بازنگشت، تا دو سال بعد نمایندگی ایران را در اتحادیه پستی به عهده داشت.

در مورد زمان اقامت ریدر در ایران وضع پست و تمبرهای پستی مخبرالسلطنه هدایت در کتاب "خاطرات و خطرات" خود مطلب جالبی دارد:

"از سنه ۹۱ پست در ایران بین تهران و تبریز که راه فرنگ است دایر است. موسیو ریدر اطریشی برای تنظیم پست اجیر شده است. اخوی غالباً به منزل او می رفت و آلمانی صحبت می کردند. آنوقت نمی دانستم که بعدها تمبر پست جمع خواهم کرد و به چه زحمت و قیمت تمبرهائی را به دست باید آورد که در آن موقع هر چه سهل بدست

می آمد و بعضی هم اصلاً بدست نمی آمد.

گوستاو ریدر در ماموریت خود به ایران از کمک یک اطریشی به نام موریس فون مونوارد که همراه وی به ایران آمده بود و کمک یک ایرانی (لهستانی الاصل) به نام موسیو نیکلا سمینو که امین الملک در اختیار وی گذاشته بود، استفاده می کرد که بد نیست از این دو نفر نیز یاد کنیم:

۱. موریس فون مونوارد (Moriz Voon Manowarda): مونوارد همکار اطریشی ریدر بود که همراه او در ژانویه ۱۸۷۵ میلادی به تهران آمد.

وی پسر یک کارمند بلند پایه پست اطریش بود که در سال ۱۸۷۴ میلادی دعوت ریدر را در اطریش برای ماموریت ایران پذیرفت.

مونوارد به علت اختلاف سلیقه ای که با ریدر در تهران پیدا کرد و گرفتاریهای کاری و پرداخت نامرتب حقوق چندین بار با ریدر درگیر شد و بالاخره نیز هم زمان با شروع کار ریدر در تهران وی نیز پیشنهاد راه اندازی خط پستی آذربایجان را قبول کرده عازم تبریز شد و بعد از چند ماه توانست آن خط را با وضعی مورد پسند راه اندازی کند.

در سال ۱۸۷۷ میلادی به دنبال عزیمت ریدر از ایران و آمدن اشتال، وی نیز تشکیلات پستی تبریز را تحویل برادر الکساندر اشتال به نام نیکلا اشتال داده و از ایران رفت. وفات وی در سال ۱۸۸۸ میلادی در چرنویتس اتفاق افتاد.

از یادگارهای سفر مونوارد به ایران تصاویری است که وی از جامعه آن روزهای ایران کشیده و همچنین یادداشت هائی است که به صورت خاطرات سفر به ایران از خود باقی گذاشته است.

۲. موسیو نیکلا سمینو: نیکلا سمینو فرزند یک نفر لهستانی به نام بارتولمی سمینو بود. سرتیپ بارتولمی سمینو یکی از فرماندهان سپاه و آجودان عباس میرزا نایب السلطنه بود که در زمان فتحعلیشاه از راه روسیه به ایران آمده بود. بارتولمی کسی است که برای اولین بار دستگاه چاپ سنگی را با خود از روسیه به تبریز آورد.

نیکلا سمینو بعد از این که به سنین نوجوانی رسید عازم فرانسه شده تحصیلاتش را در رشته نظام به پایان رسانید و بعد از فوت پدرش در زمان محمدشاه به دعوت مجدد دولت به ایران بازگشت.

نیکلا سمینو بعد از این که در سال ۱۲۷۰ هـ ق اسلام اختیار کرد با خانواده ای ایرانی (به نام فراگوزلو) وصلت نمود و بعدها نام ذوالفقارخان را برای خود اختیار کرد و در زمان

مظفرالدین شاه نیز لقب مباشر الممالک گرفت.

نام برده از اوائل ورود به ایران جزو تشکیلات ابواب جمع میرزا علی خان منشی حضور بود که بعدها با ضمیمه شدن تشکیلات چاپاری به ادارات تحت اختیار منشی حضور، وی در این تشکیلات به کار مشغول شد و بعد از چندی نیابت منشی حضور (امین الملک و امین الدوله بعدی) و ریاست دفتر نوشتجات خارجه را در اداره چاپارخانه و پست بر عهده گرفت.

نیکلا سمینو

ماخذ: کتابخانه مرکزی دانشگاه

سمینو در تهیه و اجرای برنامه‌های ریدرر نقش اساسی به عهده داشت به طوری که در ضمن خدمت در این تشکیلات موفق به دریافت نشان‌های متعددی شد و به تدریج موفق به گرفتن درجات میرپنجی و کلنلی نیز گردید.

ادامه فعالیت سمینو در تشکیلات پست به اواخر دوره استبداد و اوائل دوره مشروطیت می‌رسد که مصادف با اواخر عمر وی می‌باشد.

سمینو نام ایرانی ذوالفقارخان را از سال ۱۳۱۱ ه‍.ق برای خود انتخاب کرد و احتمالاً از سال ۱۳۱۸ ه‍.ق به بعد از مظفرالدین شاه القاب میربنجه و مباشر الممالک را گرفته است. نیکلا سمینو اولین کسی است که حمام دوش را به ایران آورد و آن را رایج کرد. این حمام در خیابان لختی (سعدی فعلی) قرار داشت.

سمینو (ذوالفقارخان مباشر الممالک) در سال در تهران فوت شد و مقبره وی نیز در ابن بابویه می‌باشد.

از نیکلا سمینو و فرزند وی به نام «شارل سمینو» (با نام ایرانی لطفعلی خان و لقب مؤدب السلطان) باقی ماند که بعدها در زمان قیام جنگل در ادارات مختلف منطقه گیلان مثل پستخانه، گمرک و بلدیة مصدر خدمات ارزنده‌ای شد و به علت ابراز لیاقت به ریاست انجمن بندرانزلی انتخاب و بعد از چندی به شهربانی رشت منتقل شده مجدداً با پست ریاست شهربانی به انزلی مراجعت کرد و به علت هم داستانی با قوای جنگل توسط دشمنان محلی (مجیرالایاله و همراهان مسلحش) در تاریخ ذیحجه ۱۳۲۸ ه‍.ق به قتل رسید.

موسیو الکساندر اشتال (اواسط ۱۲۹۵ تا ۱۲۹۷ هـ ق)

A.F.Stahl

بعد از برکناری ریدر از ریاست پست که زمان دقیق آن مشخص نیست برای مدتی معاون و نایب وی نیکلاس مینو امور پست را اداره می‌کرد تا این که در اواسط سال ۱۲۹۵ هـ ق امین الملک موسیو الکساندر اشتال را به عنوان رئیس کل پست انتخاب نمود. اشتال بعد از برکنار کردن مینو و آوردن موسیو آندریاس از رشت و فرستادن برادر خود نیکلاس اشتال به آذربایجان، شروع به انجام اقداماتی در پست نمود که از زمان ریدر ناتمام باقی مانده بود از آن جمله بود تکمیل و تجهیز سایر راه های پستی.

اشتال از اتباع روسیه بود و امین الملک به علل سیاسی و همراهی با روس ها وی را به عنوان مدیر کل پست ایران معین کرد.

اشتال مردی فاضل و محققى فهمیده بود که طی دوران اقامت خود در ایران تحقیقات جغرافیائی مهمی انجام داد.

مدت ریاست اشتال بر پست ایران کوتاه بود و بعد از یک سال و چند ماه از کار برکنار شد و به جای وی میرزا رحیم نامی از شاگردان ریدر که معاون امین الملک بود مسئولیت پست را به عهده گرفت.

الکساندر اشتال

میرزا رحیم (از ۱۲۹۷ تا ۱۳۰۰ هـ ق)

بعد از برکناری اشتال از ریاست پست، امین‌الملک یکی از دست‌پروردگان اداری خود به نام میرزا رحیم را که از شاگردان ریدرر نیز محسوب می‌شد به ریاست تشکیلات پستی انتخاب کرد.

میرزا رحیم از افرادی بود که در دستگاه منشی حضور (امین‌الملک بعدی) به علت لیاقت به تدریج ترقی نموده و سال‌ها نیز به عنوان منشی نایب وزارت رسائل و رئیس دارالانشاء با میرزا علی‌خان کار کرده بود.

در سالنامه ۱۲۹۱ هـ ق از میرزا رحیم به عنوان نایب وزارت رسائل و رئیس دارالانشاء همایونی (به وزارت امین‌الملک) یاد شده و سال‌ها این عنوان را داشت.

در سال ۱۲۹۷ هـ ق بعد از تشکیل وزارت پست میرزا رحیم به عنوان رئیس اداره رسائل خاصه و کل پستخانه‌های ممالک محروسه انتخاب و تا زمان فوت در سال ۱۳۰۰ هـ ق رئیس پست بود.

اعتمادالسلطنه در روزنامه خاطرات خود به علت فوت میرزا رحیم که در تاریخ ۲۱ محرم ۱۳۰۰ هـ ق اتفاق افتاده اشاره کرده، می‌نویسد:

یادداشت روز ۲۲ محرم:

"دیروز میرزا رحیم رئیس پستخانه که از طرف امین‌الدوله ماموریت داشت و سابق هم به سمت منشی‌گری نزد امین‌الملک بود به مرض قولنج فوت کرد."

میرزا رحیم

میرزا احمدخان مبشرالدوله

میرزا احمدخان پسر میرزا محمدخان و نوه دختری پاشاخان امین‌الملک^۱ در سال ۱۲۸۱ ه‍.ق (برابر با ۱۲۴۲ خورشیدی و ۱۸۶۴ میلادی) متولد و از همان اوان جوانی در دربار ناصری عنوان پیشخدمت خاصه همایونی را داشت و به سبب قرابت فامیلی با امین‌الدوله و به پیشنهاد وی در سال ۱۳۰۴ ه‍.ق از طرف ناصرالدین‌شاه به ریاست کل پست ممالک محروسه ایران انتخاب شد و سال‌های متمادی دارای این سمت بود.

میرزا احمدخان به سبب فعالیت‌های مفیدی که در پست انجام داد در سال ۱۳۰۹ ه‍.ق از طرف شاه مورد تشویق قرار گرفته ملقب به مبشرالدوله شد. روزنامه ایران در این باره می‌نویسد:

میرزا احمدخان

ماخذ: کتاب رجال نامی ایران

"میرزا احمدخان پیشخدمت خاصه و رئیس اداره پست ممالک محروسه که از برآوردگان با لیاقت این عهد معدلت آیت است چون در سنین عدیده که اداره پست ممالک محروسه از طرف امین‌الدوله رئیس دارالشورا رجوع به مغزی الیه بوده نتایج کاردانی و مراتب قابلیت خود را ظاهر نموده است، مستحق بذل امتیازاتی از طرف دولت روز افزون آمده حسب الاستدعای امین‌الدوله و تصویب وزارت اعظم به لقب مبشرالدوله ملقب آمد."^۲

مبشرالدوله متجاوز از ده سال ریاست پست را به عهده داشت (در زمان امین‌الدوله و پسرش محسن‌خان). ولی با برکناری محسن‌خان معین‌الملک در سال ۱۳۱۴ ه‍.ق از وزارت پست و شروع وزارت مرتضی قلی‌خان صنیع‌الدوله، احمدخان نیز از شغل خود برکنار و به جای او مخبرالسلطنه رئیس کل پست در تهران شد.

۱) از پاشاخان امین‌الملک سه دختر بجا ماند، یکی محترم‌الدوله بود که زن میرزا علی‌خان امین‌الدوله شد و دیگری شرافت‌السلطنه بود که زن میرزا محمدخان شد. بالاخره عالییه خانم که همسر حاج آقا عیسی شد.

۲. روزنامه ایران شماره ۷۷۱، چهارم رمضان ۱۳۰۹

مبشرالدوله در سال ۱۳۴۰ ه‍.ق (۱۳۰۴ خورشیدی) در سن ۶۲ سالگی درگذشت.

میرزا علی خان لواسانی منشی حضور (امین الملک - امین الدوله)

میرزا علی خان پسر حاج میرزا محمدخان سینکی لواسانی ملقب به مجدالملک که خود از مهام رجال صاحب نام عصر ناصری بود، در سال ۱۲۶۰ ه‍.ق در تهران متولد شد. در سال ۱۲۷۵ ه‍.ق در سن پانزده سالگی به عنوان منشی وزارت خارجه مشغول کار شد ولی چندی بعد که پدرش مجدالملک برای انجام امور معوقه مرزی ایران و عثمانی به ماموریت می‌رفت، میرزا علی خان نیز همراه وی عازم بغداد شد تا شغل منشی‌گری پدر را داشته باشد.

میرزا علی خان در سال ۱۲۷۸ ه‍.ق در سن هیجده سالگی به علت خط و ربط جالبش مورد توجه شاه قرار گرفت و به عنوان پیشخدمت خاصه همایونی و ملتزم رکاب شاه وارد تشکیلات دربار شد و در وزارت رسائل همایونی (دفتر مخصوص شاهنشاهی) به خدمت مشغول و سال‌ها به صورت منشی مخصوص در کنار شاه بود.

در سال ۱۲۷۹ ه‍.ق در سن نوزده سالگی در وزارت خارجه دارای پست نایب اول شد و در سال ۱۲۸۳ ه‍.ق رسماً ملقب به لقب منشی حضور گردید.

پنج سال بعد در اول محرم سال ۱۲۸۸ ه‍.ق مسؤولیت اداره چاپارخانه‌های ممالک محروسه به وی داده شد.

منشی حضور از همان آغاز کار، برنامه‌نوسازی پست و امروزی کردن آن را مد نظر قرار داد و در همین زمینه بود که اقدام به ترمیم راه‌های پستی، ایجاد چاپارخانه‌های جدید، تهیه لباس متحدالشکل برای چاپارها، وضع قوانین جدید در پست، مرتب کردن برنامه حرکت چاپارها به ایالات و نیز مرتب کردن وضع تهیه و توزیع تمبرهای باقری نمود.

منشی حضور تا اوایل سال ۱۲۹۰ ه‍.ق مسؤولیت چاپارخانه‌ها را به عهده داشت ولی در این سال به خاطر همراهی با شاه در سفر اروپا از این شغل مستعفی شد و مسؤولیت این تشکیلات به مهدی قلی میرزا واگذار گردید. میرزا علی خان در سفر اروپا تا مرز آلمان با شاه همراه بود ولی از آنجا به علت سعایت میرزا ابراهیم امین‌السلطان از حضور شاه مرخص شده به ایران برگشت. بعد از بازگشت شاه از اروپا و به دنبال فوت پدر زنش، پاشاخان امین‌الملک، ملقب به لقب امین‌الملک گردید و در تغییراتی که ناصرالدین شاه در این سال در طرز اداره مملکت و تشکیلات دولتی داد، دارای منصب وزارت رسائل

گردید و به عضویت و نظامت مجلس وزراء یا مجلس شورای دولتی منصوب شد و به سبب لیاقتی که در این کار از خود نشان داد شاه در تغییراتی که مجدداً در سال ۱۲۹۳ هـ ق در هیات دولت داد وی را به مدیریت شورای مذکور انتخاب کرد.

در سال ۱۲۹۲ هـ ق به علت عدم کارائی و از هم گسیختگی تشکیلات چاپاری و عدم استفاده مفید از کارشناسانی که جهت تنظیم و راه اندازی پست مدرن و ضرابخانه دولتی از اطرش به ایران آمده بودند، ناصرالدین شاه مجدداً اداره امور پست و چندی بعد امور ضرابخانه را به امین الملک محول نمود.

امین الملک به دنبال تشویق و تأیید اقدامات مستشاران اطریشی و با کمک آنها توانست در مدتی کوتاه تشکیلات پستی جدید را به خوبی در ایران برقرار نموده وضع ضرابخانه را نیز مرتب و ماشین های آن را راه اندازی نماید.^۱

در سال ۱۲۹۵ هـ ق به دنبال فوت ویکتور امانوئل پادشاه ایتالیا و جلوس هومبر اول از طرف ناصرالدین شاه به عنوان سفیر مخصوص برای ابلاغ تسلیت فوت امانوئل و تهنیت شروع پادشاهی هومبر عازم اروپا شد و بعد از رسیدن شاه به اروپا (سفر دوم) همراه وی بود.

در سال ۱۲۹۸ هـ ق پس از فوت پدرش مجدالملک سینکی، وزارت وظایف و اوقاف به وی سپرده شد و به دنبال گسترش تشکیلات پستی و تبدیل آن به وزارتخانه از طرف شاه به عنوان اولین وزیر پست انتخاب گردید و در سال بعد به دنبال گرفتن مدیریت مجلس شورای کبری (دارالشورای دولتی) ملقب به لقب امین الدوله شد.

در سال ۱۳۰۴ هـ ق به علت کثرت مشاغل، وزارت وظایف و اوقاف را به برادرش میرزا تقی خان مجدالملک سپرد و بعد از مدتی به علت بدگوئی هایی که از وی شد از کلیه مسئولیتهای دارالشورا کنار گذاشته شد ولی مجدداً در سال ۱۳۰۵ هـ ق از وی دلجویی شده منصب ریاست دارالشورا به وی محول گردید.

۱. ماشین های ضرابخانه به دنبال دستور خرید آن ها در سال ۱۲۸۲ هـ ق که از طرف ناصرالدین شاه به حسن علی خان گروسی (امیرنظام) سفیر ایران در پاریس داده شده بود تهیه و به ایران ارسال شده بود ولی از زمان رسیدن به تهران تا سال ۱۲۹۴ هـ ق که راه اندازی شد بی کار افتاده و در حال فرسودگی بود ولی امین الملک با به کارگیری کارشناس اطریشی موسیو پخان و دستیارش آن ها را به کار انداخت.

سال ۱۲۹۸ هـ. ق. امین الدوله اولین وزیر پست

سال ۱۲۹۰ هـ. ق. امین الملک وزیر رسائل و رئیس چاپخانه‌ها

سال ۱۳۱۵ هـ. ق. امین الدوله صدراعظم دولت علیه ایران

سال ۱۳۱۱ هـ. ق. معین الملک دومین وزیر پست

در سال ۱۳۰۶ ه‍.ق در سفر سوم شاه به اروپا امین الدوله نیز همراه وی بود و از نزدیک با مظاهر جدید تمدن اروپائی آشنا گردید.

در سال ۱۳۱۱ ه‍.ق وزارت پست به پیشنهاد وی از طرف ناصرالدین شاه به پسرش محسن خان معین الملک سپرده شد و خود امین الدوله فقط مدیریت دارالشورای دولتی را به عهده داشت.

در اواخر سال ۱۳۱۳ ه‍.ق بعد از ترور و فوت ناصرالدین شاه و شروع سلطنت مظفرالدین شاه به علت ناسازگاری و اختلاف فکری که بین امین الدوله با امین السلطان صدر اعظم وجود داشت به پیشنهاد امین السلطان، میرزا علی خان به عنوان پیشکار و وزیر و لیعهد جدید - محمد علی میرزا - عازم آذربایجان شد ولی چند ماه بعد از اقامت در تبریز و تنظیم امور آن ایالت مجددا در جمادی الثانی ۱۳۱۴ ه‍.ق به تهران احضار شده به ریاست مجلس شورای کبری و وزارت اعظم برگزیده شد و در سال ۱۳۱۵ ه‍.ق نیز رسماً از طرف شاه عنوان صدراعظم گرفت و طی یک سال که عنوان صدارت اعظمی را داشت توانست وضع مالی و گمرکی کشور را تا حدی بهبود بخشد و در زمینه معارف نیز موفق به تاسیس چند مدرسه جدید که در راس آن ها رشديه بود گردید.

امین الدوله در محرم ۱۳۱۶ ه‍.ق قبل از این که به علت شکایت بدخواهان و مخالفانش، از صدارت برکنار شود خود استعفا داد و به املاک شخصی اش در گیلان به لشت نشا رفت و چندی بعد از طریق روسیه و دریای سیاه به مکه رفت و بعد از مراجعت نیز در لشت نشا اقامت گزید و از این تاریخ (۱۳۱۷ ه‍.ق) به مدت یک سال از کلیه امور سیاسی کناره گیری کرد.

در سال ۱۳۱۸ ه‍.ق بعد از این که مظفرالدین شاه از سفر اروپا مراجعت کرد، امین الدوله در نامه ای سرزنش آمیز به علت استقراضی که انجام شده بود از شاه انتقاد نمود و این نامه باعث شد که شاه وی را از ایران تبعید کند. امین الدوله در شوال ۱۳۱۸ ه‍.ق همراه با خانواده خود ایران را به قصد قفقاز ترک نمود و بعد از چندی اقامت در قفقاز به بیماری کلیوی دچار شد، ناچار از آنجا به اطیش رفت ولی معالجات پزشکان مؤثر واقع نشد و دچار نارسائی کلیه گردید. وی بعد از بازگشت از اطیش به قفقاز از داغستان نامه ای برای بازگشت به ایران به مظفرالدین شاه نوشت که شاه نیز قبول کرد و امین الدوله در اواخر سال ۱۳۲۱ ه‍.ق به ایران بازگشت و در لشت نشا مقیم شد و بعد از یک سال به علت شدت بیماری و عدم درمان در ۲۶ صفر سال ۱۳۲۲ ه‍.ق در ملک خود (لشت نشای

گیلان) وفات یافت و طبق وصیتش در همان جا به خاک سپرده شد
زمینه فکری و خصوصیات اخلاقی: امین الدوله به علت مسافرت های مکرری که در
 طول زندگی به کشورهای مختلف اروپائی انجام داد شیفته تاسیسات جدید در جوامع
 اروپائی شده و شدیداً مایل به انجام رفرف در کشور و تغییر شکل زندگی مردم به سبک
 اروپائی بود. مثلاً استفاده از میز و صندلی و پوشیدن لباس آنان را در اجتماع ترجیح
 می داد.

به سبب دوستی و روابطی که به صورت معاشرت و مکاتبه با افراد سرشناسی مثل
 سید جمال الدین اسدآبادی، میرزا ملکم خان، سید محمد طباطبائی آقا شیخ هادی
 نجم آبادی و میرزا عبدالرحیم طالبوف داشت دارای زمینه فکری مشابه این مشاهیر و
 حتی در بعضی موارد پیشرفته تر و نسبت به بعضی افکار آنان دارای نظر انتقادی بود به
 عنوان مثال شدیداً مخالف افکار سید جمال الدین اسدآبادی درباره اتحاد اسلام و
 تشکیل حکومت واحد مسلمانان بوده، معتقد به جدائی دین از سیاست بود و در زمینه
 سیاسی از افکار فراماسون ها تبعیت می کرد.

امین الدوله معتقد به نشر فرهنگ نو و ایجاد صنایع جدید بود. در زمینه اطلاعات
 تاریخی و جغرافیائی و وضع سیاسی ممالک مختلف بصیر و مطلع بود. همچنین در مورد
 وضع مملکت ایران معایب را می شناخت و در اصلاح آن ها و انتخاب راه پیشرفت
 صاحب نظر بود.

در سیاست متمایل به غرب و انگلستان و از نظر اداره مملکت موافق حکومت قانون
 بود و به همین جهت متهم به جمهوری خواهی گردیده بود.

محاسن: امین الدوله دارای خط و ربطی زیبا و سبکی مخصوص در تحریر بود که مورد
 تقلید دیگران واقع می شد و به سبک امین الدوله معروف بود. وی این خط و انشاء را از
 پدرش مجدالملک سینیکی آموخته و از وی پیشی گرفته بود.

از نقاشی و شعر نیز بی بهره نبود.

تحصیل کرده و مترقی بود و به سبب چند سال اقامت در بغداد و تحصیل در مدارس
 آن جا زبان عربی را خوب می دانست.

زبان فرانسه را نیز در حدی که بی نیاز از مترجم و رابط باشد آموخته بود. وی علاقمند
 به آبادانی و ساختمان و عاشق زیبایی و گل و گیاه بود.

مردی بود خوش سیما و متوسط القامه،

باوقار و بیش از معمول مرتب، بردبار و متین و در لباس پوشیدن سخت مقید و مرتب. بازیردستان بسیار مهربان و مؤدب و نسبت به آنان گشاده دست بود. هرگز دروغ نمی‌گفت و دشنام نمی‌داد. زشت‌ترین دشنامی که از وی شنیده شده لفظ "احمق" بوده است.

معتقد و مؤمن به مذهب شیعه و دین اسلام بود.

معایب: در روابط اجتماعی و سیاسی نسبت به اطرافیان به حد افراط سوءظن داشت. در کارها به علت احتیاط بیش از حد متهم به اهمال کاری می‌شد. بیشتر مرد تشریفات بود تا عمل.

به علت نظری که درباره جدائی دین از سیاست داشت به عقیده عده‌ای اعتقادات مذهبی وی چندان محکم نبود.

در روابط خانوادگی شدیداً تابع خواسته‌ها و نظریات همسر و فرزندش و مجری اوامر آن‌ها بود.

شدیداً علیل المزاح بود به خصوص در ده ساله آخر عمر که بیماری کلیوی گریبانگیر وی شده بود.

در مورد زمینه فکری و خصوصیات امین‌الدوله اغلب رجل هم عصر وی، از رجال داخلی مثل اعتماد السلطنه، نظام السلطنه، مخبر السلطنه گرفته تا رجال و سیاحان خارجی که در آن زمان به ایران آمده و اثری از خود به یادگار گذاشته‌اند، هر کدام شرحی نوشته‌اند که از جالب‌ترین آن‌ها نظر دوست نزدیکش اعتماد السلطنه است که در کتاب خلسه (خوابنامه) از زبان امین السلطان به شرح سجایای اخلاقی و محاسن امین‌الدوله پرداخته است و از سیاحان خارجی نیز لرد کرزن وی را تنها رجل شایسته و فهمیده آن روزها می‌داند.

اقدامات اصلاحی: اقدامات امین‌الدوله به دو دسته تقسیم می‌شود یکی اقدامات زمان ناصرالدین شاه و دوره ریاست و وزارت، دوم اقدامات زمان مظفرالدین شاه و زمان صدارت.

الف) اقدامات زمان ریاست و وزارت:

۱. تاسیس و توسعه پست ایران به سبک جدید و یکنواخت کردن قوانین پستی ایران با سایر ممالک. امین‌الدوله همچنین برای استخدام کارمندان پست نیز ضوابطی از نظر عدم سوء پیشینه، عدم اعتیاد، خوشنامی، وقت شناسی و غیره را در نظر گرفت. هم چنین

قوانینی نیز برای بازنشستگی کارمندان و بازماندگان کارمندان بعد از فوت آن‌ها تدوین و در ادارات تحت کنترل خود برقرار کرده بود.

۳. راه‌اندازی ضرابخانه ماشینی و انحصار زدن سکه در پایتخت و لغو مراکز ضرب سکه ایالات.

۴. انجام برنامه‌های راه‌سازی که برای اولین بار راه گیلان را شوسه و کالسکه‌رو نمود.

۵. تهیه اوراق و اسناد تمبردار در معاملات دولتی که به علت عدم استقبال محاضر و دوایر دولتی بعد از چندی، استفاده از آن منسوخ شد و مجدداً در زمان صدارت نیز این روش را برقرار کرد ولی با مخالفت دیگران مواجه شد.

ب) اقدامات زمان صدارت :

۱. اصلاح امور گمرک و تمرکز عواید گمرکی هم چنین اصلاح و ترمیم راه‌های ایران که هر دو در استقرار خارجی بود. امین‌الدوله به علاوه اقدام به استخدام کارشناسانی از بلژیک برای پایه‌ریزی تشکیلات گمرکی به سبک جدید نمود ولی عمر صدارت وی کفاف نداد که خود آن‌ها را تحت کنترل و نظارت بگیرد.

۲. تاسیس مدارس به سبک جدید که اولین آن، مدرسه رشديه بود.

۳. تشویق فرهنگیان و علما به گسترش مطبوعات و تسهیلاتی برای دادن امتیاز تاسیس روزنامه‌های جدید.

۴. برانداختن رسم رشوه از ادارات دولتی.

۵. تنظیم بودجه مملکت و تعیین دخل و خرج دولت.

۶. ترتیب عدلیه و قضاوت به سبک جدید.

۷. اصلاح وضع قشون و تبدیل قراسوران به ژاندارم.

۸. تاسیس کارخانه کبریت‌سازی در الهیه شمیران

۹. تاسیس کارخانه قند در کهریزک.

آثار مکتوب: از میرزا علی‌خان امین‌الدوله دو اثر مکتوب به جا مانده، یکی «سفرنامه

حج امین‌الدوله» و دیگری «خاطرات سیاسی امین‌الدوله» که عده‌ای

از محققین تاریخی معتقدند نویسنده حقیقی خاطرات سیاسی بایستی

محسن‌خان معین‌الملک باشد.

الف - تبدیل سال‌های هجری قمری به هجری شمسی و میلادی

هجری قمری		هجری شمسی		میلادی	
ماه	سال	ماه	سال	ماه	سال
یکشنبه اول محرم	۱۲۶۸	۳ عقرب	۱۲۳۰	۲۶ اکتبر	۱۸۵۱
جمعه "	۱۲۶۹	۲۳ میزان	۱۲۳۱	۱۵ اکتبر	۱۸۵۲
چهارشنبه "	۱۲۷۰	۱۳ میزان	۱۲۳۲	۵ اکتبر	۱۸۵۳
یکشنبه "	۱۲۷۱	۱ میزان	۱۲۳۳	۲۴ سپتامبر	۱۸۵۴
جمعه "	۱۲۷۲	۲۲ سنبله	۱۲۳۴	۱۴ سپتامبر	۱۸۵۵
سه‌شنبه "	۱۲۷۳	۱۱ سنبله	۱۲۳۵	۲ سپتامبر	۱۸۵۶
شنبه "	۱۲۷۴	۳۱ اسد	۱۲۳۶	۲۲ اوت	۱۸۵۷
چهارشنبه "	۱۲۷۵	۲۰ اسد	۱۲۳۷	۱۱ اوت	۱۸۵۸
دوشنبه "	۱۲۷۶	۹ اسد	۱۲۳۸	۱ اوت	۱۸۵۹
جمعه "	۱۲۷۷	۳۰ سرطان	۱۲۳۹	۲۰ ژوئیه	۱۸۶۰
چهارشنبه "	۱۲۷۸	۱۹ سرطان	۱۲۴۰	۱۰ ژوئیه	۱۸۶۱
یکشنبه "	۱۲۷۹	۸ سرطان	۱۲۴۱	۲۹ ژوئن	۱۸۶۲
پنج‌شنبه "	۱۲۸۰	۲۸ جوزا	۱۲۴۲	۱۸ ژوئن	۱۸۶۳
دوشنبه "	۱۲۸۱	۱۷ جوزا	۱۲۴۳	۶ ژوئن	۱۸۶۴
شنبه "	۱۲۸۲	۷ جوزا	۱۲۴۴	۲۷ مه	۱۸۶۵
چهارشنبه "	۱۲۸۳	۲۷ ثور	۱۲۴۵	۱۶ مه	۱۸۶۶
دوشنبه "	۱۲۸۴	۱۶ ثور	۱۲۴۶	۶ مه	۱۸۶۷
شنبه "	۱۲۸۵	۶ ثور	۱۲۴۷	۲۵ آوریل	۱۸۶۸
چهارشنبه "	۱۲۸۶	۲۵ حمل	۱۲۴۸	۱۴ آوریل	۱۸۶۹
یکشنبه "	۱۲۸۷	۱۴ حمل	۱۲۴۹	۳ آوریل	۱۸۷۰
پنج‌شنبه "	۱۲۸۸	۳ حمل	۱۲۵۰	۲۳ مارس	۱۸۷۱
دوشنبه "	۱۲۸۹	۲۲ حوت	۱۲۵۰	۱۱ مارس	۱۸۷۲
شنبه "	۱۲۹۰	۱۱ حوت	۱۲۵۱	۱ مارس	۱۸۷۳
چهارشنبه "	۱۲۹۱	۳۰ دلو	۱۲۵۲	۱۸ فوریه	۱۸۷۴
دوشنبه "	۱۲۹۲	۱۹ دلو	۱۲۵۳	۸ فوریه	۱۸۷۵

هجری قمری		هجری شمسی		میلادی	
سال	ماه	سال	ماه	سال	ماه
۱۲۹۳	جمعه اول محرم	۱۲۵۴	۸ دلو	۱۸۷۶	۲۸ ژانویه
۱۲۹۴	سه شنبه "	۱۲۵۵	۲۶ جدی	۱۸۷۷	۱۶ ژانویه
۱۲۹۵	شنبه "	۱۲۵۶	۱۵ جدی	۱۸۷۸	۵ ژانویه
۱۲۹۶	پنج شنبه "	۱۲۵۷	۵ جدی	۱۸۷۸	۲۶ دسامبر
۱۲۹۷	دوشنبه "	۱۲۵۸	۲۳ قوس	۱۸۷۹	۱۵ دسامبر
۱۲۹۸	شنبه "	۱۲۵۹	۱۳ قوس	۱۸۸۰	۴ دسامبر
۱۲۹۹	چهارشنبه "	۱۲۶۰	۲ قوس	۱۸۸۱	۲۳ نوامبر
۱۳۰۰	دوشنبه "	۱۲۶۱	۲۱ عقرب	۱۸۸۲	۱۳ نوامبر
۱۳۰۱	جمعه "	۱۲۶۲	۱۰ عقرب	۱۸۸۳	۲ نوامبر
۱۳۰۲	سه شنبه "	۱۲۶۳	۲۹ میزان	۱۸۸۴	۲۱ اکتبر
۱۳۰۳	شنبه "	۱۲۶۴	۱۸ میزان	۱۸۸۵	۱۰ اکتبر
۱۳۰۴	پنج شنبه "	۱۲۶۵	۸ میزان	۱۸۸۶	۳ سپتامبر
۱۳۰۵	دوشنبه "	۱۲۶۶	۲۷ سنبله	۱۸۸۷	۱۹ سپتامبر
۱۳۰۶	شنبه "	۱۲۶۷	۱۷ سنبله	۱۸۸۸	۸ سپتامبر
۱۳۰۷	چهارشنبه "	۱۲۶۸	۶ سنبله	۱۸۸۹	۲۸ اوت
۱۳۰۸	یکشنبه "	۱۲۶۹	۲۶ اسد	۱۸۹۰	۱۷ اوت
۱۳۰۹	پنجشنبه "	۱۲۷۰	۱۵ اسد	۱۸۹۱	۶ اوت
۱۳۱۰	سه شنبه "	۱۲۷۱	۴ اسد	۱۸۹۲	۲۶ ژوئیه
۱۳۱۱	شنبه "	۱۲۷۲	۲۵ سرطان	۱۸۹۳	۱۵ ژوئیه
۱۳۱۲	پنجشنبه "	۱۲۷۳	۱۴ سرطان	۱۸۹۴	۵ ژوئیه
۱۳۱۳	دوشنبه "	۱۲۷۴	۳ سرطان	۱۸۹۵	۲۴ ژوئن

ب: جدول تبدیل بروج به ماه‌های ایرانی و مسیحی

بروج دوازده گانه	ماه‌های هجری شمسی	ماه‌های میلادی
حمل (بره)	فروردین	۲۱ مارس
ثور (گاو)	اردیبهشت	۲۰ آوریل
جوزار (دوقلو)	خرداد	۲۱ مه
سرطان (خرچنگ)	تیر	۲۲ ژوئن
اسد (شیر)	مرداد	۲۳ ژوئیه
سنبله (خوشه گندم)	شهریور	۲۳ اوت
میزان (ترازو)	مهر	۲۳ سپتامبر
عقرب (عقرب)	آبان	۲۴ اکتبر
توس (کمان)	آذر	۲۲ نوامبر
جدی (بزغاله)	دی	۲۲ دسامبر
دلو (ظرف آب)	بهمن	۲۰ ژانویه
حوت (ماهی)	اسفند	۱۹ فوریه

۳- جدول تبدیل سال‌های مغولی به سال‌های هجری شمسی

تقویم مغولی (تقویم خطا و اویغور یا قبیجا) که به سال‌های دوازده حیوانی هم معروف است در زمان قاجاریه در نامه‌های اداری، اعلان‌های دولتی و احکام درباری مورد استفاده قرار می‌گرفت.

ترجمه فارسی این دوازده سال به شعر به شرح زیر است:

موش و بقر و پلنگ و خرگوش شمار زین چهار چو بگذری نهنگ آید و مار
آنگاه به اسب و گوسفند است حساب حمدونه (میمون) و مرغ و سگ و خوک آخرکار
جدول تطبیقی سال‌های مغولی با سال‌های شمسی در زمان ناصرالدین شاه به شرح زیر
است:

سال مغولی	ترجمه فارسی	سال شمسی	سال شمسی	سال شمسی	سال شمسی
سیچقان‌ئیل	موش	۱۲۳۱	۱۲۴۳	۱۲۵۵	۱۲۶۷
اودئیل	گاو	۱۲۳۲	۱۲۴۴	۱۲۵۶	۱۲۶۸
پارس‌ئیل	پلنگ	۱۲۳۳	۱۲۴۵	۱۲۵۷	۱۲۶۹
توشقان‌ئیل	خرگوش	۱۲۳۴	۱۲۴۶	۱۲۵۸	۱۲۷۰
لوی‌ئیل	نهنگ	۱۲۳۵	۱۲۴۷	۱۲۵۹	۱۲۷۱
ئیلان‌ئیل	مار	۱۲۳۶	۱۲۴۸	۱۲۶۰	۱۲۷۲
یونت‌ئیل	اسب	۱۲۳۷	۱۲۴۹	۱۲۶۱	۱۲۷۳
قری‌ئیل	گوسفند	۱۲۳۸	۱۲۵۰	۱۲۶۲	۱۲۷۴
پیچی‌ئیل	میمون	۱۲۳۹	۱۲۵۱	۱۲۶۳	
تخاقوی‌ئیل	مرغ	۱۲۴۰	۱۲۵۲	۱۲۶۴	
ایت‌ئیل	سگ	۱۲۲۹	۱۲۴۱	۱۲۵۳	۱۲۶۵
تنگوز‌ئیل	خوک	۱۲۳۰	۱۲۴۲	۱۲۵۴	۱۲۶۶

منابع

۱- روزنامه‌ها و مجلات:

- دوره روزنامه وقایع اتفاقیه (۱۲۷۷ - ۱۲۶۷ ه‍.ق)
 دوره روزنامه دولت علیه ایران (۱۲۸۷ - ۱۲۷۷ ه‍.ق)
 دوره روزنامه ایران (۱۲۹۹ - ۱۲۸۸ ه‍.ق)
 دوره روزنامه شرف
 دوره روزنامه شرافت
 روزنامه اختر چاپ اسلامبول سال ۱۲۹۴ ه‍.ق
 دوره مجله یادگار
 دوره مجله پست و تلگراف سال ۱۳۰۴ شمسی
 دوره مجله پست و تلگراف و تلفن سال ۱۳۱۱ و ۱۳۱۲ ه‍.ق
 مجله کهکشان شماره ۳ و ۴
 رساله‌های پستی شماره ۱ و ۲ و ۳ نشر وزارت پست

۲. مراجع تاریخی:

- اعتماد السلطنه تاریخ منتظم ناصری
 اعتماد السلطنه مرآت البلدان
 اعتماد السلطنه المآثر والاثار
 اعتماد السلطنه صدر التواریخ
 اعتماد السلطنه خلسه

اعتماد السلطنه تشکیلات پست در سالنامه‌های دولتی از سال ۱۲۹۱ ه‍.ق تا ۱۳۱۳ ه‍.ق که هر سال به ضمیمه یکی از کتب دارالطباعة ناصری منتشر می‌شده است

عبدالرزاق دینبلی	مآثر سلطانی
سپهر	ناسخ التواریخ مجلدات ۱ تا ۴ مربوطه به قاجاریه
رضاقلی خان هدایت	روضة الصفا جلد ۱۰
محمد جعفر خورموجی	حقایق الاخبار ناصری
افضل الملک	منتخب التواریخ مظفری

عباس اقبال	تاریخ تمدن
فریدون آدمیت	امیرکبیر و ایران
فریدون آدمیت	اندیشه ترقی و حکومت قانون
محیط طباطبائی	مجموعه آثار ملکم خان
ظل السلطان	تاریخ مسعودی
مخبر السلطنه هدایت	گزارش ایران
سیدعلی آل داود	نامه های امیرکبیر و نوادرا امیر
ادوارد براون	انقلاب ایران
سعدوندیان نظام مافی	آمار دارالخلافه
حسین پژمان	تاریخ پست و تلگراف و تلفن
جمال زاده	گنج شایگان
م. حسن بیگی	تهران قدیم
دکتر دادخواه	تمبرهای اولیه شیروخورشیدی ایران
بودوهارتمن	تمبرهای ایران جلد اول قاجاریه
مهدی بامداد	رجال نامی ایران
خان ملک ساسانی	سیاستگران دوره قاجار
محبوبی اردکانی	تعلیقات برالمائر و الآثار
محبوبی اردکانی	مؤسسات تمدنی
ابراهیم صفائی	ده نفر پیشتاز
جورج. پ. چرچیل	فرهنگ رجال قاجار
فریدون نوین فرح بخش	کاتالوگ تمبرهای ایران
کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران	مجموعه عکس های تاریخی
۳. زندگی نامه ها - خاطرات - سفرنامه ها	
امین الدوله	خاطرات سیاسی
امین الدوله	سفرنامه حج
اعتمادالسلطنه	روزنامه خاطرات
احتشام السلطنه	خاطرات

فرهاد میرزا	سفرنامه حج
؟	سه سفرنامه (سفرنامه هرات)
نظام السلطنه مافی	خاطرات واسناد
حکیم الممالک	سفرنامه خراسان (سفر اول ناصرالدین شاه به خراسان)
مخبر السلطنه هدایت	خاطرات و خطرات
حسنعلی خان امیرنظام گروسی	نامه‌های امیرنظام در سفارت فواتسه و انگلستان
مهراب امیری	زندگی نامه سیاسی اتابک اعظم
فرهاد	اسناد سپه سالار
بارون دوبد	سفرنامه لرستان و خوزستان
هینریش بروکش	سفری به دربار سلطان صاحبقران
پولاک	سفرنامه پولاک
لرد کرزن	ایران و قضیه ایران
ملک گرگور	سفری به ایالت خراسان
کلنل چارلز فرانسیس مکنزی	سفرنامه شمال
کلنل کاساکوفسکی	خاطرات

منابع خارجی

- The word of classic stamps. James.a.Mackay.
- James Bassette, "The Land of The Imames".
- Bodo Hartmann, Handbuch Iran Teili - Kadjaren - Zeit.
- The Lion stamps of Persia, samad Khorshid.
- Journal of a Diplomates Three years. Residence in Persia. By: E.B.Eastwick

اشخاص، رجال، القاب

اعتماد السلطنه (محمد حسن خان) ۴۱،۳۹،۳۷	آ
۱۴۱،۱۳۴،۱۱۸،۱۱۶،۱۱۵،۹۵،۶۲،۴۲	آجودان باشی (حسین خان مراغه‌ای) ۱۳
۸۹ اقبال (عباس)	آدمیت (فریدون) ۳۲
۱۱۴،۹۰،۸۹،۸۸،۸۷،۸۶ الکساندر اشتال	آرنولد ۱۱۲
۱۳۷،۱۳۶،۱۳۳	آزادخان ۲۸
۱۰۶،۱۰۳،۱۰۰،۹۳ امانوئل	آقا جناب آقا ← میرزا یوسف مستوفی الممالک
امیر تومان (شهاب الملک) ← حسین خان	آقا باقر (سعد السلطنه) ۱۰۶،۴۶،۴۵
سرتیپ یوزباشی	آقاخان سرهنگ ۱۰۳،۱۰۰،۹۳
امیر حسین خان زعفرانلو (شجاع الدوله) ۱۱۹	آقاشیخ هادی نجم آبادی ۱۴۰
۱۰۶ امیر قلی بیگ	آقا محمد خان ۸
امیر کبیر (میرزا تقی خان) ۱۵،۱۴،۱۰،۸،۷	آقا میر باقر تهرانی ۴۵
۱۱۷،۱۱۵،۵۳،۵۰،۳۶،۳۱،۲۰،۱۹،۱۷	آلبرت بار ۴۴،۴۳
۱۲۴،۱۲۱	آلدره تروتن ۴۳
امیر نظام ← امیر کبیر	آندریاس ۱۳۳،۱۰۰،۹۸،۹۳،۹۰،۸۹،۸۷
امیر نظام گروسی (حسن علی خان) ۴۰،۳۹،۳۸	الف
۱۳۷،۴۲،۴۱	ابو القاسم ۱۰۶
امین الدوله ← میرزا علی خان منشی حضور	ابو القاسم خان ۱۰۵
امین السلطان ← میرزا علی اصغر امین السلطان	احتشام السلطنه ۴۶
امین الملک ← میرزا علی خان منشی حضور	اسدخان ۱۰۵
امین الملک ← پاشا خان امین الملک	اسد الله خان ۱۰۸،۹۹
۱۲ اوژن فلاندن	اسماعیل خان ۱۰۸،۱۰۳،۹۱
۳۰ ایستویک	اسماعیل خان چپرچی باشی
ایشیک آغاسی باشی ← محمد ناصر خان	(بشیر الدوله دوم) ۳۴،۲۶،۲۵،۲۴،۲۳،۲۲
ظهیر الدوله	۱۲۱،۱۱۹،۱۱۸،۱۱۷،۱۱۴،۵۰
ب	اشتال ← الکساندر اشتال
۸ باباخان	اشتال ← نیکلا اشتال

بابایوسف	۸	شفیع خان چا پارچی باشی
بابین	۱۲	چا پارچی باشی ← میرزاقی خان چا پارچی باشی
بار ← آلبرت بار		ح
بارون دوئید	۱۱۵	حاج آقا عیسی
بارتولمی سمینو	۱۳۰	حاجی ابوالقاسم
باست ← جیمز باست		حاجی سید علی
باقر ← آقا باقر سعد السلطنه		حاجی محسن خان ← محسن خان معین الملک
باقر	۴۵	(مشیر الدوله)
برهان (حسنعلی)	۸۲، ۸۰، ۷۷	حاجی میرزا ابراهیم
بشیر الدوله اول ← شفیع خان چپرچی باشی		حاجی میرزا اصغر
بشیر الدوله دوم ← اسماعیل خان چپرچی باشی		حاجی میرزا فتح الله
بودن شدت	۱۱۶	حسام السلطنه
پ		حسن آقا
پاشا خان امین الملک	۱۳۶، ۱۳۵، ۳۰	حسن بیگی م.
پخان	۱۳۷	حسن خان
پژمان (حسین)	۸۹، ۸۲، ۸۰، ۷۶، ۷۴، ۳۵	حسن خان سالار
پولاک	۲۱، ۱۹	حسن علی خان ← امیر نظام گروسی
ت		حسنعلی برهان ← برهان
تروتن ← آندره تروتن		حسین پژمان ← پژمان
تروتن ← شارل تروتن		حسین خان مراغه ای ← آجودان باشی
ج		حسین خان یوزباشی (سر تپ شاهسون -
جبار خان	۱۰۶	شهاب الملک - نظام الدوله) ۲۹، ۲۸، ۲۷، ۲۶،
جمال زاده (محمد علی)	۹۳	۱۲۱، ۱۲۰، ۱۱۹، ۱۱۴، ۳۵، ۳۴، ۳۳، ۳۲، ۳۰،
جیمز باست	۴۹	۱۲۶، ۱۲۵، ۱۲۴، ۱۲۳، ۱۲۲
جیمز بیلی فریزر	۱۲	حکیم الممالک
جیمز موریه	۱۱	حیدر بیگ
چ		خ
چا پارچی باشی ← اسماعیل خان چا پارچی باشی		خاقان ← فتحعلیشاه
چا پارچی باشی ← حسین خان یوزباشی		خسرو میرزا
چا پارچی باشی	←	د

دادخواه	۴۴	ش	شارل تروتین	۴۳
دبیرالملک ← میرزا محمد حسین فراهانی			شارل سمینو	۱۳۲
ذ			شجاع الدوله ← امیر حسین خان زعفرانلو	۱۳۵
ذوالفقار خان (میر پنج - مباشر الممالک) ←			شرافت السلطنه	۴۳، ۴۲
نیکلاس مینو			شریفیان (جلال الدین)	۱۴
ر			شفیع خان چابارچی باشی (بشیر الدوله)	۱۸۰، ۱۱۷، ۱۱۶، ۱۱۵، ۱۱۴، ۲۳، ۲۲، ۲۱، ۱۹، ۱۸، ۱۵
راولینسون (هنری)	۱۲		شعبان علی بیک پنجاه باشی	۲۷
رشدیه	۱۴۲، ۱۳۹		شهاب الملک ← حسین خان یوزباشی	
رضاقلی میرزا (نایب الایاله)	۱۳		ص	
ریدرر ← گوستاو ریدرر			صادق خان یوزباشی	۱۱۴، ۳۴، ۳۳، ۳۲، ۲۹
ریستر	۴۳، ۴۲		زیگلر	۱۲۶، ۱۲۵، ۱۲۱، ۱۲۰، ۱۱۹
ز			ژ	
زاک مورن	۴۳		صفر علی خان	۱۰۶
ژان زاک بار	۴۳		صنیع الدوله ← مرتضی قلی خان صنیع الدوله	
ژانوال گاردان	۱۰		ط	
س			طالبوف (میرزا عبدالرحیم)	۱۴۰
سپهسالار ← میرزا حسین خان مشیرالدوله			طاهری (ابوالقاسم)	۱۱
سپهسالار اعظم ← میرزا حسین خان مشیرالدوله			طهماسب بیک	۱۰۶
سپهسالار اعظم ← میرزا محمد خان قاجار			طهماسب بیک یساول	۱۰۷
سرجان ملک	۱۰		ظ	
سرکیس خان	۹۷		ظل السلطان	۱۲۲، ۲۰
سرگور او زلی	۱۱، ۱۰		ظهر الدوله ← محمد ناصر خان ظهیر الدوله	
سرهارد فور دجونز	۱۰		ع	
سعد السلطنه ← آقا باقر سعد السلطنه			عالیه خانم	۱۳۵
سمینو ← نیکلاس مینو			عباس میرزا (نایب السلطنه)	۱۳۰، ۱۲۴، ۱۱۶
سهم الملک ← مهدی قلی میرزا			عبد العلی خان	۱۰۸
سید جمال الدین اسدآبادی	۱۴۰		علی اصغریک	۱۰۶
سید محمد طباطبائی	۱۴۰		علی اکبریک	۱۰۶

۱۲۷، ۱۱۴، ۹۶، ۸۹، ۸۷، ۸۶، ۸۵، ۸۴، ۸۳، ۸۲	۲۴	علی خان
۱۳۴، ۱۳۳، ۱۳۱، ۱۳۰، ۱۲۹، ۱۲۸	۲۸	علی مددبیک
ل	۹۸	علی مردان بیک
۱۲ لایارد (سرهنری)	۱۰۲	علی مردان خان
لطفعلی خان ← شارل سمینو	۱۰۶	عموجان
م		غ
مباشرا الممالک ← نیکلا سمینو	۱۰۶	غلامعلی بیک
مبشرالدوله ← میرزا احمد خان معتمد السلطان		ف
۱۳۲ مجیرالایاله	۱۲۷، ۱۲۴، ۱۱۶، ۵۴، ۳۷، ۱۱، ۱۰، ۸	فتحعلیشاه
۱۲۵، ۳۵ محبوبی اردکانی	۱۲۸، ۵۵	فرانسوا ژوزف
۱۳۵ محترم الدوله	۱۰۶	فرج الله خان
محسن خان معین الملک (مشیرالدوله) ۴۰، ۳۹	۹۰، ۵۴	فرهاد میرزا (معتمدالدوله)
۴۲، ۴۱	۴۳	فریزر اسمیت
محسن خان معین الملک (پسر امین الدوله) ۴۲	۱۲	فریزر (جیمزیلی)
۱۴۲، ۱۳۹، ۱۳۵، ۱۱۴، ۱۱۲، ۱۱۱		فلاندن ← اوژن فلاندن
۱۰۵ محمد خان نایب اول	۱۸	فیروز میرزا (نصرت الدوله)
۱۱۶، ۱۱۵، ۱۱۴، ۱۵، ۱۴، ۱۳، ۱۲		ق
۱۳۰، ۱۲۴، ۱۲۱	۱۱	قائم مقام
۱۲۱ محمد ابراهیم خان سردار	۱۳۰	قراگوزلو
محمد اسماعیل خان چپرچی باشی ←	۱۰۶	قندعلی بیک
اسماعیل خان چپرچی باشی		ک
محمد اسماعیل خان نوری ← وکیل الملک	۱۴۱، ۹۳، ۴۶	کرزن (لرد)
محمد حسن خان ← اعتماد السلطنه	۱۲	کنت دوسرسی
محمد شفیع خان چپرچی باشی ← شفیع خان	۳۰	کنت دوگوبینو
چپرچی باشی	۲۴	کهندل خان (سردار)
محمد صادق خان یوز باشی ← صادق خان		گ
یوز باشی		گرگور ← مک گرگور
۱۳۹ محمد علی میرزا	۱۰	گریبایدوف
۱۱۸ محمد قلی خان	۶۸، ۶۴، ۶۳، ۶۲، ۶۱، ۵۷	گوستاو ریدر
محمد ناصر خان ظهیرالدوله ۳۵، ۳۴، ۳۳	۸۰، ۷۷، ۷۶، ۷۴، ۷۳، ۷۲، ۷۱، ۷۰، ۶۸	

۱۰۸، ۱۰۷، ۱۰۲، ۹۹، ۹۸	میرزا ابراهیم	۱۲۶، ۱۲۲، ۱۲۱، ۱۱۳	محمود ولی میرزا
۱۰۲، ۹۹، ۹۱	میرزا ابراهیم سر رشته دار	۱۲۷، ۵۵	محیط طباطبائی
۱۰۲، ۹۹، ۹۷، ۹۱	میرزا ابراهیم (گیرنده نوشتجات)	۳۸	مستوفی الممالک ← میرزا یوسف مستوفی الممالک
۱۳۶، ۵۸	میرزا ابراهیم خان امین السلطان	۹۷	مسیح خان
۱۰۴، ۹۹	میرزا ابو القاسم	۷۰	مشهدی حسن بقال
۱۰۸، ۱۰۲، ۱۰۰، ۹۹، ۹۸، ۹۱	میرزا ابو تراب	۱۰۶	مشهدی سردار نایب
۱۱، ۹	میرزا ابو طالب خان	۹۷	مشهدی علی اصغر
۱۱، ۱۰	میرزا ابو الحسن شیرزای (ایلچی)	۱۴۱، ۱۳۹، ۱۳۱	مظفر الدین شاه
۱۰۸	میرزا احمد خان	معتمد السلطان ← میرزا احمد خان	معتمد السلطان
۱۰۷	میرزا احمد خان معتمد السلطان (مبشر الدوله)	معتمد الدوله ← فرهاد میرزا معتمد الدوله	معتمد الدوله
۱۳۹، ۱۳۸، ۱۱۶، ۱۱۴، ۱۱۳		معین الملک ← محسن خان مشیر الدوله	معین الملک
۱۰۵، ۹۸	میرزا الدریس	معین الملک ← محسن خان پسر امین الدوله	معین الملک
۱۰۸، ۱۰۷، ۱۰۲، ۱۰۱، ۹۹، ۹۷، ۹۱	میرزا اسد الله	۱۲۲	مک گرگور (کنل)
۱۰۷، ۱۰۶، ۱۰۵، ۱۰۱	میرزا اسماعیل	۶۰	مک لاکلان
۱۰۶	میرزا باقر	۳۰	مکنزی (چارلز فرانسیس)
۹۹	میرزا تقی	منشی حضور ← میرزا علی خان منشی حضور	منشی حضور
	میرزا تقی خان ← امیر کبیر	مهدی قلی میرزا سهام الملک ۵۸، ۵۶، ۵۵، ۵۴	مهدی قلی میرزا سهام الملک
۳۴، ۳۳	میرزا تقی خان چپرچی باشی (یوزباشی)	۱۳۶، ۱۲۷، ۱۲۶، ۱۱۸، ۱۱۴، ۹۵	مهدی قلی خان هدایت (مخبر السلطنه) ۲۰، ۱۴۱، ۱۳۵، ۱۲۹، ۹۰
۱۲۶، ۱۲۵، ۱۲۴، ۱۲۲، ۱۱۴، ۹۶، ۸۸، ۴۹، ۳۵	میرزا تقی خان مجد الملک	۱۳۷	مؤدب السلطان ← شارل سمینو
۱۳۷	میرزا جعفر	۱۳۰، ۶۸، ۶۱، ۶۰، ۵۷	موریس فون مونوارد
۱۰۱	میرزا جعفر خان مشیر الدوله	میر پنج ← نیکلا سمینو	میر پنج
۳۷، ۳۲، ۳۰	میرزا جلال الدین	۱۱، ۹	میر عبد اللطیف شوشتری
۱۰۸	میرزا حاجی آقا	۴۳	میر
۱۰۳، ۹۷، ۹۳	میرزا حسن	۹۸	میرزا ابکار مسیحی
۱۰۴، ۹۷	میرزا حسن آشتیانی	۱۰۸، ۱۰۲، ۱۰۱	میرزا آقا
۱۲۴	میرزا حسن سرهنگ	۳۷، ۲۸، ۲۱	میرزا آقا خان نوری
۱۰۵	میرزا حسین	۱۰۸، ۱۰۶، ۱۰۳، ۱۰۲، ۱۰۱، ۹۸، ۹۱	میرزا آوانس
۱۰۵، ۹۷	میرزا حسین خان سپهسالار (مشیر الدوله)		
۵۵، ۵۱			
۱۲۴، ۹۰، ۶۰، ۵۸، ۵۷، ۵۶			

۱۳۳۰۱۳۱۰۱۳۰۰۱۲۹۰۱۲۸۰۱۲۷۰۱۲۶۰۱۲۵	میرزا حسینعلی	۱۰۲
۱۴۲۰۱۴۱۰۱۴۰۰۱۳۹۰۱۳۸۰۱۳۷۰۱۳۶۰۱۳۵۰۱۳۴	میرزا رحیم	۱۱۴، ۱۰۶، ۱۰۲، ۹۵، ۹۱، ۹۰، ۸۵
۱۰۴، ۱۰۱، ۹۸	۱۳۴، ۱۳۳	
۹۸	میرزا رضا	۹۷
۱۰۸، ۱۰۴، ۱۰۱، ۹۸	میرزا رضا کد خدا	۱۰۸، ۱۰۳، ۱۰۰، ۹۸
۹۸	میرزا رضا کد خدا	۲۸
۱۰۳، ۱۰۰	میرزا زیتون	۱۰۴، ۱۰۱
۱۰۴، ۱۰۱، ۹۸	میرزا زین الدین	۹۷
۱۱۲، ۱۰۵، ۱۰۱	میرزا زین العابدین	۱۰۳، ۹۷
۹۵، ۵۶	میرزا سعید خان	۳۹
۱۰۴	میرزا سرکیس خان مسیحی	۱۰۴، ۱۰۱، ۹۹، ۹۷
۱۰۸، ۱۰۴، ۱۰۱	میرزا اسید حسین سر رشته دار	۳۲، ۲۸، ۲۶، ۲۵، ۲۳
۳۴، ۳۳	۱۲۱، ۱۲۰، ۱۱۹، ۱۱۸، ۳۴، ۳۳	
۱۳۵	میرزا اسید نصرالله	۱۰۵
۱۴۰، ۱۳۷، ۱۳۶ (مجد الملک)	میرزا شفیع (شاعر)	۱۱۶
۳۴	میرزا شفیع (صدر اعظم)	۱۱
۱۱	میرزا شفیع (محرر)	۱۰۳، ۱۰۰
۹۹، ۹۸، ۹۱	میرزا صادق	۱۱، ۱۰
۱۱۴، ۱۰۸، ۱۰۳، ۹۹	میرزا عبد الرحیم ← طالبوف	
۱۰۳، ۹۶، ۹۳، ۸۶	میرزا عبد الغنی	۱۰۵، ۱۰۱، ۹۹
۱۰۵، ۱۰۰	میرزا عبد الکریم	۹۸
۱۳	میرزا عبد الوهاب	۱۰۸
۹۶، ۸۵	میرزا علی میرزا علی خان	۹۹، ۹۸، ۹۷، ۹۱
۹۶، ۸۵	۱۱۲، ۱۰۸، ۱۰۷، ۱۰۵، ۱۰۲، ۱۰۱	
۱۰۶، ۱۰۲، ۹۹، ۹۷، ۹۱	میرزا علی اصغر خان امین السلطان	۱۴۱، ۱۳۹، ۴۶
۱۰۶، ۱۰۱، ۹۸	میرزا علی پاشا	۹۷
۱۰۸	میرزا علی خان منشی حضور	۳۵، ۳۴، ۲۶، ۷
۱۰۸	۶۰، ۵۹، ۵۸، ۵۵، ۵۴، ۵۳، ۵۱، ۵۰، ۴۲، ۳۶	
۱۰۷، ۱۰۲، ۹۱	۹۵، ۹۴، ۹۳، ۹۱، ۹۰، ۸۶، ۸۵، ۸۴، ۸۲، ۷۱، ۶۲	
۱۴۰، ۳۸، ۳۷	۱۲۴، ۱۱۸، ۱۱۴، ۱۰۷، ۱۰۶، ۱۰۲، ۹۹، ۹۷، ۹۶	
	میرزا ملکم خان	

۱۱۹،۳۴	وکیل الملک (محمد اسماعیل خان نوری)	۱۰۶،۱۰۲،۹۱	میرزاهندی
۱۳۷	ویکتور امانوئل	۱۰۵،۱۰۴،۱۰۱،۱۰۰،۹۹	میرزا نصرالله
۵		۹۸	میرزانی کلا
۵۱	هارتمن (بودو)	۱۰۸،۱۰۲،۹۹،۹۷،۹۱	میرزاهادی
۱۲	هوسی	۱۰۴،۱۰۰،۹۸	میرزاهاشم
۱۳۷	هومبراول	۱۱۲	میرزایانس
۱۱۶،۳۰	هینریش بروکش	۱۰۸،۹۸	میرزایوسف
ی		۳۵،۳۴	میرزایوسف مستوفی الممالک
۱۰	یرملوف	۱۲۵،۱۲۴،۱۱۴	
	یوزباشی ← حسین خان یوزباشی (شهاب الملک)	۹۹	میرزایوسف مسیحی
	یوزباشی ← صادق خان یوزباشی	۱۰۱،۹۸	میرزایحیی مسیحی
	یوزباشی ← میرزاتقی خان یوزباشی	۱۱	مینوی (مجتبی)
	(چپرچی باشی)		ن
		۱۱	ناپلئون
		۴۳،۴۰	ناپلئون سوم
		۱۰۵،۱۰۳،۱۰۰،۹۱	نادعلی خان
			ناصرالدین شاه: در اغلب صفحات کتاب
		۵۳	ناظم الاسلام کرمانی
			نایب السلطنه ← عباس میرزا
			نائینی ← میرزاتقی خان چپرچی باشی
			نجم آبادی ← آقا شیخ هادی نجم آبادی
			نصرت الدوله ← فیروز میرزا نصرت الدوله
		۷۸	نصیرالدوله
		۹۸	نظر علی بیک
		۱۰۴	نظر علی خان
		۱۳۳،۱۳۰،۹۷،۸۷	نیکلا اشتال
		۸۹،۸۸،۸۷،۸۶،۶۴،۶۲،۵۸	نیکلا سمینو
		۱۳۳،۱۳۲،۱۳۰،۱۲۹،۱۱۲،۱۰۷،۱۰۲،۹۹،۹۷،۹۶،۹۵	
		۱۰۳،۹۱	نیکلای سورینگین

فهرست مکان‌ها، شهرها، کشورها

۸۲،۷۷	استانبول	آ
۱۰۱،۹۸،۹۳،۸۵،۳۰،۲۰،۱۶	استرآباد	آباده ۱۱۵،۱۱۱،۱۰۶،۱۰۳،۱۰۰،۹۵،۸۷
۱۲۲،۱۱۳،۱۱۰،۱۰۹،۱۰۶،۱۰۵		آذربایجان ۶۱،۵۹،۲۸،۲۶،۱۶،۱۲،۱۱،۱۰
۱۱۳،۱۰۹،۳۰،۲۱	اشرف	۱۰۰،۹۷،۹۶،۹۳،۹۱،۸۸،۸۷،۸۶،۷۱،۶۸
۱۱۳	اصطهبانات	۱۱۶،۱۱۲،۱۰۹،۱۰۷،۱۰۶،۱۰۵،۱۰۳
۸۵،۷۱،۲۵،۲۲،۲۰،۱۹،۱۸	اصفهان	۱۳۹،۱۳۳،۱۳۰،۱۲۹،۱۲۶
۱۱۳،۱۰۹،۱۰۶،۱۰۴،۱۰۱،۹۸،۹۳		آرژانتین ۷۴
۹	اقیانوس هند	آستارا ۱۱۲،۱۰۹،۲۰
۱۴۲	الهیہ	آشتیان ۱۱۳،۱۱۱
۱۱۳،۱۰۹	انار	آلمان ۱۳۶،۱۲۹،۱۱۷،۱۱۶،۵۸
۱۳۲،۱۱۲،۱۰۹،۱۰۴،۱۰۰،۹۳،۸۸،۸۰،۶۸	انزلی	آمل ۱۱۳،۱۰۹،۱۰۶
۳۹،۳۷،۳۶،۳۰،۱۰،۹ (انگلیسی)	انگلستان	آهوان ۱۵
۱۴۰،۹۴،۷۷،۴۷		الف
۳۸	اواجیق	ابن بابویه ۱۳۲
۱۰۰،۹۸،۹۳،۸۸،۸۵	اورمیہ (ارومیه)	اتریش ۸۴،۸۳،۷۷،۷۲،۵۹،۵۸،۵۶،۵۵
۱۱۲،۱۰۹،۱۰۳		۱۳۹،۱۳۷،۱۳۰،۱۲۸،۱۲۷،۸۷
۲۰	اهواز	اراک ۱۱۱،۱۱۰،۲۹،۲۰
ب		اردبیل ۱۱۲،۱۰۹،۱۰۴،۱۰۰،۹۸،۹۳،۸۵
۱۱۳،۱۰۹،۱۰۶،۱۰۵،۹۳،۸۹	بارفروش	اردستان ۱۱۰
۷۸	بازار (محلہ)	اردکان ۱۱۳،۱۰۹
۷۸	باغ‌ایلچی (محلہ)	ارزروم ۱۰،۹
۱۱۲،۱۰۹،۷۹	بایزید	ارض اقدس (مشهد) ۳۸،۳۴،۲۰،۱۵
۱۱۳،۱۰۹	بجنورد	اروپا ۵۵،۵۳،۴۶،۳۹،۳۷،۱۳،۱۲،۱۱،۱۰
۱۳	بختیاری	۱۳۶،۱۲۹،۱۲۴،۹۰،۸۲،۸۱،۷۴،۶۸،۵۷
۴۳	برج ایفل	۱۴۰،۱۳۹،۱۳۷

۱۳۹،۱۳۰	۱۱۳،۱۰۹،۱۰۷،۱۰۱،۹۹،۹۳،۸۶	بروجرد
۷۰	۴۴	بریتانیا
۱۱۳،۱۰۹	۱۲۲،۱۰۵،۹۳،۸۹	بسطام
۱۱۳،۱۰۹	۱۱۳،۱۱۱	بشرویہ
۱۱۳،۱۱۱	۹	بصرہ
۱۱۶،۱۰،۹	۱۴۰،۱۳۶،۸۲،۳۸،۹	بغداد
۱۱۳،۱۰۹	۱۴۲	بلژیک
۱۱۳،۱۱۱،۱۰۹،۱۰۴،۱۰۱،۹۳،۸۸	۱۳	بلوچستان
۶۲،۶۱،۵۴،۴۶،۲۸،۲۳،۲۰،۱۸	۷۰	بمبئی
۸۲،۸۱،۸۰،۷۹،۷۸،۷۷،۷۰،۶۹،۶۸،۶۶	۱۱۲	بن آب
۱۲۱،۱۱۵،۱۰۷،۱۰۶،۹۰،۸۹،۸۷،۸۳		بندرابوشهر ← بوشهر
۱۳۹،۱۳۷،۱۳۰،۱۲۹،۱۲۸،۱۲۷،۱۲۲		بندربوشهر ← بوشهر
ج	۱۱۳،۱۰۹،۲۰	بندرجز (بندرگز)
۷۸،۷۰	۱۱۳،۱۰۹،۱۰۷،۳۶،۹	بندرعباس
۸۲،۸۰،۷۹،۷۳،۶۹،۶۸	۱۱۳	بندرناصری
۱۱۲،۱۰۹،۱۰۷،۱۰۶،۹۸،۸۵	۸۵،۷۱،۷۰،۴۷،۳۸،۳۶،۹	بوشهر
۱۰۴،۱۰۱،۹۹،۹۳،۸۶	۱۱۳،۱۰۹،۱۰۴،۱۰۱،۹۸،۹۳،۸۸	
۱۱۳	۱۱۳،۱۱۰	بهبهان
ج	۱۱۳	بیجار
۹۹،۸۷ (محلہ) چالمیدان	۱۰۹،۱۰۵،۱۰۱،۹۳،۸۸	بیجارگروس
۱۳۰	۱۱۳،۱۱۰	بیرجند
ح	پ	
۹۷،۸۵	۷۱	پاچنار (چاپارخانه)
۹	۷۸	پامنار
خ	۱۳۷،۴۳،۴۲،۴۱،۴۰،۳۵	پاریس
۱۰۵،۱۰۴،۱۰۱،۹۸،۹۳،۸۸،۸۶	۱۱۶	پروس
۱۱۳،۱۰۹		ت
۸۶،۳۵،۳۲،۲۷،۲۵،۲۳،۱۶	۶۷،۶۵،۶۱،۴۶،۲۷،۲۶،۲۰،۱۸	تبریز
۱۰۹،۱۰۸،۱۰۵،۱۰۱،۹۹،۹۳،۸۹،۸۸	۹۷،۹۳،۸۸،۸۷،۸۵،۸۱،۸۰،۶۹،۶۸	
۱۲۲،۱۲۱،۱۲۰،۱۱۹،۱۱۳،۱۱۱،۱۱۰	۱۲۹،۱۲۴،۱۱۲،۱۰۹،۱۰۶،۱۰۵،۱۰۳	

	ر		۱۲۷،۱۲۳
۱۱۳	رامهرمز	۱۱۳،۱۰۹	خرم آباد
۸۵،۷۹،۶۹،۶۸،۳۰،۲۰،۱۶	رشت	۱۱۲،۱۰۹،۱۰۷	خلخال
۱۰۴،۱۰۰،۹۸،۹۳،۹۰،۸۹،۸۸،۸۷،۸۶		۷۰،۴۷،۳۷،۳۶،۱۰،۹	خلیج فارس،
۱۳۳،۱۳۲،۱۰۹،۱۰۶		۱۱۰	خواف
۱۱۳،۱۰۹،۱۰۴،۹۳،۹۱	رفسنجان	۱۱۰	خوانسار
۷۸،۷۷،۷۳،۷۲،۶۸،۱۳،۱۰،۹	روسیه	۱۱۹،۳۳،۳۲	خوزستان
۱۳۹،۱۳۳،۱۳۰،۱۱۶،۸۶،۸۲،۸۱،۸۰،۷۹		۱۰۳،۱۰۰،۹۸،۹۳،۸۵،۲۸	خوی
۱۲	رم		۱۱۴،۱۱۱،۱۰۹
۴۳	رومانی	۹۷،۸۵	خیابان (محلّه)
	ز	۱۰۸	خیابان فرنگی ها (محلّه)
۱۱۳،۱۰۹	زرق	۱۳۲	خیابان لختی (محلّه - سعدی فعلی)
۷۰	زرگنده		د
۹۳،۸۵،۶۹،۴۶،۴۵،۲۰	زنجان	۱۱۳،۱۱۰	داراب
۱۱۲،۱۰۹،۱۰۶،۱۰۳،۱۰۰،۹۸		۲۳،۲۰،۱۹،۱۷،۱۶	دارالخلافه تهران
	س	۹۶،۹۱،۸۵،۷۲،۷۱،۷۰،۶۷،۵۶،۲۷	
۱۰۱،۹۸،۹۳،۸۶،۲۱،۲۰	ساری	۱۱۸،۱۱۷،۱۱۰،۱۰۵،۱۰۲،۹۷	
۱۱۵،۱۱۱،۱۰۷		۲۷،۲۶	دالسلطنه تبریز
۱۰۰،۹۳،۸۸،۴۵ (مهاباد)	سواجبلاغ مکری (مهاباد)	۱۳۹	داغستان
۱۱۲،۱۰۹،۱۰۳		۱۱۳،۱۰۹،۱۰۵،۱۰۱،۹۳،۸۸،۲۰	دامغان
۱۱۳،۱۰۹	ساوه	۹۷،۸۵	دروازه قزوین (محلّه)
۱۱۳،۱۰۹،۱۰۵،۱۰۱،۹۹،۹۳،۸۶	سبزوار	۱۱۳،۱۱۰	دره جز (دره گز)
۱۰۹	سراب	۱۱۳،۱۱۰	دزفول
۹۷،۸۵،۷۸	سرتخت (محلّه)	۱۱۳	دماوند
۹۷،۸۵	سرچشمه (محلّه)	۱۰۵،۱۰۱،۹۹،۹۳،۸۶	دولت آباد ملایر
۱۱۳،۱۰۴،۱۰۰،۹۸،۹۳،۸۵	سلطان آباد		۱۱۳،۱۰۹
۷۸،۷۰	سلطنت آباد	۱۱۲	دهخوارقان
	سلماس ← دیلمان	۱۵	دهملا
۱۰۱،۹۹،۹۳،۸۶،۲۰،۱۵	سمنان	۱۰۴،۱۰۰،۹۸،۹۳	دیلمان (سلماس)
۱۱۳،۱۰۹،۱۰۵			۱۱۲،۱۰۹

۱۲۹،۶۲،۵۶،۱۲	فرنگ - فرنگستان	۹۷،۸۵	سنگلیج (محلہ)
۶۴،۴۲،۴۱،۴۰،۳۹،۳۸،۱۳،۱۲،۱۰	فرانسه	۱۰۵،۹۸،۹۳،۸۶،۲۰	سندج
۱۳۰،۸۳،۷۷،۷۴		۷۶،۷۴	سویس
۱۱۰	فسا	۱۱۳،۱۰۹،۱۰۷	سیرجان
۲۰	فین	۲۰،۱۳	سیستان
	ق		ش
۱۱۷،۱۱۶،۱۱۵	قواباغ	۱۰۵،۱۰۱،۹۹،۹۳،۸۶،۲۰	شاهرود
۱۱۲	قواچه داغ		۱۲۲،۱۱۳،۱۰۹
۹۸،۹۳،۸۵،۶۹،۴۶،۴۵،۲۰	قزوین	۱۱۲،۱۰۹	شبستر
۱۱۴،۱۱۱،۱۰۸،۱۰۲		۳۱	شریف آباد
۱۳۹	قققاز	۷۸،۷۷،۷۰،۶۹،۶۸،۶۲،۶۰	شمیران
۶۹	قلهک		۱۴۲،۱۲۹،۱۰۸
۱۰۰،۹۸،۹۳،۸۵،۷۱،۲۹،۲۰	قم	۱۱۳،۱۱۱،۹	شوشتر
۱۱۵،۱۱۱،۱۰۸،۱۰۶		۸	شوشی
۱۱۳،۱۰۹	قوچان	۸۹،۷۸،۷۱،۷۰،۲۰،۸	شیراز
	ک	۱۲۷،۱۱۳،۱۰۶،۱۰۴،۱۰۱،۹۸،۹۳	
۱۰۹،۱۰۴،۹۳،۸۹	کازرون		ص
۱۰۴،۱۰۰،۹۸،۹۳،۸۵،۷۱،۲۰	کاشان	۱۱۲	صائین قلعه
۱۱۳،۱۰۹		۲۷	صفرخواجه
۱۱۳،۱۰۹،۱۰۵،۱۰۱،۹۳،۸۸،۸۶	کردستان		ط
۸۵،۵۱،۳۴،۲۷،۲۴،۲۰،۱۶	کرمان	۱۱۳،۱۱۰،۱۰۹	طبس
۱۰۷،۱۰۶،۱۰۴،۱۰۱،۹۸،۹۳،۸۹،۸۸		۲۵	طرابوزان
۱۲۱،۱۱۹،۱۱۳،۱۱۰،۱۰۹			ع
۹۸،۹۳،۸۶،۲۵،۲۰،۱۶	کرمانشاهان	۱۳۶،۸۱،۷۹،۷۴،۶۸،۳۶،۱۰،۹	عثمانی
۱۱۳،۱۰۹،۱۰۶،۱۰۵،۱۰۱			عراق ← اراک
۲۷	کشمیر		عربستان ← خوزستان
۲۳	کلات	۹	عشق آباد
۹	کلکته		ف
۱۱۳،۱۰۹،۱۰۵،۱۰۱،۹۳،۸۸	کنگاور	۸۶،۸۴،۷۱،۷۰،۶۸،۵۱،۱۸،۱۶	فارس
۱۱۷	کوچه باغ الوند	۱۲۹،۱۲۲،۱۱۳،۱۱۱،۱۱۰،۱۰۸،۱۰۰،۹۳،۸۹،۸۸	

	۱۱۲،۱۰۹	۱۴۲	کهریزک
۱۱۲،۱۰۹	میان دو آب		گی
۴۶	میانه	۱۱۷	گذر پائین (محلّه)
	ن		گروگان ← استرآباد
۱۱۳،۱۰۹،۱۰۴،۱۰۱،۹۳،۸۸	نائین	۱۱۳،۱۱۰،۱۰۱،۸۸	گلپایگان
۱۱۳،۱۱۰	نراق	۱۱۳،۱۰۹	گناباد
۱۱۳	نطنز	۱۱۶	گنجه
۱۱۳،۱۰۹،۱۰۴،۱۰۱،۹۳،۸۸	نوبران	۱۳۲،۱۲۹،۱۱۲،۱۱۰،۱۰۹،۸۸،۶۶	گیلان
۱۱۳،۱۱۱،۱۰۹،۱۰۵،۱۰۱،۹۳،۸۸	نهاوند	۱۴۲،۱۴۰،۱۳۹	
۷۰	نیاوران	۴۶	گیلان مکرری
۱۱۳،۱۱۰	نیریز		ل
۹	نیژنی نووگراد (بازار مکاره)	۱۱۳،۱۰۹،۱۰۷	لار
۱۱۳،۱۰۹،۱۰۵،۹۳،۸۹	نیشابور	۱۱۲،۱۰۹	لاهیجان
	و	۱۳۹،۱۱۲	لشت نشا
۱۲۹،۷۸	وین	۴۳	لندن
	ه	۱۱۲،۱۱۰	لنگرود
۱۱۹،۲۶،۲۵،۱۵،۹	هرات	۱۳۰	لهستان
۱۰۴،۱۰۱،۹۸،۹۳،۸۶،۲۰	همدان		م
۱۱۵،۱۱۳،۱۱۲،۱۱۱		۱۰۵،۱۰۱،۹۳،۸۹،۸۶،۱۶	مازندران
۳۷،۳۶،۱۳،۱۰،۹	هند - هندوستان	۱۱۳،۱۱۰،۱۰۸،۱۰۶	
۱۰۹	هیدج	۱۱۳،۱۰۹	محلات
	ی	۱۱۳،۹	محمه
۱۰۴،۱۰۱،۹۸،۹۳،۸۶،۸۵،۲۰	یزد	۱۱۲،۱۰۹،۱۰۴،۱۰۰،۹۸،۹۳،۸۵	مراغه
۱۲۷،۱۱۳،۱۱۰،۱۰۹،۱۰۷،۱۰۶		۱۱۲،۱۰۹	مرند
۴۳	یونان	۱۰۵،۱۰۱،۹۳	مشهد مقدس (ارض اقدس)
		۱۲۷،۱۲۳،۱۲۲،۱۲۰،۱۱۳،۱۰۹	
		۱۳۹،۱۲۰،۵۴	مکه
		۱۱۳،۱۱۱	ملایر
		۱۱۲،۱۰۹	منجیل
		۱۰۳،۱۰۰،۹۸،۹۳،۸۵	میانج (میانه)

لغات و اصطلاحات اداری، ارتباطی، پستی

آ	تأیین	۲۷
آجودان	تذکره دولتی	۶۷،۶۴،۴۰،۳۹
اتحادیه جهانی پست	تشکیلات چاپاری در اغلب صفحات	۷۶،۷۴،۷۳،۷۱،۶۳،۴۹
۱۲۹،۸۷،۸۶،۸۴	تعرفه پستی	۸۴،۷۱،۵۱،۵۰،۳۰،۱۸
اداره پستخانه دولت علیه	تلگراف	۸۳،۴۹،۴۰
اداره پستخانه مبارکه (ممالک محروسه)	تمبر باقری	۱۳۶،۱۲۹،۶۲،۵۱،۴۹،۴۶،۴۵،۴۴
۱۳۵،۱۳۴،۹۷	تمبر پست	۴۵،۴۴،۴۳،۴۲،۴۰،۳۷،۳۶،۳۵
اداره چاپارخانه های کل ممالک محروسه	۱۲۹،۸۷،۷۸،۶۵،۶۳،۵۱،۵۰،۴۹،۴۶	
۱۳۶،۱۳۰،۱۲۲،۱۱۴،۵۸،۵۶،۵۵،۵۲،۵۱	تمبر کاردی	۱۲۹،۶۲،۶۱
اداره رسائل خاصه	تمبر ناصری چهارجور	۱۲۹،۸۷،۷۴،۷۲
اداره مبارکات عمله جات همایونی	تمبر ناصری دورالوان	۸۷
اسب چاپاری	چاپار: در اغلب صفحات	
۲۵،۲۳،۲۱،۱۸،۱۷،۱۶،۱۲	چاپارچی باشی گری	۱۱۷،۱۱۶،۱۱۵،۸۲
۱۱۵،۸۴،۸۱،۶۷،۵۹،۵۰،۳۰،۲۹،۲۸،۲۷	چاپارخانه: در اغلب صفحات	
اسکدار	چاپارخانه کل	۳۰،۲۹،۲۸،۲۷،۲۶،۲۳،۱۴
استافت	۴۳،۳۳	
ایلچی	چاپارخانه کل ممالک محروسه	۹۶،۹۵،۸۵
برید	چاپارخانه مبارکه	۹۵،۷۰،۵۲
بیگلربیگی	چار و ادار	۸
پست ایالتی	چارچی	۲۷
پست خانه در اغلب صفحات	دارالانشاء خاصه	۱۳۴،۱۱۲،۹۵
پستخانه ممالک محروسه	دارالشورای کبری	۱۰۷،۹۱،۷۱،۳۲،۳۱
۱۰۲،۹۹،۹۷،۹۶،۹۱،۸۵	۱۴۲،۱۴۰،۱۳۸	
پست سفارت	دارالضرب	۵۹
پیک	در بار اعظم	۵۶
پنجاه باشی		

۱۱۲،۱۰۸،۱۰۵،۱۰۴،۱۰۳،۱۰۱،۱۰۰،۹۹	دربار سلطانی (دربار همایون)	۲۴،۲۳،۲۲،۱۲
۱۰۷،۱۰۴،۹۸،۷۸،۷۷،۱۲	قاصد	۳۸
۸	قافله	۳۸
۱۴۲	قواسوران	۲۷،۲۲
۲۱،۱۵	قراولخانه	۱۴۲،۱۰۶،۵۷
۵۲	قبض چاپارخانه	۸۴،۷۱،۶۱،۶۰،۵۱،۵۰،۴۰
۸۱،۱۵	کارگزار	۱۰۳،۱۰۲،۱۰۱،۱۰۰،۹۳،۸۹،۸۸،۸۷،۸۶
۱۱،۹،۸،۷	کاروان	۱۱۱،۱۱۰،۱۰۹،۱۰۷،۱۰۶،۱۰۵،۱۰۴
۱۱۹،۵۷،۳۱	کاروانسرا	۱۳۶،۱۳۳،۱۲۹،۱۱۳
۲۷	کالسکه آتشی	۲۳،۲۱،۲۰،۱۹،۱۸،۱۷،۱۵،۱۲
۵۸	کمپانی	۱۱۷،۹۶،۶۸،۴۵،۳۹،۳۳،۳۱،۲۸،۲۷،۲۶
۸۱	مانداپست	۱۱۹
۸۸،۶۸،۵۶،۲۳،۱۹،۱۷	مباشر چاپارخانه	۵۶،۵۵،۵۴،۵۱
۱۲۹،۱۲۴،۱۲۰	رئیس کل چاپارخانه های ممالک محروسه	(دولت علیه)
۷۱	مجلس تحقیق	۱۲۹،۸۴،۶۷
۲۱	محصل	۱۲۹،۹۰
۵۶،۵۲	مدیر چاپارخانه	۴۰،۳۸،۳۷،۳۶،۱۵،۱۰،۹
۵۹،۵۸،۵۷	مدیر و معلم پست	۷۹،۶۸،۴۶
۱۳۷،۱۲۷،۸۶،۶۰،۵۶	مستشار پست	۸
۱۶	مسرع	۱۱۵،۸۴،۸۱
۹۰	مفتش کل پست	۹۴
۱۰۸،۵۹	معین	۵۶،۳۸،۲۹،۲۷،۲۶
۲۹،۸،۷	مکاری	۹۰،۷۸،۶۳،۶۲
۷۷	موزع پست	۴۰
۴۳،۳۱،۱۲	مهمانخانه	۵۹،۵۸،۵۶،۴۳،۴۲،۴۰
۳۸	مهندس طرق	۱۴۲،۱۳۷،۹۶،۹۵،۸۵
۳۸	ناظم چاپارخانه	۶۶،۳۲
۱۱۸	نایب آجودان	۱۱۲،۱۰۸،۱۰۷،۱۰۳،۸۰،۷۷،۶۲
۱۰۶،۵۰،۴۵،۲۸،۲۳	نایب چاپارخانه	۹۸،۹۷،۸۱،۲۶،۲۵،۲۴
۱۲۹،۸۴،۸۳،۷۱،۶۴	نظامنامه پستی	۹۸،۹۷،۹۱،۸۵،۷۰،۶۵،۲۷
	فراش پست	

۱۱۸	وزارت انطباعات
۳۸	وزارت امور خارجه
۱۰۲،۹۳،۹۱،۹۰،۴۲،۴۰،۷	وزارت پست
۱۱۴،۱۱۳،۱۱۲،۱۱۱،۱۱۰،۱۰۷،۱۰۶	
۱۳۹،۱۳۵،۱۳۴،۱۲۶	
۵۶	وزارت تجارت
۳۸	وزارت تجارت و عمارت
۱۱۸،۳۸	وزارت جنگ
۱۳۶،۵۶،۴۰،۳۹،۳۸	وزارت خارجه
۳۴	وزارت خراسان
۱۱۴،۳۸	وزارت داخله
۳۳	وزارت دارالخلافه
۱۲۶،۱۱۴،۹۵،۵۶،۴۶،۳۸،۳۳	وزارت دربار
۱۳۷،۱۳۶،۱۳۴،۹۰،۸۵،۸۲،۵۰	وزارت رسائل
۶۵	وزارت رسائل خاصه
۵۶	وزارت طرق و شوارع
۳۸	وزارت عدالت
۱۲۲	وزارت عدلیه
۳۸	وزارت علوم
۱۲۴	وزارت مالیات
۱۳۷،۹۱	وزارت وظائف و اوقاف
۱۳۷،۱۲۶،۱۱۴،۱۱۲،۱۰۶،۹۰	وزیر پست
۹۷،۹۶،۹۵	وزیر رسائل خاصه
۵۶	وزرای مختار
۵۶،۲۸	وزرای سته

کتاب‌ها، مجلات، روزنامه‌ها

۲۸،۱۶	حقایق الاخبار ناصری	آ
۱۰	حیرت‌نامه	۱۱۷
۴۶	خاطرات احتشام السلطنه	۵۸
۱۲۹	خاطرات و خطرات	۹۴،۳۵،۲۸،۲۱،۱۸،۱۶
۱۴۵،۵۹،۵۸	خاطرات سیاسی امین الدوله	۱۲۵،۱۱۸،۱۱۰
۱۱۰،۱۰۷	خیرات حسنات	۱۱۱
۱۰	دلیل السفرا	۳۱
۱۱۱	درراتیجان	۴۰،۳۹
۱۳۵،۱۲۰،۴۱	رجال نامی ایران	۵۸،۵۷،۵۶
۸۳،۸۲،۷۷	روزنامه اختر	۱۱
۵۶،۵۵،۵۴،۵۳،۵۱،۵۰	روزنامه ایران	۴۹
۸۴،۸۳،۷۳،۷۲،۷۱،۷۰،۶۹،۶۷،۵۷		۹۴،۹۳،۴۶
۱۳۵،۹۲،۸۶،۸۵		۴۳
۱۳۵،۱۱۶،۱۱۵	روزنامه خاطرات اعتماد السلطنه	۶۲،۶۰،۵۱
۳۳،۳۲،۲۹	روزنامه دولت علیه ایران	۵۶
۱۲۲،۴۴،۴۱،۳۴		۵۳
۱۹،۱۸،۱۷،۱۶،۱۵	روزنامه وقایع اتفاقیه	۸۹،۸۲،۸۰،۷۶،۷۴،۳۵
۱۲۰،۳۳،۲۹،۲۸،۲۷،۲۶،۲۵،۲۴،۲۳،۲۲،۲۱،۲۰		۱۱
۱۶،۱۲	روضه الصفای ناصری	۱۱۳
۵۶	سالنامه دولتی	۲۱
۳۰	سفرنامه ایستویک	۹
۱۵	سفرنامه بارون دوید	۴۳،۴۲
۲۱،۱۹	سفرنامه پولاک	۴۴
۱۱	سفرنامه جیمز موریه	
۱۴۲	سفرنامه حج امین الدوله	۲۰
		آماردار الخلافه
		اسناد سپهسالار
		المائرو الآثار
		التدوین فی احوال جبال شروین
		امیرکبیر و ایران
		امیر نظام در سفارت فرانسه و انگلستان
		اندیشه ترفی و قانون
		اولین کاروان معرفت
		ایران سرزمین امام‌ها
		ایران و قضیه ایران
		بولتن انجمن فیلاتلیک تمبر ایران
		پست ایران و تمبر ایران (قاجاریه)
		تاریخ ایران (اعتماد السلطنه)
		تاریخ بیداری ایرانیان
		تاریخ پست و تلگراف
		تاریخ روابط سیاسی ایران و انگلیس
		تاریخ فرانسه
		تاریخ مسعودی
		تحفة العالم و ذیل التحفه
		تمبرگران بهاترین کاغذ جهان
		تمبرهای اولیه شیر و خورشیدی ایران
		تمبرهای کلاسیک جهان
		تهران قدیم

۱۲	مآثر سلطانیه	سفرنامه خراسان (سفر اول ناصرالدین شاه)	
۸۲، ۸۰، ۷۷، ۴۵	مجله پست و تلگراف	۱۲۰، ۴۵	
۴۳، ۴۲	مجله کهکشان	۱۰	سفرنامه خسرو میرزا
۸۳، ۷۷، ۶۸، ۶۲	مجله لین زر زایتونگ	۱۱۷	سفرنامه شفیع خان (چاپارچی باشی)
۸۰، ۷۷	مجله نوای فرای	۳۰	سفرنامه شمال
۳۸	مجموعه آثار ملکم خان	۵۵، ۵۴	سفرنامه فرهاد میرزا
۳۴، ۲۸، ۲۶، ۲۲، ۲۱، ۲۰، ۱۸	مرآت البلدان	۱۱۵	سفرنامه لرستان و خوزستان
۸۶، ۸۵، ۶۴، ۶۲، ۵۰، ۴۴، ۴۱، ۴۰		۳۰	سفرنامه کنت دو گوینو
۹۹، ۹۶، ۹۵، ۹۰، ۸۸		۱۱۶، ۳۰	سفرنامه هنریش بروکش
۹، ۷	مسیر طالبی	۱۰	سفرنامه های میرزا صالح
۳۴، ۲۸، ۲۶، ۲۲، ۲۱، ۲۰، ۱۸	منتظم ناصری	۱۲۲	سفری به ایالت خراسان
۹۰، ۸۹، ۸۵، ۶۲، ۵۰، ۴۴، ۴۱، ۴۰		۱۵	سه سفرنامه (سفرنامه هرات)
۱۰۶، ۱۰۵، ۱۰۲، ۹۳		۴۱	سیاستمداران دوره قاجار
۱۶، ۱۵، ۱۲	ناسخ التواریخ	۴۷	فرونگ معین
۱۱۷	نامه های امیرکبیر و نوادر الامیر	۸۸	کاتالوگ تمبر نوین فرح بخش
۳۲	یادداشت های میرزا جعفر خان مشیرالدوله	۴۵	کاتالوگ تمبر گیبونز
		۱۱۹، ۳۱، ۳۰	کتابچه دستور العمل چاپار
		۳۷	کتابچه غیبی
		۴۱	کلکسیونر تمبر پست
		۸۹، ۲۰	گزارش ایران
		۹۴، ۹۳	گنج شایگان
		۴۷	لغت نامه دهخدا

نیکلا سمینو

ماخذ: کتابخانه مرکزی دانشگاه

میرزا علی فتح پور خاں بابر

مهندس ابراهیم

آقایان میرزا محمد تقی و میرزا حسن و میرزا علی

عمادالدین میرزا

سید محمد علی میرزا

میرزا محمد علی

فهرست انتشارات هیرمند

تهران: صندوق پستی ۴۵۹ - ۱۳۱۴۵ تلفن: ۶۰۱۶۶۸۶
۶۴۶۱۰۰۷

زبان و ادبیات فارسی

۱. تذکره شاعران کرمان □
دکتر حسین بهزادی اندوهجردی - چاپ اول، ۱۳۷۰ - قطع وزیری
۲. عاشقانه‌ها □
گزیده سروده‌های شاعران امروزی ایران - نیاز یعقوبشاهی - چاپ اول، ۱۳۷۳ - قطع رقعی
۳. ترانه‌ها □
(مجموعه رباعیات) به انتخاب دکتر پرویز ناتل خانلری - چاپ اول، ۱۳۷۰ - قطع رقعی
۴. فردوسی و سروده‌هایش □
یوگنی ادوارد دویچ برتلس - ترجمه سیروس ایزدی - چاپ اول، ۱۳۷۰ - قطع رقعی
۵. حافظ نامه □
سید عبدالرحیم خلخالی - چاپ سوم، ۱۳۶۸ - قطع رقعی
۶. دیوان حافظ □
به انتخاب و گزینش یغمای جندقی، قآنی شیرازی - چاپ دوم، ۱۳۶۸ - قطع رقعی، (نایاب)
۷. فرهنگ اصطلاحات ادبی □
رضوان شریعت - چاپ اول، ۱۳۷۰ - قطع رقعی
۸. حافظ و موسیقی □
حسینعلی ملاح - چاپ سوم، ۱۳۶۷ - قطع وزیری، (نایاب)
۹. شعر فارسی از آغاز تا امروز □
تألیف پروین شکبیا - چاپ دوم، ۱۳۷۳ - قطع رقعی
۱۰. به آفتاب سلامی دوباره خواهیم داد □
(یادنامه فروغ فرخزاد) - گروهی از نویسندگان و شاعران امروز ایران - چاپ اول، (زیر چاپ)
۱۱. پروین یا فروغ □
با آثاری از گروه نویسندگان و شاعران امروز ایران - به کوشش بهروز صاحب اختیاری، حمیدرضا باقرزاده - چاپ اول، زیر چاپ
۱۲. هذا ما يذكره المجوس فی مبدأ الخلق □
نویسنده نامعلوم - به کوشش دکتر محسن ابوالقاسمی - چاپ اول، ۱۳۷۲ - قطع رقعی
۱۳. رباعیات خیام □
مقدمه و حواشی به اهتمام: محمدعلی فروغی، قاسم غنی - چاپ سوم، ۱۳۷۳ - قطع جیبی
۱۴. گلچین شعر عرفانی □
به انتخاب و ترجمه: بدرالسادات طباطبایی - چاپ اول، ۱۳۶۷ - قطع رقعی، (نایاب)
۱۵. تاریخ ادبیات فارسی □
یوگنی ادوارد دویچ برتلس - ترجمه سیروس ایزدی - چاپ اول، ۱۳۷۳ - زیر چاپ
۱۶. خیام و عقاب الموت □
از فریدون مهاجر شیروانی - زیر چاپ
۱۷. پرنده‌ای در حسرت پرواز □
نقد شعرهای سهراب سپهری و احمد شاملو، پیمان آزاد - چاپ اول، زیر چاپ

- ۲. پرسش و پاسخ با دانشجویان «دانشگاه پروتريكو»
 کرشنا مورنی - ترجمه پیمان آزاد - صفحه، قطع رقی
 □ ۳. تاملی در خویشتن
 پیمان آزاد - صفحه، قطع رقی

کتابهای مرجع

- ۱. فرهنگ کامپیوتر (انگلیسی، فارسی)
 چارلز سیپل - ترجمه مینو میرضا صادقی - چاپ سوم، ۱۳۷۳ - قطع رقی - ۱۶۰ صفحه
 □ ۲. فرهنگ کامپیوتر (انگلیسی)
 چارلز سیپل - چاپ اول، ۱۳۶۶ - قطع جیبی، (نایاب)
 □ ۳. فرهنگ کامپیوتر (محاسبات)

Dictionary of Computing

- از دانشگاه آکسفورد - چاپ دوم، ۱۳۶۷ - قطع وزیری - ۳۹۰ صفحه (نایاب)
 □ ۴. فرهنگ اصطلاحات متداول انگلیسی
 از دانشگاه آکسفورد - چاپ دوم، ۱۳۶۷ - قطع رقی، ۴۸۰ صفحه (نایاب)
 □ ۵. فرهنگ علوم زیستی (انگلیسی)
 چاپ اول، ۱۳۶۶ - قطع جیبی، ۲۷۰ صفحه (نایاب)
 □ ۶. فرهنگ مقدماتی آکسفورد
 قطع جیبی، ۳۰۴ صفحه - چاپ اول
 □ ۷. فرهنگ میکروالکترونیک
 چاپ اول، ۱۳۶۶ - قطع جیبی، ۲۱۸ صفحه (نایاب)
 □ ۸. فرهنگ فارسی - عربی
 دکتر محمد تونجی - چاپ اول، ۱۳۷۳ - قطع رقی، ۶۴۵ صفحه
 □ ۹. آنچه درباره یک پرسنال کامپیوتر باید بدانید (انگلیسی)
 از لایبراتور مجله PC Magazine چاپ اول، ۱۳۷۲ - قطع جیبی
 □ ۱۰. قدرت بیشتری در کامپیوتر PC خود بکار ببرید (انگلیسی)
 از لایبراتور مجله PC Direct - چاپ اول، ۱۳۷۲ - قطع جیبی
 □ ۱۱. لغت در متن (انگلیسی)
 هنری فرانکلین - هریت ج مایکل - قطع رقی، ۱۶۰ صفحه - (نایاب)
 □ ۱۲. برق اتومبیل
 دانستنیهای اساسی برای همه بویژه رانندگان خودروهای پیکان و رنو - حمید باقرزاده - چاپ سوم،
 ۱۳۷۳ - قطع رقی، ۸۰ صفحه

اقتصاد

- ۱. مبانی بودجه ریزی در شرکتهای تولیدی (دولتی - خصوصی)
 دکتر فریبرز پاکزاد - چاپ اول، ۱۳۷۱ - قطع وزیری، جلد شومیز
 □ ۲. ارزشیابی اقتصادی طرحهای سرمایه گذاری
 دکتر فریبرز پاکزاد - چاپ اول، ۱۳۷۲ - ۵۱۲ صفحه
 □ ۳. تصمیمات سرمایه گذاری و هزینه های سرمایه تی. اس. پورترفیلد
 ترجمه فریبرز پاکزاد - چاپ اول، ۱۳۷۲ - زیر چاپ

مجموعه دانستنیها

- ۱. از پروستات چه می دانیم؟
 ترجمه مرتضی مدنی نژاد - ۹۶ صفحه - قطع رقی
 □ ۲. خودآموز آرایش و زیبایی
 نگارش مینرا ونوق آذر - زیر چاپ
 □ ۳. مکانیک اتومبیل خود باشیم
 حسین ناصری

قصه، رُمان، داستان

- ۱. عشق و خیانت
الکساندر درما - ترجمه: غلامرضا بختیاری - چاپ سوم، ۱۳۷۳
- ۲. لویی بریل
(سرگذشت پستی که به نابینایان جهان خواندن آموخت) - تألیف مارگریت دیوید سن - ترجمه: شهلا طهماسبی - چاپ اول، ۱۳۷۲ - قطع رقی
- ۳. یک پنجره برای من کافی است
(مجموعه قصه) - حبیب ترابی - چاپ اول، ۱۳۷۲ - قطع رقی، جلد شومیز
- ۴. تا شقایق هست زندگی باید کرد
حبیب ترابی - چاپ اول، ۱۳۷۳ - قطع رقی، جلد شومیز
- ۵. داستانهای عاشقانه ادبیات فارسی
نگارش: اقبال یغمایی - چاپ اول، قطع رقی
- ۶. داستانهای حماسی ادبیات فارسی
نگارش: اقبال یغمایی - زیر چاپ

مجموعه متون فارسی

- ۱. شکوه سعدی در غزل
به انتخاب و شرح عبدالمحمد آیتی - چاپ اول، ۱۳۶۹ - قطع رقی
- ۲. گزیده حدیقه الحقیقه و شریعة الطریقه
از سنایی با مقدمه و توضیحات دکتر عسکر حقوقی - چاپ چهارم، ۱۳۷۲ - قطع وزیری
- ۳. شرح گلشن راز
شیخ محمود شبستری با مقدمه و تصحیح دکتر عسکر حقوقی - چاپ دوم، ۱۳۷۲ - قطع وزیری
- ۴. گزیده فرخی سیستانی
براساس نسخه تصحیح شده رشید یاسمی با توضیحات و شرح اشعار از: بهمن حمیدی - چاپ اول، ۱۳۷۳ - قطع رقی
- ۵. گزیده مسعود سعدسلمان
براساس نسخه تصحیح شده رشید یاسمی به انتخاب و شرح: محمد روایی - چاپ اول، قطع وزیری
- ۶. گزیده قابوس نامه
با انتخاب و شرح اقبال یغمایی - چاپ اول، ۱۳۷۳ - قطع وزیری
- ۷. گزیده خمسه نظامی
به انتخاب و شرح اقبال یغمایی، زیر چاپ
- ۸. گزیده کلیله و دمنه
براساس نسخه تصحیح شده: استاد قریب با توضیحات و شرح: دکتر منوچهر دانش پڑو - قطع وزیری، زیر چاپ
- ۹. گزیده های صور خیال در نثر فارسی (از قرن چهارم تا دوران معاصر)
به انتخاب عبدالله افقهی - زیر چاپ

هنر

- ۱. تاریخ عمومی هنرهای مصور (۱ - ۲)
جلد اول قبل از تاریخ تا اسلام - جلد دوم دوران اسلامی و قرون وسطا - استاد علینقی وزیری - چاپ سوم، ۱۳۷۳ (با تجدیدنظر و دگرگونی کامل) - قطع رقی، ۵۲۰ صفحه، جلد سلفون
- ۲. کمال الملک
محمد علی فروغی، عبدالحسین نوایی، قاسم غنی و گردآوری به کوشش ناشر - چاپ اول، ۱۳۶۸ - قطع وزیری
- ۳. کمال الدین بهزاد
۸ قمر آربن - چاپ اول، ۱۳۶۲ - قطع وزیری

- ۴. تاریخ موسیقی ایران
(ساز و آهنگ باستان) محمدحسین قریب - چاپ دوم، ۱۳۶۸ - قطع رقعی
- ۵. رسم‌المشق حمید
استاد علی راهجیری - چاپ سوم، قطع وزیری
- ۶. رانده و با قلم و جوهر
روبرت دیلوگیل - ترجمه: گروه مترجمین - زیر چاپ
- ۷. زیباشناسی در هنر طبیعت
استاد علینقی وزیری - چاپ دوم، ۱۳۶۳ - قطع وزیری، زیر چاپ
- ۸. شعر و موسیقی در ایران
حسین خدیوچم، هرمز فرهت، و... - چاپ دوم، ۱۳۶۸ - قطع وزیری، (ناایاب)

تاریخ

- ۱. تاریخ معاصر جهان ۱۹۰۰ - ۱۹۸۸
گروه نویسندگان انگلیسی - سرویاستار، جان باومن - ترجمه: یحیی افتخارزاده - چاپ اول، ۱۳۷۳ - قطع رحلی - جلد سلفون
- ۲. تاریخ مدارس نوین در ایران
زندگیتامه میرزا حسن رُشدیه، فخرالدین رُشدیه - چاپ اول، ۲۱۶ صفحه - قطع وزیری، جلدکالینگور
- ۳. تاریخ و جغرافیای دامغان
علی اصغر کشاورز - مقدمه حبیب یغمایی - چاپ دوم، ۱۳۷۰ - قطع رقعی، جلد شومیز
- ۴. سیاستگران دوره پهلوی
دفتر اول خاندان امینی - دفتر دوم خاندان علی دشتی - تألیف شادروان غلامحسین مصائب - چاپ اول، ۱۳۷۳ - قطع رقعی، (زیر چاپ)
- ۵. تاریخ اشکانیان
دکتر مهرداد بهار - چاپ اول، ۱۳۷۳ - قطع رقعی، زیر چاپ
- ۶. تاریخ هرات در عهد تیموریان
دکتر عبدالحلیم طیبی - چاپ اول، ۱۳۶۸ - قطع وزیری
- ۷. تاریخ نفت مسجد سلیمان
عباس شهنی - زیر چاپ
- ۸. تاریخ ایران در دوره قاجاریه
ترجمه: عباسقلی آذری - زیر چاپ
- ۹. تاریخ سیاسی اسلام (فلسفه سیاسی اسلام)
دکتر عسکر حقوفی - زیر چاپ

فلسفه، عرفان و...

- ۱. درآمدی بر فلسفه
آ. سینکлер - ترجمه دکتر گل‌بابا سعیدی - چاپ اول، ۱۳۷۱ - قطع رقعی، ۱۵۸ صفحه
- ۲. درآمدی بر تصوف
یوگنی ادوارد دوپج برتلس - ترجمه دکتر سیروس ایزدی - چاپ اول، ۱۳۷۳ - قطع رقعی، زیر چاپ
- ۳. درس‌هایی از استادان ذن
دکتر رینالد هوراس بلث - ترجمه نسرین مجیدی - چاپ اول، ۱۳۷۱ - قطع رقعی، ۱۶۴ صفحه
- ۴. مدی تیشن
دکتر لارنس لشان - ترجمه نسرین مجیدی - چاپ اول، ۱۳۷۱ - قطع رقعی، ۱۸۰ صفحه

مجموعه خودشناسی

- ۱. گفتگو با دانشجویان
کریشنا مورتی - ترجمه پیمان آزاد - صفحه، قطع رقعی